

527.457

513

52

TURÁN

A TURÁNI TÁRSASÁG (MAGYAR ÁZSIAI TÁRSASÁG)
FOLYÓIRATA.

MEGJELENIK KÉTHAVONKÉNT.

ELŐFIZETÉSI DIJA EGY ÉVRE 6 KOR., EGYES SZÁM ÁRA 1 KOR.

SZERKESZTŐ: PAIKERT ALAJOS.

TARTALOM:

Turán.

Bevezetés	gróf Teleki Pál dr.
Ázsia jövője	Paikert Alajos
A sumirok	Kmoskó Mihály dr.
Kis Ázsia gazdasági viszonyai	Milleker Rezső dr.
Ázsia nyelveinek kutatásai.	
Könyvek és térképek. — Hírek.	

Főmunkatársak: ABDUL LATIF, ALMÁSY GYÖRGY dr., BALOGH ELEMÉR, BÁLINT IMRE, BÀNFFY MIKLÓS gróf, CHOLNOKY JENŐ dr., DÉCHY MÓR dr., ERŐDI BÉLA dr., GOLDZIHHER IGNÁCZ dr., GOMBOCZ ZOLTÁN dr., HAVASS REZSŐ dr., HEGEDŰS LÓRÁNT dr., Kmoskó MIHÁLY dr., LÓCZY LAJOS dr., MANDELLO GYULA dr., MÉHELY KÁLMÁN, MILLEKER REZSŐ dr., PEKÁR GYULA, SEBESTYÉN GYULA dr., SZINNYEY JÓZSEF dr., TELEKI PÁL gróf dr., VÁMBÉRY ÁRMIN dr., VARGHA GYULA dr., VIKÁR BÉLA, ZEMPLÉNI ÁRPÁD, stb. stb.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, I., Napos-út 4.

Pénzküldemények: HAZAI BANK, V. Dorottya-u. 3. (Turáni Társaság).

I. ÉVFOLYAM.

1913.

1. SZÁM.

TOURAN

REVUE DE LA SOCIÉTÉ TOURANIENNE.

(SOCIÉTÉ ASIATIQUE DE HONGRIE.)

PARAISSANT SIX FOIS PAR AN.

PRIX D'ABONNEMENT: UN AN 6 COUR., LE NUMÉRO 1 COUR.

RÉDACTEUR: ALOYSE DE PAIKERT.

SOMMAIRE:

Touran	
Introduction	Dr. Comte Paul Teleki
L'Avenir de l'Asie	Aloyse de Paikert
Les Soumirs	Dr. Michel Kmoskó
La situation économique de l'Asie ...	Dr. Rodolphe Milleker
L'étude des langues asiatiques.	
Livres et cartes de géographie.	
Nouveautés.	
La Société Touranienne.	

Collaborateurs: ABDOUL LATIF, dr. GEORGES de ALMÁSY, ELEMÉR de BALOGH, EMERIC BÁLINT, Cte NICOLAS BÁNFFY, dr. EUGÈNE de CHOLNOKY, dr. MAURUS de DÉCHY, dr. BÉLA ERÓDI, dr. IGNACE GOLDZIEHER, dr. ZOLTAN de GOMBOCZ, dr. RODOLPHE de HAVASS, dr. LÓRÁNT de HEGEDŰS, dr. MICHEL KMOŠKÓ, dr. LOUIS de LÓCZY, dr. JULES MANDELLO, COLOMAN de MÉHELY, dr. RODOLPHE MILLEKER, JULES de PEKÁR, dr. JULES de SEBESTYÉN, dr. JOSEPH de SZINNYEY, dr. Cte PAUL TELEKI, dr. ARMINIUS VÁMBÉRY, dr. JULES de VARGHA, BÉLA VIKÁR, ÁRPÁD ZEMPLENI, etc. etc.

Bureau: Budapest I. Napos-út 4.

I^{RE} ANNÉE

1913.

N°. 1.

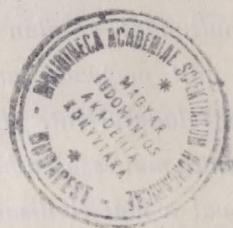
TURÁN.

Még ujszerű és szokatlan legtöbbünknek e fogalom. Az őshazát jelenti, nagy multunkat s talán még nagyobb jövőnket. Merész nagy cél, mit megvalósítani különösen nekünk magyaroknak szerencsés feladatul jut. Nem a kard, hanem a komoly tudomány, a teremtő művészet, a kitartó munka és a céltudatos vállalkozás, szóval a mai civilisatio legszebb és legigazibb fegyvereivel magunknak és testvéreinknek szellemi, erkölcsi és anyagi előrehaladást biztosítani a világ művelt népei között.

Kutatni és felvirágoztatni szeretettel és sikerrel Turánt, Európában és Ázsiában, Dévénytől Tokióig, multban, jelenben és jövőben, barátokat és szövetségeseket szerezve magunk és az egész világ javára.

Ez törekvésünk és ebben egyesüljünk mindnyájan.

Paikert Alajos.

KELETI-KÖNYVTÁR

BEVEZETŐ.

Irta: gróf Teleki Pál dr.

Örömmel és büszkeséggel, ha talán némi aggodalommal is veszem kezembe a tollat, hogy én is, — mint akit az a megtiszteltetés ért, hogy a Turáni Társaság elnökévé választottam — néhány szóval bevezessem annak folyóiratát, a „Turán“-t.

Örömmel és büszkeséggel, mert a kibontott zászló alá társadalmunk legjelesebbjei már is szívesen sorakoztak, eleve útját állva a kétségnek, a visszavonásnak, nemzeti kulturánk egész erkölcsi erejét kölcsönözve az eszmének, erőt és új lelkesedést öntve azokba, akik megvalósításán fáradsz. Megvallom, eleintem magam is a kételkedők sorába tartoztam, nem hittem, hogy annyira igénybe vett társadalmunk nem avval a fáradt sóhajjal fog fogadni: „megint egy új társulat“. És ime, az eszmének első megpendítése nem várt fényes eredményt hozott. Az eszme rég ott szunnyadt társadalmunkban, csak fel kellett költöni.

Minden egyesülés — még a múltó is — haladás, eszmék kicserélése, megtermékenyítése, előbbre vitele. Mennyivel inkább az, mely foglalkozásukat tekintve, heterogen elemeket egy törekvésben kíván egyesíteni. Keletre magyar! Nemzeti, tudományos és gazdasági téren keletre! Tudományos alapot, alapos ismereteket a gazdasági előnyomulásnak, gazdasági célokat, de segítséget is a tudománynak. Mert nemzeti tudományon felépülő nemzeti gazdagodás, prestigeünk emelése keleten realis export-ipar megteremtésével, illetve fejlesztésével lesz erőnk, függetlenségünk, hatalmunk alapja.

Igaz, hogy ezek frázisok, majdnem közhelyek már, annyit halljuk, olvassuk, de annál ritkábban szívleljük meg azokat. Vagy talán néha kissé meg is szívleljük, egyesek, incidentaliter, de egyseges, céltudatos törekvésre nem váltottuk soha. Dr. Havass Rezső a M. Földrajzi Társaság alelnöke, balkáni előrenyomulásunknak évtizedek óta szószólója, előharcosa, ezen a nyáron beutazta a Balkánt. Tőle tudom, mily elenyésző, csekély számban fordulnak magyar iparosok, kereskedők felvilágosításért, támogatásért kon-

zulátusainkhoz, míg az osztrákok ezer meg ezer kérdésére alig győznek felelni. Fel kell költenünk a magyarnak érdeklődését is. De ezen célból meg kell vele a Balkánt előbb ismertetnünk. És fel kell azt kutatnunk, meg kell ismernünk földrajzilag és közgazdaságilag. Ugy, mint a németek, mert hiszen első sorban az ő konkurenciájukkal kell ott megküzdenünk.

A „Deutsch-asiatische Gesellschaft“-ről még sokat fogunk szólni e folyóiratban. Elnöke von der Goltz pasa, a török hadsereg újjászervezője. Nagy, személyes összeköttetések a keleten, erős állami és társadalmi támogatás otthon teszik hatalmassá a német előnyomulás ezen előőrsét. Folyóiratuk — az „Asien“ — tudományos cikkek mellett, állandó rovatot vezet Ázsia politikai és közgazdasági eseményeiről, helyzetéről.

Egységesen, céltudatosan, tömegesen és jól csomagolt jó árukkal kell föllépnünk. Hallottam rá példát, hogy magyar gyárnak nem szabad cégét rányomni a Balkánra, sőt a rokon Törökországba szállított áruira.

A Turáni Társaság ezen törekvéseiben nem fog egyedül állani. Keleti gazdasági expansiónk tudományos és agitátorikus téren, valamint a praktikus alkalmazás, vállalkozás terén erős lendületet kezd venni.

A főváros Balkán-bizottságot alakít, török internátust állít fel, egyes nagy iparvállalatok keletkeznek, de ezeket a törekvéseket csak céltudatos, szerves nemzeti munka előhírnökeinek, előőrseinek szabad tekintenünk. Célunk: erre a munkára felkölteni az érdeklődést egész hazánkban.

Hiszen a velünk rokon népek, és nevezetesen a török iránt mindig érdeklődtünk. És ma a Törökországra oly válságos pillanatokban több ez a sympathia a küzdő felek gyengébbike iránt érzettnél.

Kereskedelmünket, iparunkat joggal róhatjuk meg, ha nem foglalkozik kellőleg a kelettel. Másként áll ez a tudományyal. A tudóst tárgya megválasztásában befolyásolni nem szabad. Tudományt jól csak lelkesedéssel a tárgy iránt lehet művelni. Művelje tehát a tudós azt, ami érdeklődését legjobban felkölti, mert ott fog legjobb munkát végezni. Ez sem új. De nálunk hangsúlyozni kell, mert nem egy neves tudósunkat hallottam már megronni, mert száraz dolgokkal foglalkozik, „amik németnek valók”,

vagy mert idegen s nem hazai tárgyakkal foglalkozik. És ezt művelt, sőt állásuknál fogva tudományosan számbaveendő emberektől.

De azért lehet a tudós munkáját is irányítani. Egyengetni kell a tudományos kutatás útjait bizonyos irányban, egységes célok felé. Aki ismeri a Magyar Földrajzi Társaságnak a Balatonon végzett munkáját, az Alföld meginduló kutatását, fogja tudni, hogy ez mit jelent. Egységes cél kitűzésével, a rendelkezésre álló eszközöket közösen használva fel, karöltve, munkálkodva és egymás kezére dolgozva, sok tudományszakban egyszerűen lehetett fényes eredményt elérni, olyant, mely bármely nemzet munkájával kiállja a versenyt. Ezt akarja a Turáni Társaság is. Az egységes cél a rokon turáni népek tanulmányozása, összeköttetés létesítése ezekkel a nemzetekkel, vezérszerep a magyarnak a turáni népcsaládban tudományos és gazdasági téren.

Az eszközök: tanulmányozni ezeket a népeket, szokásaikat, nyelvüket, történetüket, kutatni földjüket, földjük múltját, jövőjét; felkeresni és idehívni őket, ifjaikat közénk, megismerni, megbecsülni egymást, a múlt közös emlékeiből, a jelen közös érdekeiből erőt meríteni; földrajzi helyzetünk felhasználásával előnyomulni iparunkkal.

Azt mondtam ezeknek a soroknak elején, hogy bizonyos aggodalommal is vettem kezembe a tollat. Tartozom még ennek magyarázatával. Nagyok a célok, még kevés az erőnk. És talán nem egy olvasója ezen füzetnek fogja gondolni: „aki sokat fog, keveset markol.”

Mi ismerjük erőink elégtelenségét. Elégtelenek azok ma a munka befejezésére, a végcél elérésére, de a munka megkezdésére, az út egyengetésére elegendők. A célt kitűztük és ha az messze is van, ha elérni talán csak más generáció is fogja, feléje haladni tudunk és kötelességünk. Hiszen már is jelentékeny munkát végzett ezen a téren a magyar. A rokon népek nyelveinek kutatása növelte nagygyá nálunk az összehasonlító nyelvtudományt, melyben vezetőszeretpet játszunk, az ajándékozta a világnak, Kőrösi Csoma Sándort, a tibeti nyelv első kutatóját. Nevezetesebb utazóink nagyrésze az ős hazát, a fajrokonokat keresni indult útnak. És ha később el is foszlott sok hiú remény, leszűrődtek a tapasztalatok, Ázsia vonzotta mindenkor a magyar kutatót.

Bőkezű, nagy műveltségű mecénások, egyes tudósok saját erejükből, gyakran elégtelen eszközökkel vagy idegen nemzet szolgálatában szereztek nekünk ott önzetlen, érdemes munkában dicsőséget a népek nemes, ha nem is mindig érdek nélküli versenyében.

Adjunk módot tudósainknak, hogy kellő eszközökkel, magyar zászló alatt, minden irányban és szakban, de szervezett munkában karöltve folytassák ezt a munkát.

De, úgy-e bár, itt újra az az ellenvetés támad, hogy kevesen vannak erre a munkára hivatott tudósaink, no meg azokat is el látjuk itthon, négy fal közt adminisztratív teendőkkal. A Turáni Társaság kötelessége lesz nagyobb tudósgárda nevelését elősegíteni, felébreszteni a társadalom érdeklődését munkásságuk iránt, módot nyújtani tudásuk, tehetségük érvényesítésére és társadalmi úton oda hatni, hogy az adminisztratív munkát vállalkról levegyék. Abban látom én egyik első, a Turáni Társaság által megoldandó feladatát a társadalomnak, hogy sok komoly munkást neveljen a magyar tudománynak, azon tudományágaknak, melyek művelését a Turáni Társaság céljául kitűzte. Hogy neveljen itthon és külföldön, módot nyújtva tudósainknak, hogy tanítványokat, utódokat neveljenek, módot nyújtva fiatal tudósoknak, hogy külföldön tovább képezzék magukat, tapasztalatokat és összeköttetéseket szerezzenek és a nagy világversenyben tanulják értékelni másnak is, saját maguknak is munkáját.

Aztán ki az életbe, ki Ázsiába, a Balkánra. Itthoni munkára is világlátott emberre van szükség. Aki élt a kancatejből élő nomád kirgizek között, jobban meg fogja érteni történelmünk első lapjait. Aki látta Középázsia sivatagjait, desiccatióját, jobban meg fogja érteni Alföldünk múltját, természetét.

De nem akarok én programot adni. Erre nem érzem magam hivatva. Csak néhány gondolatot vetettem papírra ma, mikor a Turáni Társaság folyóirata útján először lép a társadalom elé bemutatkozni, társakat keresni, erőt gyűjteni. Erőnktől, a körülményektől, a szakkörök közreműködésétől fog függni a jövő. De azt tartom, hogy meg kell ragadnunk az alkalmat mindenütt, ahol valamely téren, valamely szakban alkalmas emberünk van és támogatnunk kell egész erőnkől, mert bennük és általuk a nemzet halad előre.

Ázsia jövője.

Irta: Paikert Alajos.

„Ázsia nem volt, hanem lesz”. — Nagy Széchenyink hazánkra vonatkozó mondását épp oly joggal Ázsiára is alkalmazhatjuk, mert ez a hozzánk magyarokhoz legközelebb álló leghatalmasabb kontinens nagy és fényes jövőnek néz elébe.

Szerencsés szemléelői lehetünk annak a korszakalkotó mozgalomnak, amely Ázsia teljes modernizálásához vezet és amelyet joggal Ázsia renaissance-ának nevezhetünk. De ne csak passiv szemléelői, hanem *aktív résztvevői* legyünk ennek a jelentőségteljes, messzekiható átalakításnak.

Évszázados, sőt évezredek álomból ébrednek most számos, velünk rokon nép és nem csak Európának, de az egész világnak *eminens* érdeke, hogy ez az ébredés ne fojtsa vérbe és romokba egész nyugati civilizációnkat, hanem ahhoz az ideális célhoz, az egész emberiség testvéries együttműködéséhez, a produktív haladáshoz, az általános jóléthez, a gazdasági fellendüléshez, a tudomány és művészet virágzásához, szóval a világ teljes civilizációjához vezessen.

Nekünk magyaroknak ebben az évről-évre fontosabb mozgalomban oly előnyös a helyzetünk, hogy ha azt úgy a magunk, mint pedig Ázsia népei javára felhasználjuk, akkor valóra váltjuk úgy Ázsiára, mint Magyarországra részére a legnagyobb magyar leglángolóbb mondását.

Mi itt a Turáni Társaságban ezt a célt tüztük ki magunknak, tevékenyen és komolyan közreműködni abban, hogy a mi fiatal generációnk felismerve Ázsia nagy jelentőségét, tudományos és gyakorlati téren előrehaladhasson, tanulhasson, taníthasson és munkálkodhasson ott az őshazában is, hirt, dicsőséget sze-

rezve a magyar nemzetnek és áldást hozva Ázsia birodalmainak és népeinek egyaránt.

Japán korszakalkotó fejlődése egy a világ végén, teljes elzárkozottságban élő szigetnépből a világ első hatalmasságai között is számottevő birodalommá, mindnyájunk előtt ismeretes.

A turáni népcsaládnak ezen legkeletibb ága földrajzi elhelyezkedésénél fogva méltán azon helyre törekszik a távoli keleten, mint Anglia a nyugaton. A japánok rendkívüli intelligenciája, szorgalma, bátorsága és politikai érzéke még nagy szerepre képesíti őket a jövődő világtörténelemben és mi magyarok, a turániak legnyugatibb képviselői Európa szívében, ugyanarra vagyunk hivatva, mint a japánok a távoli keleten, küzdeni és dolgozni, nem a többi népek ellen, hanem mindnyájunk, az egész emberiség egyéges és barátságos előrehaladásán.

Japán modernizálásának rendkívüli sikerei természetesen ébresztőleg hatottak a szomszédos *Khinára* is.

Nap-nap után érkeznek a hírek az óriási, 400 milliós *khinai birodalom* átváltozásáról. Az örökéletűnek gondolt évezredes khinai császárság letűnt és az „öt nemzet“ köztársasági alapon ünneplő ujjászületését. Előrelátható, hogy ez a rohamos fejlődés a legmodernebb eszmék felé, minden bizonnyal rázkódtatásokkal jár majd, nem lehetetlen, hogy hosszú és véres polgárháborút, vagy a nagy birodalom szétdarabolását eredményezi, de a világraszóló mozgalmakat megállítani többé nem lehet. Örömmel és meglepéssel láttuk, hogy a khinai birodalom új vezérei bölcs mérséklettel igyekeznek lehetőleg megkímélni hazájukat a testvért marcangoló beháborúktól, hogy komoly igyekezetük a nyugaton megtanult civilizációt a mennyei birodalom minden részébe és minden rétegébe bevezetni. Mi itt Európa szívében még igen távolinak és kicsinynek látjuk Khinát és Japánt, pedig a felkelő nap országa, kit a hatalmas európai szomszédok annyira lemosolyogtak, egyszerre és igen érezhetően megmutatta az egész világnak, hogy ime egy pillanat alatt a félszeg kis nemzetből mily erős és komoly világhatalom lett. Japánt csakhamar követte Khina és hogy mit jelent majd több mint 400 millió ember fölébredése japáni mintára, ezt csak sejtethjük, de bizonyosan ma még nem tudhatjuk. Reméljük, hogy csak jót hoz reánk.

Megvallom, nem félek a sárga veszedelemtől. Különösen

nem, amikor látom, mily helyes irányba terelik ezt az óriási embertömeget okos vezérei.

Ázsia óriási földterület, de maga a khinai birodalom is, bár egyes részei túlzásfoltak a nyüzsgő népességtől, még igen nagy, alig lakott területekkel bir, ahol saját népessége kiterjeszkedhetik. Az új régime meg fogja könnyíteni a nagy birodalomnak eddig visszatartott gazdasági fellendülését és a szorgalmas, élénk kereskedelmi érzékkel megáldott khinaiak bő teret találnak majd saját birodalmuk határain belül is, mezőgazdasági, bányászati, ipari és egyéb tevékenységüknek. Hogy ez a tevékenység grandiózius lesz, az előrelátható. Mert ne kicsinyeljük a khinai népet. Ők nemcsak felismerték, de alkalmazzák is már a nyugati haladás nagy vívmányait, már most keresztül-kasúl szeli az óriási országot a távirda vonalak sokasága, már most is egészen tekintélyes a már üzembe helyezett vasúti vonalak száma, már most van modern, európai mintára berendezett és vezetett egyetemük, hadseregüket és haditengerészetüket egészen európai mintára rendezték be.

Hankau és Wucsang pedig már most is valódi Essen vagy Creuzot benyomását teszi a meglepett európaíra, amikor a füsttől gőg gyárkémények tömegét, a modern olvasztó kemencék lángoló tüzeit és az acélágyúkat öntő khinai munkások százait ott dolgozni látja.

Ma Pekingben, a khinaiak annyi ideig féltve elzárt fővárosában villamos vasút száguld, a gőzvasút részére áttört khinai falon keresztül az óriási transsibíriai vasútnak mandzsúriai ága prüszkölő lokomotívja Wladiwosztok vagy Korea felé viszi az európai és ázsiai utasokat. Ma már régen kész a nagy vasutvonal, amely Párist Pekinggel és így Budapestet is Pekinggel köti össze, (sőt társaságunk egy igen kedves, mindnyájunk által tisztelt tagja, Hopp Ferenc ezt az utat ily módon már meg is tette) és ha nem csalódom, a csuzimai szoroson keresztül, — tehát ugyanott, ahol a legutóbbi világgraszoló orosz és japán tengeri csata lefolyt — már jár a gőzkomp, és így kivihető az, hogy valaki Párisból vagy Budapestről egy és ugyanazon vasúti kocsiban európai és ázsiai Oroszországon át Mukdenbe, onnan pedig Koreán és a tengerszoroson át Japánba egész Tokióig utazhasson. Természetes, hogy ezt az utat visszafelé is meg lehet tenni és azért

előrelátható, hogy évről-évre az eddiginél is jóval több japáni és khinai tudós, tanuló, kereskedő, mérnök stb. fel fogja keresni a nekik annyira érdekes európai tájékokat.

De itt van a Khinával szomszédos *Indochina*, ahol a franciák dicséretes buzgalommal egészen modern kolóniát teremtettek maguknak és az indochinaiaknak. Itt is vasúti, távirda, hajózási vonalak, a kor színvonalán álló kórházak, hotelek, iskolák — szolgálják a modern kulturát. Emellett *Siám*, melynek tanulni és reformálni vágyó, csak nemrég elhunyt királya Csulalongkorn itt nálunk, Magyarországon is járt, amikor fényes királyi yachtján eljött Európába, roppant kíséretével apróra tanulmányozva viszonyainkat, technikai és kulturális előrehaladásunkat. Ma Siam is, melynek fiatal új királya atyja szellemében folytatja országa modernizálását, besorakozott a kulturnemzetek közé és bár szigorúan nemzeti irányban, ami nagyon dicséretes, de azért mégis átvesz mindent, amit mi európaiak sok százados küzdelemmel és megfeszített fáradtsággal magunknak biztosítottunk. Ez éppen nagy előnye a későbbben ébredező nemzeteknek, hogy készen, kipróbálva vehetik át azokat a vívmányokat, amiket mi dolgoztunk ki nehezen akkor, amikor ők boldogan álmodoztak.

Siam mellett tündöklök a mesés *India*. Nemrég volt alkalmunk azokat a tündéri szép képeket bámulni, amiket Indiában élő hazánkfia Tóth Jenő, nagy lelkesedéssel és helyes érzékkel egybegyűjtve nekünk átküldött, hogy azokban Budapest lakosága gyönyörködhessek.

India évszázados remek épületei mellett azonban, mindenhol találkozhatunk pompás, modern vasúti indóházakkal, kitűnően vezetett, a legmodernebb laboratóriumokkal ellátott egyetemekkel, muzeumokkal, — egyet épp most rendez be nagy szakavatottsággal hírneves hazánkfia Sir M. Aurél Stein, — kollégiumokkal, iskolákkal, kórházakkal és egyéb tudományos intézetekkel, nagy-szerű vasúti, távirda, csatorna és úthálózáttal, — egyáltalában az angol regimnek India igen sok jót köszönhet, és ha az indiai bennszülött népek nemzeti aspirációi nem találnak is természet-szerűleg mindenben kielégítést, azért mégis a tagadhatatlan rendkívüli kulturális haladás mellett egyszer ezen nemzeti törekvések is, hála az angolok bölcs gyarmatpolitikájának, fokozatosan érvényesülhetnek.

Gazdasági szempontból például igen érdekes az ópium-termelés és a kivitelből eredő sok milliós állami bevétel szántszándékos, fokozatos *csökkentése*, amellyel az angol-indiai kormány, belátva a mindenképp megvetendő bevételi forrás erkölcs-telenségét, lassan lemond egészen ezen eddig annyira tekintélyes évi bevételéről.

Másrésről a közeli khinai birodalom is, átlátva azokat a mérhetlen pusztításokat, amiket az ópium élvezete a khinai nép összes rétegeire eddig gyakorolt, irtó háborút indított eme belső nemzeti veszedelem ellen és pedig nagy sikerrel; ma már az ópium-barlangok úgyszólván egészen eltűnnek Kхинában, szintűgy az ópium termelése is, minthogy pedig az indiai kormány évről-évre tetemesen csökkenti az indiai ópium kivitelét, így a mennyei birodalom megszabadul egyik legveszedelmesebb nemzetrontójától és e tekintetben is egészségesebb, józanabb és erkölcsösebb újabb generációkra számíthat.

Mindezek a mozzanatok Ázsia jövő fejlődésére erős és egészséges befolyást gyakorolnak, mert egészen másképp cselekszik és fejlődik, illetőleg nem cselekszik és nem fejlődik oly nemzet, melynek előkelői és szegényei egyaránt egy förtelmes testet és lelket pusztító szenvedélynek hódolnak, — mint egy azt kerülő, egészséges, erőteljes, hatalmát érző és kihasználni tudó óriási nemzet.

Belső Ázsia turáni népeire is nagy és jelentőségteljes jövő vár. Különösen a tatárok és mandsuk a legújabb időben sok és komoly jelét adták a haladni, mívelődni vágyódásnak és képességnek. A *tatárok* Oroszország legkiválóbb, születési, szellemi és vagyoni arisztokráciájában nagy szerepet játszanak, a *mandsuk* pedig egész napjainkig féltetlen urai és dynastái voltak a khinai világbirodalomnak. A mandsu császári család, dacára a jelenleg köztársasági kormányformának, ma is igazi feje és koronája Kхинának, a négyszáz milliós mennyei birodalomnak.

De turáni eredetet és befolyást mindenhol találunk egész Ázsiában és éppen a legjobb helyeken.

Ez volt a multban és ez lesz a jövőben is.

Oroszország ázsiai birodalma fokozatosan halad a civilizatio útján. Vasúti és hajózási vonalak, iskolák, múzeumok, könyvtárak, gyártelepek, stb. egyre keletkeznek és ezzel együtt Szibéria

lassan elveszíti kultura-ellenes hírét. Turkesztánban, hála az östuráni öntözőműveknek és az orosz vállalkozásnak, a gyapot és gyümölcsstermelés nagy arányokban terjed. A teljesen kész transzibériai vasút, szintúgy a régi Turánon keresztül vonuló Orenburg—Taskendi vasútvonal nagyban hozzájárul Ázsia szellemi és gazdasági feltárásához.

Afghanistan, fiatal, tettvágó, művelt emirje, Habib-Ullah khán alatt szintén rohamosan veszi át az emberi tudás legujabb vívmányait és azt hisszük, nincs messze az az időpont, amikor a Merwnél már Heratot megközelítő orosz vasúti hálózat Afghanistan nyugati, kevésbé hegyes részén keresztül kapcsolatot nyer Kandaharon át az indiai vasutakkal és így végre India közvetlen vasúti összeköttetésbe jut Európával.

Perzsia helyzete ma sajnos, nem biztató. Ez a szerencsétlen ország ma ütköző pontja az angol és orosz érdekköröknek, de egyúttal közbenesvén a tervezett bagdadi vasútvonalnak, úgylátszik, áldozatul esik az európai hatalmak versenyének. Nehéz és szomorú átmeneti stádium, amiből azonban, reméljük, mégis egy jobb jövő keletkezik. A háromfelé osztott Perzsia felső, északi része orosz, alsó, déli része angol befolyásnak ítéltetett oda, középrésze független, ütköző államnak maradt. Az angol részen keresztül menne a Mezopotámiából jövő és Beludisztánon keresztül Indiába törekvő nagy bagdadi vasútvonal. Valóban kívánatos volna, ha Perzsiában béke és megelégedettség váltaná fel a mai, dicstelen állapotot és ezzel az Ázsiát Európával összekötő, reánk magyarokra és török testvéreinkre különösen fontos bagdadi világvonallal megnyitnának és a forgalomnak átadnák.

Törökország hatalmi sphaerája mindinkább Ázsia felé nyomul, a legujabb kor fejleményei pedig azt mutatják, hogy ez a vitéz, józan és férfias nemzet, mely dacára az elmúlt századok harcainak, mindíg rokonszenvünket bírta, teljesen átalakul, modernizálódik. Sajnos, ez a folyamat a legtöbb népnél nehéz rázkódásokkal jár, ebből a török nemzetnek is kijut, de végül is megerősödik és nagy belső erejét, országainak, különösen Kis-Ázsia műveltségi és gazdasági kifejlesztésére fordíthatja. Ebben teljes lélekkel a testvérnemzetet támogatni kedves kötelességünk, különösen nekünk Turáni Társaságnak.

Az ázsiai népek most nagy vonásokban bemutatott fokozatos,

vagy általános ébredése Európa összes népeit a legkomolyabb problémák elé állítja. Nagyrészen tőlünk is függ, hogy ez az óriási gazdasági fellendülés békes maradjon és nagyobb, veszedelmesebb visszaesések be ne álljanak.

Már most is hallatszik, amerikai mintára, a Monroe doktrína alkalmazása: „Ázsia az ázsiaiaké”, melynek jogosultsága el nem vitatható, de óvatosságra int, nehogy idegengyűlöletre és üldözésekre, vagy egyéb ellenséges erőszakoskodásokra vezessen.

Az ázsiai népek felszabadulását, a régi regimek sorvasztó, minden haladást lehetetlenné tevő nyomásától, mindenki, ki az egész emberiséget tekint, örömmel és megelégedéssel fogadja. De éppen mindazoknak, kiknek a népek irányításában befolyásuk van, igyekezniök kell, hogy ez a felszabadulás ne az ember alacsony szenvedélyeinek fékevesztett kitörése legyen, hanem a soká visszatartott komoly munkaenergiának, a céltudatos, igaz, civilizatórikus előrehaladásnak legyen állandó és egészségesen fejlődő nyilvánulása.

Magyarország földrajzi fekvése és folyamrendszere nem a nyugat, hanem a kelet felé utal bennünket. Hajóinkkal csak le kell úsznunk a pompás Dunán, hogy a Fekete-tengerhez, Ázsiának ezen kiválóan fontos belső empóriumához jussunk, melynek majdnem fele partvidéke már Ázsiához tartozik.

De a közvetlen vasúti összeköttetés is már készen van; a Budapest, Belgrád, Szófia, Konstantinápolyi vasút rendelkezésünkre áll *mindennap*, magunk és áruink a legegényesebb úton egy és ugyanazon vagonban Stambulig gurulhatnak. Onnan a vasút Angoráig, Kisázsia szívéig szintén készen van, a bagdadi vasúttal pedig most már Bulgurluig, azaz majdnem Palesztináig juthatunk. Rövid idő múlva ez a vonal, melyen különösen a német nagytöke erősen dolgozik, Mezopotámián, Perzsián és Beludzisztánon keresztül Indiába elkészül, ahonnan viszont az összekötő részletek Burmán és Tonkingon át Khinába máris munkában vannak. Nemsokára tehát két nagy transzázsiai vasútvonal áll rendelkezésünkre, amelyekkel állandóan magunk is utazhatunk és áruinkat is Ázsia legkeletibb részeibe küldhetjük. Emellett a lassúbb, de mindig olcsóbb régi út, a tengerhajózás folyton és erősen fejlődik. Itt is a német társaságok, a Norddeutscher

Lloyd, a Hamburg—Amerika Linie, mellettük az Osztrák Lloyd és a nagy angol vonalak óriási forgalmat bonyolítanak le.

Ujabbán a japán hajótársaságok mind erősebb versenytársaknak bizonyulnak és ha majd Japánország teljesen rendbe jön a nagy japán-orosz háború következtében megrendült pénzügyeivel, akkor hajóvonalait csakhamar Európába is kifogja terjeszteni.

Ázsiának tömérdek természeti kincsei és népeinek szorgalmából készülő termékei már ma is szinte mérhetlenek, de a várható gazdasági fellendülés következtében a ki- és bevétel Ázsiából és onnan Európába, valamint a többi világrészekbe, nagy mértékben gyarapodni fog.

Kívánatos azért, hogy a magyar hajózási vonalak is kiterjesszék járataikat Ázsia gazdag kikötői felé, ha pedig annak bizonyos egyezmények egyelőre nem kedveznek, akkor kellő nyomtatékkal új és hasznosabb egyezményeket kell létesítenünk.

Bármennyire fontos Amerika reánk nézve, hisz személyes és alapos tapasztalatokból beszélhetek, de Amerika ma már veszít jelentőségéből, ha azt Ázsiának épp korunkban végbemenő óriási gazdasági ujjászületésével és az ebből eredő nagy perspektívájú előnyökkel összehasonlítjuk. Amerikában már igen erős és sokféle konkurenciával kell megküzdenünk, míg Ázsia legnagyobb része még érintetlen terület, ahol minket magyarokat nemcsak a természetes rokonérés, hanem azért is kedvelnek, mert kis és neutrális, hozzájuk közel álló nemzet vagyunk. Ez éppen nagy előnye például a kis Belgiumnak, amely ebből aránytalan nagy jelentőséget szerzett magának a világforgalomban, de ez az előny a magyar nemzetre még fokozottabban áll, csak bölcsen alkalmaznunk is kell.

Nekünk jobban, behatóbban és állandóan kell foglalkoznunk Ázsiával.

Ázsia most nekünk magyaroknak meghódítandó territórium, de nem a kard élével, sem az ottani népek elnyomásával és kizsákmányolásával, hanem ellenkezőleg azok testvéri támogatásával, produktív munkával, a technika, a tudomány és művészet fegyvereivel szerezzünk ott magunknak és nemzetünknek előnyöket és igaz jóbarátokat.

Ezen az úton haladva, érünk el a régi, nagy idők dicsőségéhez, őseink álmainak megvalósításához: — a Magna Hungariához.

A sumírek.

Irta Dr. Kmoskó Mihály.

Bevezető.

„A zsidóság, a kereszténység és az Izlám pozitív vallások; nem úgy keletkeztek, mint a régi pogányság hitrendszerei egyik kortól a másikig öntudatlanul ható erők következtében, hanem tanaikat nagy vallásalapítókra vezetik vissza, kik isteni kinyilatkoztatás szócsövei gyanánt léptek föl s a mult hagyományaival öntudatosan helyezkedtek szembe. E pozitív vallások háttérében áll a régi öntudatlan vallási hagyomány: vallási szokások és hiedelmek egész tömege, melyet egyesek elméjére visszavezetni nem lehet s amely nem bizonyos egyének személyes tekintélye révén terjedt el, hanem az elmúlt idők öröke volt s éppen azért, midőn a különböző sémi törzsek ezen az örökségen megosztottak, természetesnek tartották úgy cselekedni, ahogy régente atyáik cselekedtek.”

Midőn *Robertson Smith*, a *Lectures on the Religion of the Semites* világhírű szerzője e szavakat 1889-ben leírta, talán nem is sejtette, milyen hatalmas kérdést vetett fel és mennyire fogja e tárgy egy-két évtized múlva az egész művelt emberiséget foglalkoztatni.

A mult század negyvenes éve óta az európai ásó és fürkésző elme fáradhatatlanul dolgozik a bibliai Kelet országaiban. Feltárultak a mezopotámiai síkság „vizözöni halmai”, ahogy a régi Babilonia lakói hazájuk elfeledett romhalmazait nevezni szokták, napfényre kerültek régelmúlt királyok palotái, feliratai, könyvtárai; a feledés sírjából feltámadtak Előázsia népei és mint a *Seol*, az alvilág elővarázsolt árnyai elkezdtek regélni arról a bűvös, színes, csodálatos életről, mely több évezred előtt a kietlen romhal-

mazok helyén folyt, isteneikről, hitregéikről, erkölcsi nézeteikről, családi, üzleti életükről, reményeikről és csalódásaikról.

S amikor a késő európai álmétkodással telve merült a letúnt korok csodálatos életének szemléletébe, eszébe jutott, hogy neki is van egy régi-régi könyve, amely a rég elmúlt Kelet életét csaknem úgy jellemzi, mint a kiasott emlékek. E könyv a Biblia.

E felfedezést nyomon követte a kérdés feltevése: Mi e hasonlóság igazi oka? Hogy a zsidók politikai és társadalmi intézményei nagyjában olyanok, mint Előázsia szomszédos népeié, az természetes és ezen nem ütközött meg senki. Kitént azonban, hogy ez a hasonlóság bizonyos tekintetben a vallás terén is konstatálható. Ekkor merült fel a Robertson-Smith által felvetett probléma: ha a régi Kelet vallásai az emberi szellem öntudatlan és természetes működésének eredményei: nem lehet-e ugyanazt állítani a zsidók vallásáról is? Más szavakkal: ha a zsidó vallás bizonyos tekintetben annyira hasonlít a régi Kelet lakóinak vallási intézményeihez, nem alkalmazható-e reá is a fejlődésnek az a törvénye, melyet a tudósok más népek vallásait illetőleg megállapíthatni véltek?

A mult század végeig a nagy közönség ezekről a kérdésekről nem sokat tudott. Csak szaktudósok tárgyalgatták egymás között. Találkozunk ugyan itt-ott népszerű iratkákkal is, melyek a keleti ásatások eredményeiről a közönséget tájékoztatták, de az ilyen fejtegetések, Angliát kivéve, szélesebb körökben visszhangra nem igen találtak.

Delitzsch Frigyes volt az, aki *Babel und Bibel* címen tartott szenzációs felolvasásával az egész kérdést a piacra vitte és a német közönség figyelmét arra a nagy szellemi munkára hívta fel, mely a régi Kelet emlékeinek felkutatása körül hihetetlen lelkesedéssel és hangyaszorgalommal folyik évtizedek óta.

Delitzsch felolvasásainak külső sikere a legnagyobbak egyike volt, melyeket szürke nyelvtudós valaha elért. A világ összes napilapjai siettek beszámolni a berlini professor korszakot alkotó felfedezéseiről. Beleszólt a tudományszerető Imperator-Rex is és emlékezetes nyílt levelében sietett saját meggyőződését tolmácsolni. 1902—4. között egész könyvtárra való kisebb-nagyobb könyv, füzet és röpirat jelent meg, melyek mind a Biblia és a babiloniai vallás kölcsönös viszonyát tárgyalták.

Tagadhatatlan, hogy Bábel hatalmas kulturája óriási varázserőt gyakorolt a Földközi tenger medencéje mentén lakó összes népekre: zsidókra, föniciaiakra, görögökre egyaránt. Az is tény, hogy bábeli hitregék hihetetlen távolságokra kalandoztak szülőföldjüktől. Csakhogy ezzel a Delitzsch által felvetett kérdés még koránt sincs eldöntve.

Ha mi a bibliai vallás kérdéséhez történeti módszerrel akarunk hozzáférni, ismernünk kell mindazokat a tényezőket, amelyek a zsidóság társadalmi és vallási intézményeire kihatottak. De ezeket a tényezőket nem szabad kutatásunk keretébe nagyjában bevonni, hanem törzstényezőkre bontva, vizsgálni.

Mai napság, amikor a „Bábel-Bibel“ kérdéstről oly sokszor esik szó, bizonyára nem lesz érdektelen a bibliai kultúra egyik állítólagos tényezőjének legfontosabb egységéről, a sumir népről, annak történetéről, vallási és társadalmi intézményeiről olvasóközönségünknek beszámolni. Ez a kérdés valláskülönbség nélkül bizonyára mindenkit érdekel.

De minket, magyarokat, érdekel nemzeti szempontból is. A sumir nyelv turáni eredetét sokan vitatták, külföldön is, de főleg nálunk. Azonban, sajnos, talán sehol oly kevés igazi eredménnyel, mint éppen hazánkban. Pedig büszkén mondhatnók, hogy e kérdés eldöntésére egy nemzet nyelvészei sem volnának annyira hivatottak, mint a mieink, akik szakszerűen foglalkoznak a turáni nyelvek egy kiterjedt, hatalmas ágával.

Igaz, hogy ennek a közönynek az oka az a bizonyos lethargia, mely összes tudományos mozgalmainkra átok gyanánt nehezedik. De van annak más oka is. Orientalistáink egy része, úgy látszik, még mindig arra az iskolára esküszik, mely a sumir-nyelv létezését mereven tagadta. E kis értekezés célja hazai közönségünk kezébe oly vezérfonalat adni, amelyből a sumir-kérdés felől megbízhatóan tájékozódhatnak. Ez a szempont lebegett a szerző szeméi előtt, amidőn a sumir nyelvtannak külön fejezetet szentelt. A szerző nem foglalkozott szakszerűen a finn-ugor nyelvtudománnyal. Reméli azonban, hogy fejtegetései hivatott nyelvészek érdeklődését fogják felkölteni, akik az összehasonlító nyelvtudomány módszerének alkalmazásával talán maradandó eredményeket lesznek képesek elérni.

I. Babylonia hegy- és vízrajza.

Irodalom. A legelső térképfelvételeket James-Richnek, a keletindiai társaság baghdati resident-jének köszönjük, aki 1821-ben felfujt tömlőkön úszó tutajon, ú. n. *kelek*-en utazott Mósul-tól Baghdadig és útközben a Tigris középső folyását, megelőzőleg pedig *Hit*-től délre az Eufrat folyásának egyrészét vette fel. Nagyobb szabású munkát végzett a Chesney ezredes vezetése alatt álló tudományos expedíció, melynek munkálatai *The Expedition for the Survey of the Rivers Euphrates and Tigris* c. alatt 2 kötetben jelentek meg London, 1850-ben.

A klasszikus írók közül Mezopotámiáról behatóbban tárgyalnak: Herodotos II., 180—200. Strabo XVI.; Diodorus Siculus II., 1—10.; Plinius VI., 26 köv. Ptolomaeus V.

Ujabb művek: Ainsworth, *Researches in Assyria, Babylonia and Chaldaea*. London, 1838.; Ritter, *Erdkunde*, X. k. 1844.; Sir George Rawlinson, *The Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, 4. vols. London 1862—1867. (E mű első kötete Mezopotámia földrajzát is tárgyalja) Fr. Delitzsch, *Wo lag das Paradies?* Leipzig, 1881.; Hommel, *Gesch. Babyloniens und Assyriens*, 180—236.; *Grundriss der Geographie und Geschichte des alten Orients*, München, 1904.; P. Scheil, *Annales de Tukuliti Ninip II.*, Paris, 1909., 30—59.; P. Dhorme, *Les origines babyloniennes dans Conférences de Saint Étienne*, Paris, 1910., 4—52. II.

Rég ismert igazság, hogy a különböző népek nemzeti kulturája szervesen összefügg a talajnak természetével, amelyen megszületett és fejlődésnek indult. Némely ország talaja a megtelepedett népekből henye heréket, lusta ingyenélőket csinál; viszont más földterületek földrajzi tagosultságuk és egyéb fizikai tulajdonságaik következtében lakóikat szellemi képességeik fokozott kifejtésére kényszerítik és ezzel magasabb kulturák bölcsőhelyeivé lesznek.

Délmezopotámia csodálatos talaja is az utóbbiak közé tartozott. Ezt a maga nemében páratlan területet az isteni Gondviselés arra rendelte, hogy az óvilág civilizációjának melegágya legyen. A melegágnál tudvalevőleg a jó föld, a langyos víz s a nap éltető sugarai a legfontosabbak. S e három tényező harmonikus közreműködése adott létet annak az ősrégi kulturának, amely e terület klasszikus földjén oly sokáig buján díszlett.

Délmezopotámia mai napság¹⁾ mintegy 100.000 km. területű

¹⁾ A legrégibb időben ez a terület jóval kisebb volt.

áradmányos lapály,²⁾ a Föld legutolsó geológia korszakában keletkezett síkság, melyet észak és kelet felől szörnyű hegyóriások, dél és nyugat felől a tenger és a kietlen arab sivatag homokja vesz körül. Lapos részét két nagy folyó: a Tigris és Eufrát öntözi. Termékenységét az elporladt lávának és más vulkánikus anyagoknak köszöni, melyeket a két folyam szállít a széle mentén magasba tornyosuló hegyláncok völgyeiből. A téli esők által lesodort iszap képezi a mezopotámiai alföld kimeríthetetlen humuszrétegét. Herodotos mondta Egyiptomról: „Egyiptom a Nilus ajándéka”. Ugyanazt mondhatjuk Mezopotámia déli részéről is.

A Folyamköz területe ugyanis nem egyöntetű, hanem két erősen elütő részből áll. Északi, nagyobb fele az Eufrát mentén fekvő és már régente naftaforrásairól híres *Hit* városáig s az ezzel szemben a Tigris középső folyásánál elterülő Szamara-ig dél felé lejtősödő hullámos fensík. Déli része a Percsa öbölíig csaknem a tenger szintjével azonos magasságú lapály, melynek egyhangúságát itt-ott elszórt mesterséges halmok³⁾ és sással beszegett mocsarak szakítják meg.

Az északi rész magasabb fekvése következtében erősen elüt déli folytatásától. A rajta átfolyó két nagy folyam messze esik egymástól; sodruk erős, árterületük csekély. Termékenysége jóval csekélyebb a déli részénél. Földje legelőnek való, szántásra azonban nem alkalmas. Mai neve *Gezireh* „sziget”, mert köröskörül folyók szegélyezik. A „sziget” északi részét a Karadsa-dag, vagy amint a lakók keresztény része nevezi a Tur-³abdín nevű hegység szegélyezi. Az utóbbi név szyr eredetű és jelentése: „szolgák hegye”, értve a keresztény remetéket, akik régente nagy számmal lakták a hegységet. A barbár kurdok kiirtották jámbor lakóit és csak itt-ott elszórt kolostorromok hirdetik egykori emléküket.

A hegység mögött folyik a Tigris; egyik forrása, a Szebenehszu, egy barlangból ömlik, amelynek falaira I. *Tiglatpileszer*,⁴⁾ II.

²⁾ Wagner: *Die Überschätzung der Anbaufläche Babyloniens und ihr Ursprung*. Göttinger Nachrichten, 1902., 224—297. ll. — Delitzsch: *Handel u. Wandel in Altbabylonien*. Stuttgart, 1910., 64. l.

³⁾ Régi városok helyén támadt dombok, ú. n. *tell*-ek (akkadul *tillu pl. tillàni*; héberül *tel pl. tillim*).

⁴⁾ Winckler: *Sammlung v. Keilinschriften*. I. Leipzig, 1893., 30. l.

*Tukulti-Ninib*⁶⁾ és *Assur-nâçir-apla*⁶⁾ vésették hódító hadjárataik emlékét. A folyó baloldalán kezdődnek Örményország hegyóriásai, két nagy erősen sósvizet tartalmazó medence körül csoportosulva, értve a Van- és Urmia tavat.⁷⁾ K. e. a XII. század vége felé e vidéket I. Tiglatpileszer, Assyria királya „Nairi országainak” nevezi, e vidéken később egy khaldi nevű nép telepedett le és Urartu néven több évszázadon át virágzó államot alapított területén. A biblia Ararat néven ismeri e vidéket,⁸⁾ mely tehát nem egy hegyet, hanem egész hegységet jelent.⁹⁾

A *Tûr-²abdîn*-hegység megkerülése után a Tigris délkeletnek fordul és több mellékfolyót vesz fel: Mõçul vidékén a Hoszert, mely valaha Ninive városán folyt keresztül, Kalhi (most Nimrûd) romjaitól délre a Felső Zâb folyót, melynek zordon völgye a kurdok hazájába vezet, Kalâh-Sergat, a régi Assûr közelében az Alsó Zâb folyót, majd az Adhem, utóbb a Dijâla nevű hegyi folyókat, melyeket Radânu és Turnât nevén emlegetnek Assyria királyainak diadalfeliratai.

E folyók mind a Zagrosz-hegység¹⁰⁾ vadregényes szakadékaiból törnek elő. Ez hatalmas alpesi hegylánc, amelynek egyes csúcsai több mint hatodfél kilométer magasak. A lábainál elterülő mezopotámiai alföldet csaknem teljesen elzárná a háta mögött fekvő Iráni fensíktól, ha ezek a hegyi folyók természetes közlekedési vonalakat nem nyitnának járhatatlan bércein keresztül. Van a Tigrisnek még két más mellékfolyója is: A Kercha és a Karûn az utóbbit Dániel könyve Uraj néven említi.¹¹⁾ A Kercha régi neve Uknû, a lapis lazuli, a jól ismert kékes színű, földpát-szerű féldrágakő akkad neve; nevét szép kék, az alpesi folyókra

⁶⁾ Schrader: *Die Keilinschriften am Eingange des Sebench-Su*. Leipzig, 1885. Scheil c. m. 3. köv. I.

⁷⁾ Évkönyvfelirat I. o. 104. L. King: *Annals of the Kings of Assyria*. London, 1902., XL., LXV., 290. I.

⁸⁾ A Van-tó 1650 m., az Urmia 1220 méter magasan fekszik a tenger színe fölött.

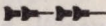
⁹⁾ Gen. 8.; harê ararat.

¹⁰⁾ Urartu történetét illetőleg I. J. v. Prášek: *Geschichte der Meder und Perser*. Gotha, 1906., 54. s a köv. II.

¹¹⁾ L. Hüsing: *Der Zagros und seine Völker*. (Der Alte Orient IX. k., 3—4. füzet.) Leipzig, 1909.

¹²⁾ Dan. 8.

emlékeztető vize után nyerte, melyet Kyros annyira kedvelt, hogy Herodotos szerint, táborozásai alkalmával soha más vízből nem ivott.¹²⁾ A görög írók Choaspes néven emlegetik; ez is egy zöldes színű, szikrázó fényű féldrágakő. Úgy az Uknú, mint a Kercha eredetileg nem a Tigrisbe, hanem egyenesen a Perzsa-öbölbe szakadtak. Miért, alább látni fogjuk.

A Tigris folyása sebes. A régi ékiratokban olykor hal-hal ideogrammal írva fordul elő,¹³⁾ mely futást, rohanást jelent. Sumir neve Idigna, jelentése bizonytalan. Sémí neve (Akka-dul Diglat, héberül Hiddekel) innét vette eredetét. A perzsák Tigra-nak nevezték s ennek görögös alakja Τίγρις Tigris. Sebes folyása dacára fontos közlekedési vonal, mert már Dijarbekir városán alul *kelek*, szyrül *kelakka* nevű, felfujt juhbőrökön úszó tutajok közlekednek rajta, Baghdadon alul pedig már kisebb gőzösökkel is hajózható.

Már az Eufrát egészen más természetű. Két nagy hegyi folyó, a Kara-szu és Murád-Szu egyesüléséből keletkezik, melyek Malatia közelében egyesülve nyugat felé száguldanak, mintha a Földközi tengerbe akarnák ontani vizüket. Biredsik vidékére érve, a Taurus szikláiba ütköznek, mire a két folyó egyesült árja nagyot kanyarodik dél felé s a Perzsa-öböl felé fordúlva, végigszeli a Mezopotámiai Alföld nyugati szegélyét.

Felső folyásánál az Eufrat rohanó hegyi folyó. Amint azonban a lapályhoz ér, vizei ellustulnak és számtalan kisebb kanyarulatot alkotva, lomhán hömpölyögnek alacsony medrében. Hit városától kezdve vízbőségéből is sokat veszít; mert míg középső folyásánál medre olykor 400 m széles és vagy 6 m mély, alsó folyásánál szélessége 200 méterre szűkül és mélysége 4 méterre apad.¹⁴⁾ Medrében annyi homokbuckát hord össze, hogy hajózása csak tavasszal válik lehetségessé, amikor megárad, de akkor meg a forgószelek miatt veszedelmes. 1836. május 21-én a Chesney ezredes által vezényelt angol expedíció vasnaszádjai-

¹²⁾ Herodotos, I., 188.

¹³⁾ Brünnow, 78, 86.

¹⁴⁾ Kaulen: *Assyrien und Babylonien*⁴. Freiburg i. Br., 1891., 6. köv.

¹⁵⁾ Hilprecht: *Die Ausgrabungen in Assyrien und Babylonien*. Leipzig, 1904., 57. l.

nak egyike ilyen zivatar alkalmával úgy elmerült piszkos habjaiban, mint egy beléhajított kődarab.¹⁹⁾

Mellékfolyói sokkal jelentéktelenebbek, mint a Tigriséi. Nyugatról a Szagúr (összgyűrűl Szagura) folyót veszi fel; keletről Rakka vidékén a Balich-ot et Circesium környékén a Chabor folyót; ettől délre már csak száraz patakok torkollanak medrébe.

Az Eufrát mai nevét a perzsáktól kapta, akik Ufrát-nak nevezték el. E név a héber és arámi Perat-ra, ez meg az akkad Purattu-ra vezethető vissza. Az akkad név egyesek szerint a sémi *prđ* gyökből származnék és azt jelentené: futó, szaladó. Sumir neve Bu-ra-nu, vagy amint P. Dhorme olvassa,¹⁹⁾ Szir-ra-nu. A sumir név jelentése ismeretlen.

A Tigris és Eufrát eredetileg külön torkolatokon szakadtak a Perzsa-öbölbe. Ma Kornánál egyesülve, Saṭṭ el-³arab („az arabok folyója”) név alatt még több mint 15 km-nyi távolságban folynak közös medrükben, míg végül számtalan lápot hagyva maguk után, a tengert elérik. A Saṭṭ el-³arab még napjainkban is egyre hosszabbodik, viszont a Perzsa-öböl a folyó torkolata mentén lerakódó iszap következtében egyre jobban és jobban visszaszorúl.

E lassú geológiai folyamat óriási jelentőségű volt Mezopotámia történetében. Az egész bábeli kultúra neki köszönhető. Tudnunk kell ugyanis, hogy a gletser-kor idejében az egész mezopotámiai alföld még nagy beltenger volt, melyet északon a szingári hegyek, keleten a Zagrosz-hegység, nyugaton pedig az arab sivatag fensíkja határoltak. Az alföldet szegélyező hegyóriásokat, sőt részben a mögöttük elterülő Iráni fensíkot rengeteg hótömeg borította. A gletser-kor hideg napjaira melegebb idő következett; a hegyeket borító óriási hótömeg olvadásnak indult és irtózatossá víztömegeket zúdított a tengerbe, amely a Zagrosz égfelé tornyosuló hegyeit áttörve, mély szakadékokat vájt beléjük. Elérkezett az özönvizek kora. A Karûn és Kerħa az Adhem és Dijála, valamint a két Záb, akkor még közvetlenül a tengerbe zúdították a völgyeiken végig-hömpölygő roppant víztömegeket, amelyek szörnyűséges mennyiségét alig tudjuk elképzelni. E folyók mind óriási iszaptömegeket ragadtak magukkal; ezek torkolataik mentén lerakodva del-

¹⁹⁾ I. m. 6. 1.

tákat, lagunákat, szigeteket és félszigeteket képeztek. A széles tengeröböl lassankint beiszaposodott és nagy kiterjedésű láppá lett. De a hegyeket borító hótömegek lassacskán elfogytak; az elemek pusztító harcát békésebb idők váltották fel. A Perzsa-öböl talaja is lassú emelkedésnek indult;¹⁷⁾ a tenger visszaszorult és iszapos fenekén immár a Tigris és Eufrát édes vízei kigyóztak.

Ez volt a mezopotámiai alföld genezise. Örökké nedves talaja, forró ege valóságos melegháza volt a legbujább növényzetnek és kedvenc tanyája a vadállatoknak: vizilónak, bölénynek, vaddisznóknak, oroslánoknak, szarvasoknak, melyek nagyrésze még a történeti időkben tanyázott az ország őserdőiben és sásborította lápjaiban.¹⁸⁾

Azóta az itt leírt áradmányos folyamat szünet nélkül egyre működik s a Perzsa-öböl vizét egyre jobban szorítja vissza. Egyes fázisairól írott adataink is vannak. Így például tudjuk, hogy valaha Abû Sahrein romjai közel a tengerhez feküdtek. Abû Sahrein ugyanis a régi Eridu városának felel meg, amely régi ékiratos feljegyzések szerint a tenger partján feküdt.¹⁹⁾ Pedig milyen messzire van e város Korná-tól! hát még a tengertől. Dilmun szigete is jóval távolabbra esett a tengertől, mint mai napság.²⁰⁾ Régente a Tigris és Eufrát is külön torkolattal bírtak. Közös medrük az utolsó két évezred alatt képződött áradmányos területen folyik végig, melynek nagyobbodását de Morgán 1·7 km-re becsüli évszázadonként.²¹⁾

A mezopotámiai alföld áradmányos eredete és lapos fekvése folytán a két folyó medre is több ízben változott. Az Eufrát-

¹⁷⁾ De Morgán szerint (*Les premières civilisations*. Paris, 1909., 178. l., 2. j.) a Perzsa-öbölben fekvő Bender-Busir sziget csigaleletei azt bizonyítják, hogy talaja legalább 50 méternyire emelkedett a tenger mostani színe fölé.

¹⁸⁾ De Morgán, *i. m.* 174. köv. l.

¹⁹⁾ V. ö. a King által kiadott bábeli krónika 11. sorát: *Eridu ki ša kišad tam-tim. Chronicles Concerning Early Babylonian Kings*. London, 1907., Vol. II. p. 11.; V. ö. Delitzsch: *Handel u. Wandel in Altbabylonien*. Stuttgart, 1910., 6. l.; Az Adapa-rege szerint Adapa Eridu városából a nyílt tengerre *i-na tam-ti ra-pa-aš-ti* szokott kivitorlázni. l. Dhorme: *Choix de textes religieux assyro-babyloniens*. Paris, 1907., 150. l. Eridu helyéről l. Zehnfund: *Babylonien in seinen wichtigsten Ruinenstätten*. Leipzig, 1910., 60. l.

²⁰⁾ De Morgán szerint Dilmun nem a Bahrein-sziget, hanem egy más, a szárazfölddel összeolvadt terület volna. *I. m.* 255. l., 1. j.

²¹⁾ *I. m.* 178. l.

ról biztosan tudjuk, hogy két-három évezred előtt sokkal keletre folyt, mint manap. A Gilgames éposz elárulja, hogy Surupok, Atrachaszisz a babyloniai Noé szülővárosa, a folyó partja mellett feküdt, pedig a vele azonos Fára romjai nem kevesebb, mint 50 kilométer távolságra vannak most tőle kelet felé.²²⁾ Az Eufrátot régente Sippar folyójának nevezték, mert mellette folyt el; a romjain elterülő Abu Habba 12 km távolságra esik a folyótól kelet felé.²³⁾ Valószínű, hogy a Tigris régi medre sem azonos a mostanival, hanem a Satt el-Hai nevű tönkre ment csatorna északi medrén át ömlik a mostaninál rövidebb úton a tengerbe.

Az ország talajviszonyainak rohamos változása a legszorosabban függ össze az ottani kultúra keletkezésével.

Mint mondtuk, a mezopotámiai alföldet öntöző két nagy folyó Örményország magas hegyei között ered, ahol telente nagy a hideg és a havazás óriási, nyáron ellenben tikkasztó meleg uralkodik. Amint a tavaszi nap olvadásnak indítja a hegylejtőket fedő hótömegeket, a völgyekben ezernyi csermely, majd hegyi patak, végül rohanó folyó támad, melyek mindegyre növekedve, dagadva, a két folyam medrébe torkollanak. Mire ezek az iszapos víztömegek március közepe táján a lapályhoz érnek, a Tigris és kivált az Eufrát valóságos tengerekké nőnek és már Baghdad környékén csaknem egészen elöntik az országot, mely több hónapon át láppá változik, ahol vastagbőrű bivalyokon, brekegő békákon és kelepelő gólyákon, no meg szabad szemmel alig látható, de szörnyen csipő szunyogok rajain kívül más élőlény megélhetést nem igen talál.

Viszont nyáron, mikor a délszaki nap a mocsarak egy részét kiszárítja, a növényzet elfonnyad és lassan kihal. A talaj, rendkívüli termékenysége dacára is, magára hagyatva, a természet szeszélyes erőinek játéklabdájává lesz és vajmi kevés hasznavehető növényi anyagot termel. Pedig talán sehol a föld hátán oly vastag és zsíros termőföldet nem találni, mint ebben az országban.

Amikor a diluviális korszak lezajlása után az ember megtelepedett a tengerből kikelt ország szűzi földjén, csakhamar rájött, hogy e föld dús kamatot hoz megművelőinek, ha meg tudja védeni

²²⁾ XI. tábla, 12. sor; I. Dhorme: *Choix...* 102. l.

²³⁾ Delitzsch: *Handel und Wandel* i. h. King: *A History of Sumer and Akkad*. London, 1910., 8. köv. 1.

a víz árja és a nap perzselő heve ellen. Töltésekre, zsilipekre, öntözőcsatornákra volt szükség, hogy a talajt az ár ellen megvédeni s a folyók vizét a földek okszerű öntözésére használni lehessen.

Már az ország legrégebb lakói ráadták magukat e fárasztó, de egyúttal jövedelmező munkára. A Tigris mély medre miatt nem volt annyira alkalmas öntözésre, mint sekélyebb és laposabb medrű ikerfolyója, az Eufrát. Innen van, hogy a legelső és legvirágzóbb telepek nem a Tigris, hanem az Eufrát mentén keletkeztek. Itt látjuk az emberiség első kulturmérnökeit munkában: töltéseket emelve az ár ellen, csatornákat ásva a földek öntözésére s egyúttal közlekedési célokra.

E nehéz és fáradságos munka vitte előbbre Babylonia kulturáját, mert gépek és erőművek alkalmazását tette szükségessé; ezek feltalálása és okszerű használata élesítette meg lakói elméjét, felébresztette bennük a komoly munka szeretetét és ami különösen fontos, a feladat nagysága és nehézsége szükségképpen társadalmi és politikai tömörülésre vezetett.

Egy család, egy falu, egy kisebb határ népe nem tudta volna önerejéből földjeit az ár ellen megvédeni és kellően csatornázni. Az ilyen feladat nagyobb területek népének egyöntetű és céltudatos közreműködését tételezte fel. Innen van, hogy Mezopotámia már a történeti idők hajnalán kisebb-nagyobb politikai egységekké tömörült. Viszont, annak dacára, hogy ebben az országban megvoltak mindazok az előfeltételek, amelyek igen könnyen nagyszabású és egységes államalakulásokra vezethettek volna, Délmezopotámia lakói soha sem voltak képesek huzamosabb ideig nagyobb, politikailag egységes birodalom keretében megmaradni. Miként Görögországban az egyes városok a hozzájuk tartozó határral külön-külön kis államokat képeztek, ugyan így szervezkedett Délmezopotámia már a történeti idők kezdetén. E szervezkedés nyomában jártak az ilyen kis királyságok szeparatistikus hajlamai, melyek oly mély gyökeret vertek a lakosság közfelfogásában, hogy még a legnagyobb politikai centralizáció sem tudott többet produkálni bizonyos feudális színezetű államformánál, amelynek keretében az ország városai politikai autonómiájuk és államiségük java részét mindig meg tudták menteni.

E sajátságos jelenség okai sokfélék. Először is nem szabad

elfelejtenünk, hogy a Mezopotámiai Alföld nem egyszerre lett lakhatóvá. Itt is, ott is kisebb-nagyobb területek emelkedtek ki az őket környező lápok közül és csak lassankint népesedtek be. Ezek az egymástól távoleső telepek már keletkezésük módja miatt szükségszerűen ilyen szeparatistikus hagyományok erős váraivá lettek. Azután meg a talajviszonyok a lakosságot a hazai rög csendes, békés megművelésére utalták és katonai erényeknek tápot nem nyújtottak, már pedig ezek nélkül nagy és erősen centralizált birodalom el nem lehet. Délmezopotámia lakói azonban ezekért az erényekért már csak azért sem lelkesedhettek, mert a tapasztalás csakhamar megértette velük, hogy sokkal többet ér a fáradságosan megérdemelt biztos termés a bizonytalan hadi zsákmánynál és annál a kárnál, melyet a lakosság munkabíró részének távolmaradása a töltésekben és a földekben okozhatott.

A mezopotámiai paraszt még hozzá kalmár is volt, és így a hadi élet zajától és esélyeitől annál inkább félt.

Hogyan lettek a mezopotámiai parasztok kalmárokká, annak is meg van az ország talajviszonyaiban gyökeredző oka.

Mezopotámiát nyugat felől a Szyriai Sivatag szegélyezi. E rengeteg területet régen csak úgy, mint most is, nomád törzsek, beduinok²⁶⁾ lakták. Mert ne gondoljuk ám, hogy e nagy földdarab amolyan lakatlan szahara, ahol ember, állat megélni sehogy sem tud. Szó sincs róla. A téli eső s a tavaszi nap még a sivatag homokját is megelevenítik; s amint tavasszal a pusztaság kizöldül, a sivatag mélyéből szegény nomádok tűnnek elő, hogy a gazdátlan legelő fűvével kiéhezett nyájukat feltáplálják.²⁷⁾

Babylonia, mint láttuk, rendkívül termékeny országrész volt ugyan, de szoros megművelést is igényelt. Szántóföldjeit szinte kertszerűen kellett kezelni. Nagyon természetes tehát, hogy ezeket a rendkívül értékes földeket legelőknak hagyni nem lehetett; a miből megint az következik, hogy az állattenyésztés Délmezopotámia gazdasági életében valami jelentős szerepet soha sem játszhatott. De erre nem is volt szükség.²⁸⁾ Az Eufrát jobb part-

²⁶⁾ A beduin szó franciás alakja az arab *badwi*-nak = sivatagból való, többesben *badawijeh*; *badû* = sivatag.

²⁷⁾ V. ö. Jaussen: *Coutumes des Arabes*. Páris, 1908., 147. köv. II.

²⁸⁾ H. de Genouillac (*Tablettes sumériens archaïques, matériaux pour servir à l'histoire de la société Sumérienne*. Paris, 1909., p. XXXVIII.) ezt

ján, alig néhány kilométerre kezdődött a sivatag, az állattenyésztő nomádok hazája. Ők látták el a folyó bal oldalát szarvas- és aprómarhával, nyers gyapjuval és durva gyapjuszövetekkel, ellenérték fejében pedig gabonához, szezámolajhoz és pálmaborhoz jutottak.²⁹⁾ A sivatag fiainak és a kulturvidék földműveseinek ez az egymásrautalt helyzete teremtette meg Mezopotámia virágzó kereskedelmét, mely, persze, eleinte egyszerű cserekereskedés volt. A cserekereskedést csakhamar a pénz használata váltotta fel, a kereset és kínálat viszonyának mértéke. Ettől kezdve Babylonia kereskedelme bámulatos arányokat öltött. A csatornák mentén magtárak és kereskedő raktárak épültek; bankok, pénzváltó- és hitelintézetek létesültek és ügynökeik jóformán egész Elő-ázsiaát Babylonia érdekkörébe vonták.

Ha azonban az érem másik oldalát nézzük, legott észrevesszük, hogy a sivatag nomádjainak közelsége a kulturvidék lakóira nem csak hasznos, hanem veszedelmes, sőt végzetes is volt. Egy Haurán-ban most is divatos arab közmondás szerint: *mâ fi salâm bën er-rumh w-el-mesâs* „nincs békesség a lándzsa és az ösztöke között“, ami körülbelül annyit jelent, hogy a paraszt és a nomád soha sem lesznek jóbarátokká. Így volt biz' az régente is. A sivatag éhes fiai mindig sivár tekintetet vetettek a kulturvidék gazdagságára. Csak kedvező alkalom kellett, s a kóbor badwi a folyó túlsó partján termett, hogy éhségét és rabló ösztöneit kielégítse. Ez az alkalom el nem maradhatott. A sivatag belsejéből folyvást új meg új törzsek törtettek előre, maguk előtt tolvaj sivatag szélén portyázókat. A parasztok között időről időre véres háborúk dúltak, amelyekbe azután a sivatag fiai beavatkoztak vagy mint a hadakozó felek szövetségesei, esetleg zsoldosai, vagy pedig az „*inter duos litigantes tertius gaudens*“ szerencsés minőségében.

Mezopotámia egész története csakugyan a sémi nomádok bevándorlása körül forog. Hogy e népvándorlási mozgalmakat s a nyomukban járó államalakulásokat megérthessük, az ország néprajzi viszonyait kell szemügyre vennünk.

Folyt. köv.

írja a lagaš-i sumir parasztokról: *Les Sumériens de Lagaš n'étaient pas des bédouins: leurs troupeaux... ne sont pas considérables, mais par contre ils savaient cultiver la terre...*

²⁹⁾ Chohnoky: *Künstliche Berieselung in Inner-Asien und die Völkerwanderung.* (Geographische Zeitschrift, Leipzig, 1909., 245. köv. 1.)

Kis-Ázsia gazdasági viszonyai.

Irta: Dr. Milleker Rezső.

Kis-Ázsia földrajzi fekvésénél fogva mindig nagy szerepet játszott a világtörténelemben. Partjait három tenger hulláma mossa és számtalan egymáshoz közelálló szigete mutatja az utat a Balkán felé. Bár a közelség és kapcsolat Európa déli részeihez igen nagy, e földrész antropogeografailag inkább a szomszédos ázsiai országokhoz tartozik, mivel a rajta keresztül vonuló népáramok iránya első sorban keletnyugati volt. Geológiai tekintetben azonban leginkább a Balkánnal való rokonságra utal, amelytől ez a földrész csak a fiatalabb korokban vált el az Égei-tenger beszakadása által.

Olyan az egész, mintha egy széles csukott tenyér nyúlna be a tengerekbe. Az ujjak végén partjai szaggatottak s kisebb-nagyobb szigetek által vannak szegélyezve. Hegységei, melyek keleten és nyugaton csoportosulnak és főleg mészből és homokkőből állanak, a középen szétnyílnak és egy széles steppeföldet karolnak át. A nagy lánchegységek belső oldalán sok helyütt vulkáni képződményekkel találkozunk, ezek sokszor igen fiatalok, sőt ha Strabonak és Claudiusnak hihetünk, akkor még történelmi időkben is működtek. Kis-Ázsia legmagasabb csúcsa is ily vulkán, az Erdzsiász Dáh, a benső fenföld keleti oldalán, örök hóval fedett krátere mintegy 4000 méter magas.

Maga a középső rész, melyre különös tekintettel akarok lenni, körülbelül 1000 m. átlagos magasságban fekszik a tenger színe felett; nagy kiterjedésű steppe-területét csak itt-ott szakítják meg alacsony mészdombocskák. Ennek a steppe-területnek északkeleti sarkában van az a nagy tó, mely háromszorta nagyobb a mi Balatonunknál, de még annál is sokkal sekélyebb; sőt nyáron majdnem teljesen beszárad, s így hozzáférhe-

tövé teszi azt a kb. 1—2 dm. vastag sóréteget, melyet a török kincstár söpör össze és kilogrammját két hatosával ad el. Kocsi és tevekaravánok szállítják szét az országba a sót, melyet ott a helyszínen ad el a kincstár és a bevétel hetenként gyakran százazrekre rúg. Hogy pedig a befolyt pénzüsszegek Koniába való szállítását biztosítsák, az úton egy tucat megerősített éjjeli szállás épült.

Ez a belső terület pusztá. *Nem sivatag, ahogy eddig hitték, hanem termékeny steppeterület*, és csak azért nem művelik, mert kevés rajta a víz, folyó nincs s a talajvíz csak 40—80 m. mélységben található. Ellentétben ezzel az alapjában sivár területtel áll a partszéli vidék, különösen a nyugati part, melyet kanyargó patakok öntöznek és hosszan benyúló öblök és félszigetek tagolnak. Itt virágzó a kultúra, a síkságok és domboldalak minden kis területét használják, főleg gabona és gyümölcstermelésre. A kis patakokat gyakran egészen szétszedik apró csatornába és így öntözik a szomjas földet. Mert a folyók igen rövid út után érik el a tengert s nem igen bő vizüek, kivéve a Szakariat, Kyzyl Irmak-ot, Menderez-t és Seighunt. De ezek sem hajózhatók sziklás medrük és nagy esésük miatt.

Az éghajlat sok helyen igen különböző. A fennföld körül elterülő alacsony dombvidékek és a part típusos Földközi tengeri klímájával bírnak. Nyugaton igen forró, száraz a nyár, s magas hőmérsékletét csak az északi szél teszi némileg tűrhetővé, míg a szélárnyékban fekvő helyek teljesen ki vannak téve a nap tüzésnek, így a gondozatlan álló vizeket és mocsarakat lázt gerjesztő miazmák fészkevé változtatja át. Az esős időszak itt novemberből áprilisig tart, míg tavasszal és ősszel csak elvétve hull csapadék. Sokkal egyenletesebb azonban a Fekete tenger befolyása alatt álló északi vidék klímája, itt a nyár nem következik be átmenet nélkül s nem is tart oly soká, mint a déli és nyugati vidéké, hanem igen szép hosszú tavasznak és ősznek is ad helyet. Csak a rövid tél okoz gyakran igen érzékeny hőcsökkenéseket. Ellentétben a tengerpart klímájával áll a fennföld éghajlata, mely dacára a tengerhez való közelségének típusos kontinentális klímával bír, nagy ellentétekkel. A forró száraz nyár után hideg, ködös tél következik, mikor a hőmérséklet 20 fokra, sőt a múlt évben 40° C-ra is leszállt. A hózivatarok ideje januártól

áprilisig tart. Mi is husvét hétfőjén ily hózivatarban, a rossz úttal küzdve, tettük meg napi útunkat. Majd áprilisban és májusban gyakoriak a zivatarok, nem ritkán jégesővel, hogy azután júniusban beálljon a szárazság, mely egész novemberig tart. Amilyen nagy a tél és a nyár — amikor kb. 35° C. a maximum — hőmérsékletének különbsége, ép oly szélső, különösen a tavasz és ősz idejében, a nappali és éjjeli hőmérsék. Én magam is nem egyszer mértem 20°-nyi különbségeket. Maga a fennföld vidéke egészséges s hogy itt mégis nagy mértékben pusztítanak a betegségek, annak a kultúra hiánya az oka.

Kis-Ázsia növényzete, mivel ez nem csak a talaj minőségétől, hanem a klímától és a magassági fekvéstől is függ, nagy változatosságot mutat. A szigeteken és a félszigetek alacsonyan fekvő partvidékein a mediterránflorát találjuk, örökzöld máki, pisztázia, mirtus és krataegus váltakozik tölgyekkel, továbbá babér és lentiscus ligetekkel. Ez a legáldottabb földrész, hol az oliva, a füge, gránát és birsalma, az eper és a szőlő buja bőségben terem. Ez az örökzöld vegetáció egészen 450 m-ig terjed a tenger színe fölé, ahol kb. 1700 m-ig magas erdők váltják fel, főleg tölgy-, hárs- és bükkfa-, majd a magasabb régiókban fenyő- és cédruserdők. Ezekhez járulnak még a gesztenye- és diófa-erdők sok mogyoróbokorral, továbbá a gyümölcsösök, alma-, körte- és cseresznyefák, melyek kb. 1200 m. magasságig felnyúlnak.

Ezeken kívül mindenütt akad dús legelő. E virágzó vidékkel ellentétben áll a belső steppe vidék. Itt hiányzik a fa. Tüzelő anyagúl is csak szárított trágyát használnak. A dombok lejtőin csak csenevész bokrok teremnek. Magát a síkságot steppenövények borítják, melyek, dacára színleges egyöntetőségüknek, mégis igen nagy változatosságot mutatnak fajokat illetőleg. A likaoniai és galátiai sóssteppék pedig külön egyéni flórával birnak, és földterítésére — remélem — a mi gyűjteményünk is hozzájárulhat. Itt az egész vidék sivár és terméketlennek látszik, de ahová csak a termékenyítő nedvesség elér, ott a látszólag steril talaj megtermékenyül és dús növényvilágot táplál. A folyó völgyekben és könnyen öntözhető vidékeken kertgazdaság és bőven jövedelmező gabonatermelés keletkezett, míg a száraz vidékeken a földművelés háttérbe szorúl s helyét elfoglalják a pásztornépek megszámlálhatatlan nyájaikkal.

A növényzettel kapcsolatban mindjárt meg akarom említeni az állatvilágot is. 46 fajta emlőst említ Danford zoológus. A macskák családjából a leopárd csak elvétve fordul már elő a déli és délnyugati partvidékeken, míg az ókorban még gyakori orosz- lánt és tigrist már rég visszaszorították keletre. Most csak a vad- macska gyakori még az erdőségekben. A kutya-félék közül leg- első helyen áll a farkas, mely különösen a belső steppeterülete- ken él s télen a falvakba is bemerészkedik. Gyakorik ezenkívül még a róka és a sakál, míg a sávós hiéna csak Szmirna tájékán és délnyugaton fordul már elő.

Az erdőkben szarvast, özet, medvét és vaddisznót találunk, míg a magasabb sziklás vidékeken a vadkecske tanyázik.

Megszámlálhatatlan ezeken kívül a madarak tarka serege, mely erdőt, mezőt, tavat és mocsarat egyaránt nagyszámban ellep.

A halakat, melyek elég nagy számban fordulnak elő a vizek- ben, még nem igen ismerjük, a nép igen keveset halászik.

Mielőtt Kis-Ázsia gazdasági földrajzáról szólnék, azaz arról, hogy ez a földterület milyen klimatikus viszonyok és természeti kincsek mellett, milyen műveléssel mily gazdasági eredményeket képes felmutatni különböző részeiben, röviden ki akarok térni még történelmi geografiájára is.

Régi kulturterületeken a történelmi geografiából következtet- hetünk leginkább a vidék gazdasági kapacitására. Kis-Ázsiában is látjuk, hogy a történelmi időkben a kultúra egy ideig folytonos emelkedőben volt, míg 1100 körül fő virágzását elérve, fokozato- san hanyatlott egészen a legújabb korig, a vasuti vonalak építé- séig. Már az ó-korból számos adat maradt ránk a hettiták és káldok földműveléséről, akiknek siremlékein mindenütt ott talál- juk a mezőgazdaság és szőlőművelés eszközeinek és terményei- nek ábrázolásait.

K. e. 450-től kezdve a görögök gyönyörű kulturája terjed el, különösen a vidék nyugati partjain. A kulturterületek mind- inkább nagyobbodnak és kb. 800-ra Kr. u. tehetjük a virágzás leg- magasabb korát, mikor még a most legpusztább területeken is vi- rágzó városok nyomait találjuk, melyeknek lakosai főképp föld- műveléssel, szőlőműveléssel és ebben az időben csak másodsorban állattenyésztéssel foglalkoztak. Már az ó-korból is van számos adatunk arra, hogy a talajnedvesség folytonosan csökkent, ami-

hez azután a földművelő lakosság szaporodása mellett az erdőterületek pusztulása is járult. Lassan feltűnnek a forrásokban a fátlan vidékek említései és a meleg és szárazság elleni panaszok. Majd a középkor későbbi éveiben az arabok és szeldsukok betörései és hódításai még rosszabbá alakították a viszonyokat. Városok és nagy kulturterületek, különösen azonban patakok és folyók kulturvonalai elpusztultak, majd az intenzív földművelést űző lakosság helyébe ismét pásztornép került, minek folytán a most már minden védelmet nélkülöző talaj mindinkább eltűnt, a hegyhátak kopárak és termőtalaj nélküliek lettek és ott, ahol hajdanta a völgyekben virágzó földművelés volt, a hegyoldalakat pedig nagy kiterjedésű szőlők borították, az újkorban már csak kietlen és sivár hegycsoportot találunk. Csak most, a vasut kiépítésével, midőn ismét az eddigi keleti áramokkal szemben a nyugati kulturáramlat lép előtérbe, változnak a viszonyok az ó-kori csatornázások már is újra fölélednek és remélhető, hogy később fásítás és kutak fúrásával legalább is a bizánci és római virágzás fog ezen a területen újra létrejönni.

Kis-Ázsia mostani lakossága három csoportra oszlik: oszmanlykra, görögökre és örményekre. Utóbbi két keresztény közül az örmény főleg Kis-Ázsia keleti részén, Örményországban lakik, míg a görög inkább a nyugati részeken túlnyomó. Mind a két nép igen élelmes kereskedő és iparos. Különösen az örmények híresek ravaszságukról és kapzsiságukról és ha történtek keresztény megszárlások, akkor ez nem annyira a kereszténység elleni támadás volt, mint inkább a szegény kiszípolozott nép felkelése uzsozásai ellen.

Az anatóliai lakosság zömét az oszmanlyk képezik, kikhez a jürükök, türkmének, tatárok, cserkeszek és muhadzsírok tartoznak, ezeken kívül van még néhány jelentéktelen törzs. Nagyrészüik csak nem rég vándorolt be a Balkánról vagy az ázsiai anyaországból és belőlük került ki az anatóliai földműves és pásztor is.

Az állattenyésztést — az angorai kecske-, a birka- és marhatenyésztést — különösen a fennföldön űzik, míg a rendkívül primitív eszközökkel dolgozó földműves az alacsonyabb és nedves vidékeket foglalta el.

Az anatóliai paraszt józan, dolgozó és becsületes. Mégis nagyon fogy, minek oka részint a betegségek, részint pedig az a

körülmény, hogy a legjobb katonákat Kis-Ázsiának Anatóliának nevezett középső és nyugati része szolgáltatta. Csak az újabb bevándorlások, különösen a Balkánról és a Kaukázusból, növelik ismét erejét.

Életük rendkívül egyszerű. Kis-Ázsia középső részén házuk vályogtéglából épült, lapos tetővel, rendszeren egy szobával. Nyáron a falvaikat elhagyják és a jailákba, nyári szállásukba költöznek. Itt egy részük még sátorban lakik, valódi nomádot azonban már alig találni köztük.

Anatóliában a gazdasági súlypont a talajnak földművelés által való hasznosításán nyugszik, ezzel szemben a többi keresetforrások háttérbe szorulnak. Némely mesterség régi tradíciókon fölepülve, igen magasra fejlődött helyenként, de az igazi ipar, a brüsszai selyemipart kivéve, csak fejlődésének kezdetén áll.

Még a földművelést is túlszárnyalja helyenként az állattenyésztés, dacára annak, hogy újabb korban, azáltal, hogy a vasút új vidékeket vont be a világforgalomba, s hogy a muhadzsirok azaz balkáni bevándorlók települése által sok, eddig műveletlen terület került az eke alá. Ha azt tekintjük, hogy az ó-korban Kis-Ázsia volt a római császárság egyik legtekintélyesebb gabona-termelő helye, akkor a mai termelést csekélynek kell mondanunk és számítanunk kell arra, hogy a jövőben négy vagy ötszörösét nyújtsa annak, amit eddig ad.

Ez a természet által termékeny talajjal és a vegetáció kifejlődésre alkalmas klímával bíró vidék könnyen táplálhatna a mostani lakosságnál ötször, hatszor is többet, csak bizonyos előfeltételeket kellene a közigazgatás mélyreható reorganizációjával — s elsősorban az alapjában nem magas adók igazságos kivételével és beszedésével — teljesíteni.

Az állattenyésztés különösen a fenföldön honos, mert ott széles, határtalan síkságok állnak rendelkezésre, míg a mélyebben fekvő vidékeken a talaj intenzív művelése már nagyon kis helyre szorította a legelőket. Az anatóliai paraszt már ősidőktől fogva, mint nomád is, sokkal több hajlamot mutatott az állattenyésztéshez, mint a földműveléshez, ami azonban az ország kulturális haladásának nem volt épp előnyére, mert velejárt a teljes vagy legalább részleges nomadizálás, csökkentette a hajdanta

sokkal nagyobb földművelést és oktalanságában elpusztította, vagy legalább is erősen megrongálta Kis-Ázsia erdőállományát.

A nagy haszon dacára, melyet a lakosság az állattenyésztésből húz, mégis legkevesbbé sem gondolják kellőképp a nyáját. Nyáron az állatok bő legelőt találnak, különösen a hegyes vidékek magasabb részén, de télen a mélyebben fekvő téli szállásba való visszatérés után a nyomor és nélkülözés ideje vár rájuk. Igazi istállók csak ritkán vannak, néha mészbarlangok helyettesítik, legtöbbször azonban csak félkör alakú karámokba terelik, ahol a szegény állatok teljesen ki vannak szolgáltatva a kegyetlen felföldi télnek. Csak magas hónál kap az állat kevés szecskát, különben önmagának kell összekeresnie táplálékát. Ennek azután az a következménye, hogy a tél folyamán igen sok állat esik a nélkülözések áldozatául, különösen a fensíkon, ahol a legutolsó igen szigorú tél folyamán ezrével hullottak el a szegény állatok. A falvak körül található döggarmadák pedig nagyon elősegítették a betegségek terjedését.

Anatolia volna elsősorban hivatva arra, hogy Törökországot, és főleg Konstantinápolyt hússal ellássa és mégis nagy behozatalra szorúl.

Évente átlag 15 millió korona ára vágómarhát és vaját importálnak. Ha azt akarjuk, hogy az anatóliai állattenyésztés emelkedjék és több hasznot hajtson, akkor első sorban jó téli takarmányról kell gondoskodni, hogy a nyári legelő után meglegyen télen is a kellő táplálék. A lucerna és lóhere pedig mindenütt kitünően teremne.

A Kis-Ázsiában tenyésztett állatok a következők: a kecske, birka, szarvasmarha, bivaly, teve, ló, szamár, öszvér, kutya és macska. A szárnyasok közül pedig a következőket tartják: a házi szárnyast, a pulykát, pávát, galambot, kacsát és libát. Külön gazdasági ágat képeznek ezeken kívül a méhtenyésztés és az anyyi hasznot hajtó selyemhernyó tenyésztése.

A *kecskéket*, melyek számát 9 és fél millióra becsülik, ezek közt 2 és fél millió selymes gyapjuju angora kecske, csak egyszer nyírják évenként. A kb. 50,000 kötegni évi termelés legnagyobb részét külföldre szállítják, mert a belföldi finom szövőipar és sátorponyva készítés, a vasút által könnyen terjedő olcsó európai tarka áruk miatt nagyon hanyatlott. A selymes gyapjú, a mohair

(tíftik) ára okkánként, azaz kb. $1\frac{1}{4}$ kg-onként 16—17 piaszter, ami $3\frac{1}{2}$ — $4\frac{1}{4}$ koronának felel meg. Hajdanta drágább volt, a mult századok parókáit ebből készítették. A legnagyobb — 17 piaszteres — ár mellett is eléggé érdemes vele foglalkozni, mert a természetési költsége kb. 6 piaszter, amihez még a minden kecske utáni 3 piaszter adó és a külföld számára 1 piaszter kiviteli vám járul. Az 1908. évben 65,000.000 piaszter ára mohairt, azaz selymes gyapjat exportáltak. A gyapju mellett még igen jelentékeny kereskedelmi cikk a kecske bőre is. A bőrpar Kis-Ázsiában már igen régi, de azért nagyon keveset fejlődött. Ősi eljárást követnek még most is mindenhol. Csak az utolsó három évben keletkezett néhány modernebb bőrgyár. Hajdanta igen híresek voltak a török lószerszámok és nyergék. (Konstantinápolyban most katonai cipőgyár nyílt meg, mint a szaloniki-i, 350 pár cipőt tud egy nap alatt készíteni.)

A kecske mellett a *juhot* és *birkát* tenyésztik. A török lakosság leginkább juhhussal él. 1 kg. ára nyáron kb. 66 fillér, míg a birkahús ára 1—1.40 fillér is. A juhtejből előállított *jourt* (joghurt) képezi a vidéki lakosság főeledelét, épp úgy, mint a belőle készített igen ízletes sajt.

A birka- és juhtenyésztés azonban főképp a gyapju miatt történik. Itt már kétszer nyírják évente az állatokat, még pedig azért, mert a második nyírás alkalmával sokkal finomabb gyapjut nyernek. A gyapju kilóját átlag egy koronájával adják el. 1908-ban ebből körülbelül 10,000 métermázsányit termeltek.

Ebből készítik a drága keleti *szőnyeget*. És ezek házi ipari előállítása is nagy jövedelmet hozó. A nyugati vevőközönség főleg ezt az iparágat ostromolja, ami nem épp előnyére szolgál, mert a régi, szép eredeti szőnyegminták helyett most gyorsan, meg nem értett ujságokból és könyvekből vett európai mintákat utánoznak. De azért az ily fajta termékek legnagyobb része még most is házilag készül. Szőnyeggyár közép Kis-Ázsiában egyetlen egy sincs, bár igen nagy rentabilitása biztos volna. Szmirnában több szőnyegkereskedés összeolvasztásából keletkezett a híres „Oriental Carpet Manufacturer Ltd.” Ez a társaság, mely igen híres és igen nagy mennyiségű szőnyeget küld Európába, nagyban vásárolja a gyapjut, saját gyárában festi már modern módszerrel és azután a minták előírásával belvidéki munkásoknak osztja szét. Ezáltal a szőnyegek persze minőségileg igen hanyatlanak.

Ha pedig azt kérdezik, hogy ha ez oly fényesen jövedelmező dolog, miért nem vitték véghez eddig a németek, angolok vagy franciák? Erre az a felelet, hogy Kis-Ázsiában annyi a tennivaló, hogy ott nem három, hanem hat nemzetnek jut is, marad is tennivaló bőven. A három ott leginkább érdekelt nemzet pedig politikai érdekeltségénél fogva elsősorban stratégiailag és kereskedelmipolitikailag is hasznosítható vállalkozásokba bocsátkozik, a melyek ideszánt tőkéjük nagy részét már le is kötötte.

A *szarvasmarhatenyésztés* már kevésbé virágzó. Ennek oka már az előbbieken mondottakból is kiviláglik. Nagyobb gondozást igényel, mint a kecske és a birka, télen elhullása pedig nagy veszteséget jelent. A szarvasmarha ára darabonként körülbelül 160—170 korona, a bivaly pedig 200 korona. A bivaly húsát szárítják és pácolják, miáltal a hónapokig eltartható pasztyrmát nyerik, amelynek az anatóliai lakosság táplálékában ugyanaz a szerep jut, mint nálunk a szalonnának.

A közönséges *tehén* a táplálék szerint $1\frac{1}{2}$ —4 liter tejet ad, de csak négy hónapon át. Sokkal hasznosabb a bivalytehén, amely több mint 8 hónapon át 6—8 liter tejet ad. Mint igavonó állat is, körülbelül kétszer annyit képes a bivaly végezni, mint az ökör.

Mint teherszállító állat, különösen fontos még a *teve*. Rendesen az egypupu tevét használják, bár a kétpupu sem ritka. A vasut nagy viteldíjai mellett még mindig föntartja fontosságát különösen a gabona és rozsszállításnál. Naponta körülbelül 25 kilométernyi útat tesz meg 3—4 métermázsa teherrel, értéke pedig 4—700 kor. Gyapja értékes, húsát, tejét pedig igen szeretik.

A *ló* igavonó és teherhordó állatként szerepel. Az anatóliai faj, kis mokány faj, perzsa, arab és türkmén vér keveréke. E három fajnak főleg jó tulajdonságait egyesíti magában, a türkmén kevés igényüségét és kitartását, a perzsa élénk természetével és az arab tanulékonyásával.

Ujabbán azonban a lótenyésztés nagyon hanyatlott, amihez a még egy-két évtized előtt nagyban dívó lókötések nem keveset járultak hozzá. Egy hátszló ára átlag 160—250 korona. Mióta a cserkeszek és tatárok nagyobb számban vándoroltak be és az ősi nehézkes anatóliai szekér helyébe a könnyű kocsit hozták, befogva is sokat alkalmazzák, míg annakelőtte legnagyobbbrészt csak mint teherhordó szerepelt. A kiskereskedő teherszállítója és a

szegény ember közlekedési eszköze a *szamár*. Kis igényű és mindamellettt igen munkabíró. Ára is csekély, darabja 25—30 korona. A kis szíriai mellett a sötétbarna vagy fekete válfaj is előfordul.

A *kutya* igen becses állat Anatóliában. Egy jó nyájórző kutyaért nem egyszer jó lovat adnak cserébe. Önvédelemből való megölése is komoly veszedelembé sodorja az utazót, amit én is tapasztaltam. De nem is csoda. Ez az erős, bozontos kutya védi meg a nyáját, és könnyű szerrel bánik el az anatóliai ragadozókkal, sőt még a farkassal is.

A *macskák* közül az angora fajta, hosszú, selymes szőrével, jövedelmező kereskedelmi cikk. Szárnyasokat mindenütt tenyésztenek, a törökök főleg *csirkéket*, míg a kacsákat és libákat csak az örmények és görögök eszik. A vasutak megnyitásával a tojáskivitel gyorsan emelkedett, 1894-ben 75,000 métermázsa volt, később csökkent, de ennek a szárnyasok közt pusztító epidémia volt az oka.

A *méhtenyésztés* különösen Angora vidékén honos, de szél-tiben el van terjedve, mert a török konyha sok édességet kíván. Kilója viasz nélkül körülbelül 70 fillér, viasszal 80—220 fillér.

Nagy gazdasági fontossággal bír a *selyemhernyó* tenyésztése. Ez nagy eperfatenyésztést igényel, amelyre a legjobb feltételek Iszmid és Brussza tájékán találtak. Ujabban azonban az ország belsejében is számos helyen próbálkoznak meg vele. Annak idején a belföldi úgynevezett bagdadi peték mellett nagyszámú külföldi, főleg francia petéket tenyésztettek még és 30 gr. pete átlag 35 kg. gubót adott. Mai nap azonban a külföldi peték behozatalára nincs szükség. Míg a kevés gyárban a lárvákat gőzzel ölik meg, addig a kistermelő leginkább a napon vagy a kályha mellett szárítja ki őket, ami által minőségük rosszabb lesz. 11 kg. gubó rendszeren egy kg. nyers selymet ad. Mióta a Dette publique nagy jövedelmi forrását képezi a selyem-adó, azóta a kormány és különösen a szultán minden erejével azon volt, hogy a termelést fejlessze. 1900-ban a friss gubótermés 83,000 métermázsat tett ki. 1909—10-ben pedig Iszmid és Brussza maga 7·7 millió kgr. gubónál többet termelt.

De az össztermelés messziről sem elegendő, hogy a selyemszövőket egész éven át foglalkoztassa. Azért a vállalkozók minden erejükkel azon vannak, hogy perzsa és kaukázusi gubók vám-

mentes behozatalát eszközöljék ki. Ez azonban eddigelé nem sikerült. A nyers selyem legnagyobb része Franciaországba vándorol. Selyem szövetek és szalagok készítésével csak a heneke-i selyemgyár foglalkozik. Kaiszarié táján is használják a nyers selymet szőnyeg készítésre. E téren is, mint látjuk, még sok a tenni való.

A földművelés Anatóliában századok óta alig mutat változást. Az eke és a cséplőszán ősi, prehistorikus formájukban maradtak fön, épp úgy, mint az anatóliai kétkerekű talyiga. Az eke még nem rég egészen fából készült primitív alakját a hettita emlékeken találjuk, leírását pedig a bibliában, s csak újabb időben fésznek a rómaiakhoz hasonló módon vashegyet a végére. Ezzel a szerszámmal a földművelő képtelen a földet mélyen és egyenletesen felszántani s így nem tudja a talajt a vetés számára kellően előkészíteni. A cséplés épp oly őseredeti. A cséplőszán hosszú, keskeny, elől kissé felhajtott deszkából áll, melynek aljába éles quarc-szilánkokat illesztenek. Lovat vagy szamarat, sőt bivalyt is fognak elébe és a hajtó ráállva a szánra, körbe hajtja az állatot, nyomja a gabonát. Az éles quarc-szilánkok szecskává vágják a szalmát és kihullatják a magvat, melyet azután lapáttal a levegőbe vetve, választanak el a korpától.

Csak a legújabb időkben, idegenek bevándorlásával kezd terjedni a vaseke, vető- és cséplőgép, és nemsokára ezen cikkekre nézve egész Kis-Ázsia hálás piac lesz.

A gabonaneműek közül leginkább a búzát termelik, főleg a felvidék steppéin a tej mellett ez alkotja a nép főtáplálékát, belőle készítik a kenyeret helyettesítő pászkát és a pilávot. A mélyebb vidékeken novemberben vagy februárban vetnek, míg a felvidéken csak ősszel, október hónapban. Az őszi vetés sokkal hasznosabb, mert itt a magvak már ősszel erőteljes növényekké fejlődnek és a nyári és tavaszi időjárással szemben sokkal ellentállóbbak. Ha az őszi vetés nagy szárazság miatt esetleg rosszul áll, akkor márciusban még egyszer vetnek.

Ott, ahol a folyó vagy kút közelsége megengedi az öntözést, ott március havában kétszer öntözik a földeket. Gabonaneműekből egyedül a buza jön kivitelre, Az árpát, melyet szintén nagy mértékben természetnek zab helyett, takarmányul használják. Rozsot és zabot csak a bevándorlók természetnek eddig, úgy szintén a kukorica sem terjedt még el eléggé. A partszéli déli

vidékeken ezeken kívül rizst is természetnek eléggé tekintélyes mennyiségben, míg a zöld takarmány termelése, mint már említettem, korántsem oly mérvű, mint azt az állattenyésztés érdeke is megkívánná.

Közép-Kis-Ázsia művelésre legalkalmasabb területe a lykoniai steppe, azonban a pusztá, két-három vármegyényi területen is alig találunk egy-két nyomorúságos falvat, azoknak is legnagyobb része szegény állattenyésztő. Vajjon mi ennek az oka? Kétségtelenül a vízszegénység. Falvak, telepek csak ott képződhetnek, ahol kút van. A török nép pszichológiájára pedig jellemző az újítás iránti ellenszenv. Midőn azt kérdeztem egy izben, hogy vajjon miért nem ásnak kutat, erre azt felelte nekem az illető, hogy ő úgy se készülne el vele rövid időn belül s így nem venné elég hasznát. De hát a fiadra, utódaidra nem gondolsz? Azokra, miért... És ezt így mondja generáció generáció után. A víz, mely itt körülbelül 40 méter mélységben található, kristálytisztá kítűnő ivóvíz, mely fölött körülbelül 30 m-re homokkő breccia és mész fekszik. De ennek áttörése sok munkát ad, ha primitív eszközökkel végzik. De a kut, amilyen nagy áldás, mégis nagy veszélyt rejt magában. Vize ugyanis majdnem mindenütt szennyezett. Hosszú kötélén lógó bőrtömlőkkel merítik, melyeken a húscafatok még rajt vannak és a bőrrel együtt rothadnak el a kutban, ehhez járul még az, hogy a hosszú kötelet szamar vagy ló hátára kötik, melyet rendszeren egy kis gyerek hajt. A 40, sőt 80 méteres kötél végig söpri a földet naponta vagy ezerszer és magával hord port, piszkot és az ott itatott nyáj trágyáját. Ennek azután az a következménye, hogy a láz, hagymáz és kolera állandó vendégként telepszik le és annyira lenyűgözi a lakosságot, hogy néha az egész faluban nem akad ember, ki le tudná aratni a vetést. Mi is sokat szenvedtünk ezen állapot alatt, mikor gyakran egész napi szomjúság után a nagy melegben eltikkadtan ily vizet kaptunk.

Pedig ebből a sivár területekből könnyen lehetne virágzó vidéket teremteni. Nem kellene mást tenni, csak kutakat ásni, vagy ha lehetséges — és ez a terület szerkezetéből is valószínűnek mondható — artézi kutakat fúrni, továbbá egy olcsó vizemelő szerkezetet bocsájtani a nép rendelkezésére. És akkor egyszerre megváltozna az egész vidék képe. Koloniák keletkeznének hamarosan, különösen, ha európaiak vándorolnának be; hisz ott egy

hold föld ára 30—40 korona, az újonnan települő három évig nem fizet adót, a gazdasági eszközök bevitele pedig vámmentes.

Hogy más európai hatalom nem gondolt még ezen terület benépesítésére, annak magyarázatát talán az a vélemény adja, melyet Ereğliben hallottam, egy eme környéken talán már 15 éve dolgozó természetbúvártól. Mikor elmondtam útirányomat, bámulva kérdezte: „És Ön ott volt, annyi ideig? De hát hogy tudott ott ebben a homoksivatagban meglenni?” És ezt a téves hitet mindenütt ott találjuk, még legmodernebb német térképeinken is, ahol e helyre homoksivatag van rajzolva.

Ezen vidék gyarmatosítására nem csak európai moszlim, hanem keresztény is alkalmas volna. Nem minden nemzet, mert a németek már megkísérelték, de nem képesek nagy teret hódítani természetük miatt. Az érzékeny, szelid török nem szereti a gyarmatokban nyers és erőszakoskodó németet. És azután még egy más baj volt egyes német falvaknál, melyek különösen Kis-Ázsia északi partvidékeinek közelében keletkeztek; a perlekedés, melynek folytán egy falu a másik ellen tatárokat vagy cserkeszeket hívott segítségül, kik végre mindkettőt felperzselték. De ez azelőtt 20 évvel volt, s azóta a közbiztonság már nagyon megjavult.

Gabonaneműek mellett termelnek még lent és kendert is kis mértékben, úgyszintén festőnövényeket.

Kis-Ázsia egynehány vidékén igen jól terem a *gyapot*; különösen Szmirna és Adana hátvidékeiben. Ujabban Mezopotámiában és a vele határos kisázsiai vidékeken is megkísérlik a gyapot-termést, mely ó-kori időben itt nagyon virágzott és híres volt. Adana-ban a Német-levantei Gyapot-társ. dolgozik gyönyörű eredménnyel. 1911-ben 100,000 200 kg-os köteg gyapotot arattak. Egy része ennek Hamburgba megy, más részét meg az országban dolgozzák fel. Tarsus, Adana, Szmirna, Konstantinápoly mind bírnak gyapotfonodával és eredménnyel veszik fel az olasz árúkkal való versenyt. Ujabban a fonodák vezetői arra is gondolnak, hogy gyártmányaikat maguk dolgozzák fel és posztót szőjenek. Főleg a cabot az, melyet készítenek, miáltal Angliának jelentős kárt okoznak. Adana és Tarsus naponta 400 vég cabot-ot tud produkálni. Valószínű, hogy idővel a caboton kívül más posztónemek is kerülnek majd sorra és akkor már több szövőgyár is fog keletkezni.

Nagy szerepet játszanak még a narcotikák. A török *dohány* híre eléggé elterjedt, bár a legjobb minőséget nem Kis-Ázsiában, hanem a Balkánon termelik. Közép-Kis-Ázsia pedig igen keveset produkál, a legtöbbet Bafra, Szivasz, és Szmirna szolgáltatják.

A dohány mellett még nagy az *ópium*-termelés is. Itt is Szmirna a főtermelő hely, míg a belsőben Afium-Karahiszár képezi a kereskedelem központját. Az össztermelés évente körülbelül 500 métermázsa. A hasistermelés ennél jóval kisebb. A partvidékek mentén igen nagy kereseti forrás még a füge, narancs és citrom, továbbá az olajbogyó termelések. Olivákból körülbelül 40,000.000 kg. olajat termelnek évenként.

Sok nyom mutat arra, hogy ott is, ahol most mértföldekre nem látni *szőlőt*, hajdanta erősen termelték. Különösen a steppét szegélyező vulkánikus, most pusztá és kihalt hegységek oldalán venni észre a terrasszos művelés elmosódott nyomait, melyek a bérceket koronázó romokkal együtt egy szebb multról és talán egy szebb jövőről is álmodoznak. A mohamedán nem iszik bort, mert azt vallása tiltja, de azért szívesen termeli a szőlőt mazsolája és édes mustja miatt, mely utóbbit a méz helyetteseként használ ételeiben. A bortermelés és borgazdaság görögök és örmények kezében van, de igen kezdetleges, bár a bor nagy szesz- és cukortartalmú. Görög szokás szerint gyakran elrontják ízét azzal, hogy masztixgyantát tesznek hozzá.

Amint a gyáripar nem csak hogy kezdetleges, hanem majdnem teljesen hiányzik, így a jó borral sem igen tudnak mit tenni, ha nagy a termés, kivitelre nem tudják elkészíteni. Konyak-gyár meg nincs. Pedig ebből is millió értékűt importálnak. A bor literje pedig nagyban vételnél nem több 8—10 filléرنél. Sajnos, ezekre az ember Magyarországon hiába hívja fel a vállalkozó körök figyelmét.

Az iparra nézve újabban a viszonyok általában igen kedvezők. Az abszolutizmus után bekövetkezett, felvilágosodottabb uralom mindenben azon van, hogy az ipart fejlessze; gépek vámentes behozatalával, adómentességgel, stb. igyekszik a vállalkozók dolgán könnyíteni. A munkabér sem túlnagy még, dacára annak, hogy egy-pár év óta a réginek kétszerese lett, mert, míg azóta egy munkás a fővárosban nyolc-tíz piaszttert kapott, addig most 15—20 piaszttert is követel. Ennek oka azonban a részben

fellépő munkáshiány, minek alapja viszont a fokozódó kivándorlás, mióta különösen az új hadi kötelezettséget kiterjesztették a keresztények közt is. De még így is nagyon hálás dolog ott lenni iparvállalatokat létesíteni, mert Törökország bőven van megáldva természeti kincsekkel, sőt még ezek hiányában is hálás dolog volna, mert a pasabagcsehi üveggyár kitűnően konkurrál a külföldi gyárakkal, dacára annak, hogy minden nyers anyagát és segéderejét külföldi gyárakból kell hozatnia, mert a 11 százalék behozatali vám erős védelem a törökipar számára.

A *malom-ipar* fellendülése országos érdek, dacára annak mégis legnagyobbrészt kézi és primitív vízi malmokban örölnek. Újabban létesültek is több ilyen helyen modernül berendezett malmok, de ezek most krízisen mennek keresztül; ennek oka a kedvezőtlen vámviszonyokban rejlik. A török molnár ugyanis külföldi búzára van utalva, ha jó lisztet akar produkálni; de mivelhogy a gabona után is 11% vámot szednek, sokkal hálásabb mindjárt lisztet importálni. A többi iparra is röviden rátérek. Kévszón azelőtt még az építőtéglát is Marseilleből hozták. Most azután van téglagyárunk. Konstantinápoly környékén cement-bányák és gyárak építését is tervbe vették. Legjobban virágzik a sörgyártás. 1910—11-ben 13·5 millió kgr. sört gyártottak, még pedig Konstantinápolyban 10·5 milliót, a többit Szalonikiban, Szmirnában és Beirutban. Újabban francia tőkével egy gyertyagyár is létesült.

Ha figyelemmel kísérjük az ipari élet elterjedését, úgy azt tapasztaljuk, hogy az csak egyes partmenti helyekre szorítkozik, ami az országnál kilátásban levő rohamos gazdasági fellendülésnek távolról sem fog megfelelni. A vállalkozásnak itt is igen nagy tere nyílik meg.

Az *erdőművelés* ép úgy, mint a bányászat, dacára a természeti kincsekben való nagy gazdagságnak, szintén gyermekkorát éli. Bármiről is érdeklődünk, mindenütt azt halljuk, hogy a talaj, dacára a primitív módnak, melylyel művelik, bőségesen osztja áldását s önkéntelenül az a kérdés támad bennünk, mennyi jólétnek forrása lehet ez majd akkor, ha az egész vidéket a nyugat-európai kultúra modern technikai és gazdasági eszközeivel és módjaival művelnék. Hosszú még az út arra, de már mindenütt látni az újraéledés csiráit. És most európai hatalmak és népek feladata, békés versenyben, mely mindkét fél érdekeit szem előtt

tartja, ezt az országot mindig szorosabban fűzni kulturájához, mert hisz mindegyiknek piac kell iparának termékei számára, viszont a klimadifferencia is elég nagy, hogy a különböző természetényeket egymás közt kicseréljék.

És mikor így nagyjában megadtam Kis-Ázsia gazdaságának vázlatát, nem mulaszthatom el, hogy befejezéskép ugyanazt ne mondjam, mit a Turáni Társaság felolvasásán már említettem, hogy Kis-Ázsia felvirágoztatásában Magyarországnak előkelő helyet kell elfoglalni. Már e geográfiai helyzete is erre utal. A Kárpátok öve délfelé nyitott, nagy vízi útunk, a Duna, e vidékekre vezet. Vasuton és tengeren kényelmesen érhetjük el e vidékeket. Bennünket a Dardanellák elzárása nem nagyon sért, mert mindig marad út, amelyen megközelíthetjük. A mi piacunk itt van és a Balkánon. Mi nem vagyunk abban a helyzetben, hogy messze világrészeket keressünk fel árúinkkal és ott a nyugati államokkal konkurrálhassunk, hanem itt igen, itt tehetjük, előnyünkre szolgál még az is, hogy a magyar itt nem szerepel, mint politikailag érdekelt fél, mint például a német vagy az angol, hanem mint testvér.

A német képes volt egy hosszú vasúti vonal építését úgy szólván kierőszakolni, csak hogy szárazföldi utat biztosítson magának ama most még puszta Mezopotámiában, melyet óriási összegekkel akar újra öntözteni és a gyapottermelésre alkalmassá tenni azért, mert fél, hogy Anglia tengeri kereskedelmét háború esetén megbénítja és meggátolja az ázsiai és afrikai gyapot behozatalát, és akkor mérhetetlen anyagi károk mellett egy nagy német iparág, a szövőipar menne tönkre.

Ilyenekre nekünk nem kell tekintettel lennünk, de azért nekünk is számolnunk kell a jövővel, nekünk is gondoskodnunk kell piacról felvirágozó iparunk és kereskedelmünk számára, mert oly gyűrűbe kerülhetünk a jövőben, mely saját zsirunkban megfojt, ha nem tartjuk szabadon számunkra azt az utat és teret, melyre már földrajzi fekvésünk is utal. De nem csak ez, sem politikai nem-érdekeltségünk legyen a fő ok, hanem az, hogy rokonok vagyunk, és testvérnemzeteknek kell első sorban kezdet fogniok, a legszebb cél, egy tökéletes kultúra elérésére.

Azsia nyelveinek kutatása.*)

I.

Az emberre és kulturájára vonatkozó tudományos kutatás az anyagnak és a problémáknak rendkívüli növekedésével egyre szűkebb, speciális területekre szorúl vissza. Csodálatos, hogy e folytonos különválás mellett a keletkutatás — belsőleg talán többé-kevésbé — de legalább külsőleg a mai napig egységes tudott maradni. A nagy kérdés: melyek és milyenek azok a kultúrkörök, amelyekből az emberiség mai vezetője, Középeurópa, keletkezett, vagy amelyekkel érintkezésben volt. Ez az a nagy szempont, amely alatt megférnek a vogul medveénekek mezopotámiai metrológiai kutatásokkal, az iszlamológia kérdései a török-mongol összehasonlító nyelvészettel.

Egy-egy mező már csaknem tisztán áll a tudomány előtt, a másikkal alig törődik valaki. S míg így egyenetlenül halad előre a kutatás, közben egyre újabb sejtelmek, újabb vélt összefüggések nyomai bukkannak föl, amelyek azonban gyakran többet ártnak, mint használnak a tudománynak. A kevésbé feldolgozott területek ugyanis tág teret engednek a képzeletnek s a regényes elméleteknek. Egy-egy érdekes területre, mint például a sumír vagy az etruszk kérdés, kiváló tudósok egész serege veti magát, akik azonban rendesen nem elégszenek meg a kérdésnek magában való tisztázásával, hanem tovább akarnak menni, messzebb akarnak látni s a tárgyalt rég letűnt kultúrkört — bármi módon is — kapcsolatba hozzák ma élőkkel. Ilyenkor aztán előáll az a szinte fonák helyzet, hogy míg az előbbi területen — a tárgy természeténél fogva — óriási a sötétség, emezen is kénytelenek vagyunk

*) Bevezetés következő számaink bibliográfiai adataihoz.

bevallani, hogy tulajdonképpen itt sem vagyunk előbbre. Pompásan illusztrálja ezt az imént említett két kérdés története. Egyes buzgó tudósok nem késtek a sumírt sem, az etruszkot sem például a törökséggel kapcsolatba hozni, anélkül, hogy halvány sejtelmünk is volna arról, hogy milyen lehetett a török nyelv csak két-háromezer esztendővel ezelőtt is.

Pedig ezt régen meg lehetett volna csinálni. Az indogermán, sémi és finnugor nyelvtudományok bámulatos előrehaladása mellett — hogy az idézett esetről beszéljek, a török-mongol összehasonlító nyelvtudomány — általában könnyebben elérhető problémák egész serege hátramaradt.

Ezeknek a hiányoknak legalább is egy részét pótolni a mi kötelességünk. Aki ebben erőnket lebecsülve kételkedik, az veszen egy pillantást a finnugor nyelvtudomány történetére s meg fogja látni, hogy ez a tudomány a Magyar Tudományos Akadémia munkássága nélkül még ma is a kezdet kezdetén volna.

Legelsőrendű tennivalónk tehát Ázsia nyelveinek kutatásában a törökség és a mongolság minél részletesebb felkutatása.

És itt ismét egy sajnálatos jelenségre kell rámutatnom.

Szorgalmunkat, de tehetségtelenségünket mutatja-e, vagy más mélyebben levő okai vannak, hogy ez irányú munkásságunk csaknem teljesen kimerül az unalmas és a feleslegességig túlhajtott anyaggyűjtésben? Ott tartunk, ahol az oroszok, akik a török-mongol nyelvekről egész kis könyvtárt összeírtak, egész halommal hordták össze a többé-kevésbé értékes anyagot, de valami tudományos kérdés megoldását, valami lényegest az egész irodalomban hiába keresünk.

A török népköltésből óriási anyag van összegyűjtve, hogy csak a Radloff szerkesztette Proben tizenegy hatalmas kötetét említsem.

A köztörök nyelv nagy szótára, melynek első füzetét 1893-ban adta ki Radloff, csaknem két évtized szorgalmas munkája után az idén ért el utolsó füzetéhez. A négy hatalmas kötet — bármennyi hibája és fogyatkozása legyen is — jó időre alapvető munkája lesz a köztörök lexikográfiának.

A másik két török nyelvnek, a csuvasnak és a jakutnak lexikális feldolgozásában szintén az oroszok szorgoskodnak. Asmarin, ki már előbb is ismertté tette nevét a csuvas kutatásokban ki-

adta a csuvas nyelv nagy szótárának (Thesaurus Linguae Tschuvaschorum) első füzeteit, amely ha szintén nem élégít is ki minden várakozást, mindenesetre óriási anyagot ígér. Egy másik orosz turkológus, Pekarszkij, pedig a jakut nyelv nagy szótárát és egy hatalmas jakut népköltési gyűjtemény kiadását indította meg. A Paasonen csuvas szótára és a Böhntlingk jakut tanulmányai azonban elsőrangú forrásmunkák maradnak továbbra is.

A török nyelvemlékek kutatása a Thomsen nagyszerű felfedezése óta elcsendesedett. Bang készül kiadni a Codex Cumanicus, amit mindenesetre nagy érdeklődéssel várunk. Egy kisebb rész már megjelent belőle „Die Rätsel des Codex Cumanicus” címen, a berlini akadémia idei kiadványai között s egy himnus feldolgozása a Thomsen-festschriftben. Kár, hogy Bang, akinek oly sok becses apróságot köszönünk, nem foglalkozik állandóbban nyelvtörténeti kérdésekkel. A középázsiai expedíciók nyelvészeti becsü eredményeit több kisebb-nagyobb kiadványban Thomsen, Müller és le Coq dolgozták fel.

A mongolságban az oroszok és a finnek dolgoznak.

A mongol forrásmunkák száma egy nagyon becsessel gazdagodott. Rudnevnek a keleti mongol nyelvekről írott munkája ez a népnyelvi anyagokat, szótárt és hatalmas nyelvtant tartalmazó mű. Hasznos kis munka a Podgorbunszkij kis orosz-burját szótára, mely Irkuckban tavaly jelent meg.

Annál nagyobb híjával vagyunk hasznavehető munkálatoknak a mandzsúság területén.

A mandzsú köznyelvről még ma is alig tudunk valamit (becses Rudnevnek az idén megjelent kis kiadványa), a tunguzságról való ismereteink pedig éppenséggel kritikán alúliak s az utóbbi években semmivel sem gyarapodtak.

Az általánosabb kérdéseket tárgyaló cikkek közül megemlíthetjük Kors cikkét a moszkvai Etnograficeszkoje Obozrjenie 22. kötetében a török nyelvek felosztásáról, továbbá Vladimircov értekezését a pétervári Zapiski 22. kötetében, amely a török-mongol viszony megvilágításához szolgáltart értékes adalékokat.

Külön kell megemlékeznünk a Gombocz Zoltán legújabb munkájáról, mely a helsingforsi Finn-Ugor Társaság kiadásában jelent meg, „Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache” címen. A nyelvtudománynak és művelődéstör-

ténetnek egyformán nélkülözhetetlen forrásmunkája ez a könyv, mely végre teljes világosságot derít az oly sokat vitatott török-magyar nyelvviszony kérdésére.

Sok becses dolgot tett közzé Ramstedt a Finn-Ugor Társaság legutóbbi kiadványaiban. Különösen becsesek kalmük kiadványai; a szövegek már megjelentek, a szótár pedig megjelenőben van.

*

Ezek a legközelebb elmúlt idők legfontosabb eseményei a török-mongol nyelvtudományban. Óriási az anyag, számtalan a probléma, a legszigorúbban módszeres tudományos kutatásra van szükség.

A nyelv az emberi kultúra legdrágább kincse, legbecsesebb produktuma. Az volt az őskorban, az ma is. Benne vannak lerakva a kultúra történetének emlékei, a legrégebbiek és legújabbak, belőle meríthetünk végtelenül becses tanulságokat az emberi lélek megmagyarázására.

Kutatása tehát elsőrendű kötelességünk.

KÖNYVEK ÉS TÉRKÉPEK.

Empire Ottoman: Carte Statistique des Cultes Chrétiens, dressée par Major R. Huber. Scale 1:1,250,000. 4 lap, Cairo, Baader & Gross.

E térkép jelek és színek segítségével a különböző keresztény vallások elterjedését tünteti fel ázsiai Törökországban.

Bacot Jaques: Le Tibet revolté: vers Népémakő, la terre promise des Tibétains. Paris: Hachette & Cie., 1912.

Dautremer Joseph: Une colonie modèle: Birmanie sous la régime britannique. Paris: E. Guilmoto, 1912.

Chung Yu Wang: Bibliography of the mineral wealth and geology of China. London: C. Griffin & Co., 1912.

Bár nem tarthat igényt tökéletességre, e kis mű még is magában foglalja Khina ásványországának főbb bibliográfiáját.

Macalister R. A. S.: A history of civilisation in Palestine. Cambridge: University Press, 1912.

Stein M. Aurel: Ruins of Desert Cathay; Personal Narrative of Explorations in Central-Asia and Westernmost China. 2 kötet. Képekkel és térképekkel. London: Macmillan and Co., Ltd., 1912.

A kétkötetes műben a híres kutató az 1906—1908. évi khinai közép-ázsiai kutatásairól számol be. A Kuen-Lun és Tian-San hegységek eddigi ke-

véssé ismert részéről pontos képet nyújt. Átkutatta és sok ásatást végzett e hegységek környékén fekvő homoksvatagokban, ahol csak az igen szigorú telben lehetett dolgozni, mert csak akkor nyújt a jég és hó elegendő ivóvizet. Az ásatások és kutatások folyamán megbecsülhetetlen értékű kéziratokat szerzett meg a kutató, melyek Khina keresztény-kor kezdetebeli történetére nyújtanak sok érdekes adatot. Azonkívül még a régi kultúra elmúlásának, Ázsia kiszáradásának okait is kutatta. Remélhető, hogy az új khinai kormányforma alatt újra megindulnak majd itt az öntözések és a most sivár pusztákon ismét virágzó földművelés lesz. Az igazi tudós tollából kikerült szöveget gyönyörű képek és térképek illusztrálják.

Cejiles Herbert: *China and the Manchus*. 146. old.; térképpel. Cambridge, University Press, 1912.

Spender A. J.: *The Indian Scene*. London: Methuen and Co.

Thomson J. St.: *The Chinese*. London: Laurie, 1912. A szerző leírja a Khinában tartzkodó külföldi mindennapi életét és ezen leirással kapcsolatban igen érdekes dolgokat mond a khinai politikáról, irodalomról, művészetről és humorról. A szöveget szép fénykép-felvételek tarkítják.

Dingle E. J.: *China's Revolution*. London: Fischer Unwin, 1912. A szerző, ki újságíró és Li Yuan Hung köztársasági tábornok barátja, a forradalom kitörésének és lefolyásának leírását adja sok eddig kevésbé ismert érdekes részlettel és bőven kiterjeszkedik a fiatal köztársaság kilátásaira a jövőben.

Schüler W.: *Abriss der neueren Geschichte Chinas*. Berlin, 1912., 380 old.

Asiatisches Jahrbuch, herausgegeben im Auftrage der Deutsch-Asiatischen Gesellschaft von Dr. Vosberg-Rekow. Berlin, 1912. A Német-Ázsiai Társaság évkönyve két részből áll. Egy általános részből, melyben értekezések foglalnak helyet és egy különös részből, melyben Ázsia egyes országairól és részéről nyújtják a legszükségesebb tudnivalókat. Az általános rész tartalma a következő: Előszó. Dr. Vosberg Rekow: Fel Ázsiába. V. d. Goltz Pasa: A mai Törökország politikai természete. Rohrbach P.: Világpolitika Előázsiában. Gróf Schweinitz H. H.: Perzsia politikai fekvése és jövője. Dr. Zugmeyer E.: Nemzeti mozgalmak Indiában. Zepelin C.: Oroszország ázsiai helyzete és politikája. Pustau: Japán politikai és gazdasági helyzete. Truppel: Kiansou legifjabb fejlődése és kilátásai. Vosberg-Rekow: A khinai forradalom első mozzanata. A különös rész Afghanistan, Kiszázia, Bhutan, Brit-India, Khina, Indokhina, Japán, Nepal, Németalföldi Keletindia, Perzsia, Filippi-szigetek, Orosz-Ázsia és Sziám földrajzát, történelmét, népességét, vallási viszonyait, kormányzását, katonaságát, államadóságait, pénzügyi viszonyait, kereskedelmét és közlekedési viszonyait tárgyalja, a legújabb adatok alapján. Az első rész érdekes gondolatainál, a második rész pedig adatainál fogva becses.

Das Buch des Lappen Johan Turi. — Rütten & Loening, Fankfurt a. M. 1912. — kb. 300 old. Rendkívül érdekes, Turi János lapp vadász kéz-

iratai nyomán írt, a szerző arcképével és sajátkezű rajzaival díszített munka, amely teljes mértékben megérdemli érdeklődésünket.

Türk Jurdu (Török Haza) név alatt *Juszuf Akcsura* szerkesztésében Konstantinápolyban igen ügyesen és élénken szerkesztett havi folyóirat jelenik meg, amely a köztörök érdekeket modern szellemben szolgálni hivatva van. Örömmel üdvözljük ezen keleti társunkat és kiváló, tudós szerkesztőjét.

Le Coq A.: Chotscho. (Facsimile-Wiedergaben der Wichtigeren Funde der ersten königlichen preussischen Expedition nach Turfan in Ost-Turkistan.) E munka a szerző által vezetett első kir. porosz Turfan-expedíció legfontosabb régiségleleteinek fotografiai reprodukcióit tartalmazza. A fényképekhez való magyarázó szövegen kívül a mű még az expedíció élményeit és Chotscho városának és lakóinak történelmi leírását adja. Ez a homok által fentartott V. századbeli romváros gyönyörű freskókat, selyemszövetmintákat és művészettörténeti emlékeket tartalmazott, melyek a kínai művészet keletkezésére és kialakulására fontos és új adatokat nyújtanak.

Dr. A. Wirth: Geschichte der Türken, Stuttgart 1912. címmel német nyelven érdekes könyv jelent meg, mely mű a török nemzet történelmével foglalkozik, nagy vonásokban ismertetve eredetét, fénykorát s főleg a hanyatlását és annak okaira terjeszkedik ki a tripoliszi háború megindulásáig.

HIREK.

A Bagdad-vasút. A Bagdad-vasúton jelenleg Ulukyslá-ig (Koniától 238 km.) van rendes forgalom. Még ez év folyamán innét Bozanti-ig vagy Polemedik-ig (293 km.) nyitják meg a vonalat. A Taurus-on túl még ez év április havában megnyitották a Dorak—Jenidze(Merzina)—Adua-Ozmánje—Mamure-i vonalat. A Gyaur-Dagh-on túl ismét a Kátmá-tól Aleppo-ig terjedő vonal elkészült, — úgy 60 km. az — Aleppo előtt elágazó Muzlimije—Eufrat—Helif—Bagdad-vonalból. A helif-bagdadi részt Bagdadból kiindulva építik. A vasút nyugati vonalából hiányzik tehát még a Taurus-on átvezető Bozanti—Dorak rész és a Gyaur-Dagh-ont átvezető Mámure—Kátmá-i rész. Mind a két rész igen nagy nehézségeket gördít az építés elé; nagy számú alagút és viadukt építése szükséges. A leghosszabb alagút kb. 5 km. a Gyaur-Dagh-ban. Amennyiben ezzel elkészülnek, a Bagdad-ig terjedő forgalom valószínűleg már 1915-ben megynilik.

Norvég expedíció Szibériába. Legközelebb egy norvég expedíció indul Nyugatszibériába a flóra és fauna tanulmányozása s a jakutok, osztjákok és szamojédek között végzendő muzeális gyűjtések céljából.

Ázsia néprajza az 1915-iki sanfranciskói világkiállításon. Dr. Hrdlička, washingtoni ethnologus, széleskörű néprajzi gyűjtés céljából elutazott Ázsiába, hogy e földrész néprajzi érdekességeit összegyűjtse a Panamaszatorna megnyitásakor rendezendő san-franciskói világkiállításra.

Szapoznikov és Obrucev orosz professzorok újabb eredményes természettudományi kutatásokat végeztek az Altai-hegységben.

Jakuck környékének kikutatásában rendkívüli tevékenységet fejtenek ki az oroszok. Ma — különféle célokkal — tíz kisebb-nagyobb expedíció van munkában.

Le Coq, a három turfáni expedíció vezetője legközelebb elindul negyedik turfáni útjára, hogy Közép-Ázsia tudományában és művészetében való ismereteinkhez újabb becses adalékokkal járuljon.

Stein Aurel hírneves hazánkfia folytatja az 1911/12. esztendőkből végzett nagyszabású ásatásokat. Ezek az ásatások egészen új világot vetnek Közép-Ázsia történetére.

Népmozgalom és gyarmatosítás Orosz-Turkesztánban. A „L'Asie Française” egy nemrég megjelent számában Faris E. (Au Turkestan russe) érdekes részleteket mond Orosz-Turkesztán népeiről és gazdasági fejlődéséről. Az orosz rendszer végeredménye itt, úgy látszik, a nomád kirgizek végleges letelepedése. E népek lassan megszokják a gyapot és lucerna termelését és nagy területeket foglaltak már le maguknak, melyeket rendszeresen öntöznek. Eddig még mindig sátrakban laknak, de ezek már állandóan az általuk művelés alá vett föld mellett állnak. Az állattenyésztéssel azonban dacára ennek, nem hagytak fel. Öntözési módszerüket a szártoktól vették át. A tulajdonképeni Turkesztánban (Fergána, Szirdarja, Szamarkand) a szártok őrzi a gyapottermelést, de az ott divó uzorarendszer miatt nem tudnak jólére vergődni.

Kasgárt is szártok lakják, kik élnek kereskedelmi összeköttetésben élnek khinai turkesztánbeli fajrokonokkal. Dacára a hosszú útnak és a közlekedési nehézségeknek, az Andidsán felé irányuló kereskedelem jelentékeny. 1882-től 1906-ig a kereskedelmi forgalom értéke 3,500.000 koronáról 14,500.000 koronára növekedett. Ebből a legnagyobb összeget a gyapot szolgáltatja (1907-ben kb. 11 millió korona érték).

Sokkal hátramaradottabb azonban a transzkaspiai régió és Bokhara. Itt a turkmenek még mindig folytatják a félnomád állattenyésztők életét. A transzkaspiai vasút gazdasági jelentősége sem az, aminőnek lenni kellene. Az orenburg—taskendi vonal sokkal rövidebb (3482, 4261 helyett) és nincs átrakással összekötve. Csak Szamarkandtól kezdve élénkebb a forgalom, de ez is csak addig fog tartani, míg a két vonal árszabását egyenlővé nem teszik.

Az oroszok betelepítése igen kis mérvű és tisztára csak a hivatalos telepekre szorítkozik. Transzkaspiában 4775 orosz él (az összes lakosság 8,3%-a), Szamarkandban 4800 (2%), Ferganában 8780 (1,3%), Szirdarjában 40.000 (5,1%).

A khinai népszámlálás, melyet a khinai alkotmányos kormány végzetett, a következő eredményeket adta, melyekben nem foglaltatnak a 6 éven aluli gyermekek száma: Szuchuan 54,5 millió, Santung 25,8 millió, Kuangtung 23,7 millió, Chili 22,9 millió, Honan 22,4 millió, Hupei 21,2 millió, Hunan 20,6 millió. Ha most ezekhez hozzáadjuk Tibet lakosságát, kb. 2,2 millió, Mongolia kb. 1,8 millió, a hat éven aluli gyermekeket, 9 millió, akkor az összlakosság száma 330 millió, tehát sokkal kevesebb, mint ezt eddig hitték.

TURÁNI TÁRSASÁG.

A társaság célja a velünk rokon európai és ázsiai népek tudományát, művészetét és közgazdaságát tanulmányozni, fejleszteni és a magyar érdekekkel összhangba hozni.

A társaság altruistikus irányú, működéséből kizárja a politikát, a vallási és felekezeti kérdéseket és a személyes érdekeket.

Tevékenysége elsősorban tudományos; üzletekkel nem foglalkozik.

Céljait a többi nem-turáni népekkel összhangban és együttműködve óhajtja elérni.

A társaság legjobb hozzáértőink közreműködésével kutatja a turáni népek történelmét, behatóan tanulmányozza a turánok lakta vidékek néprajzi, természetrajzi és földrajzi viszonyait. Ezen kutatások eredményeit annakidején folyóiratában élénk figyelemmel kíséri egész Ázsia tudományos és közgazdasági fejlődését.

A társaság a magyar nemzetnek részt kíván biztosítani Ázsia most kezdődő újraéledésében. Alkalmat kíván adni fiatal tudósainknak, mérnökeinknek, gazdáinknak, kereskedőinknek, vállalkozóinknak és művészeinknek, hogy a hozzánk legközelebb álló, legrégebb és legnagyobb földrész tudományos és gazdasági fejlődésében, komoly munkában, tudásukkal, szorgalmukkal és tehetségükkel közreműködjenek.

Segédkezet kíván nyújtani a velünk rokon népeknek, hogy újraéledésük ezen reánk nézve is fontos időszakában, itt Magyarországon is, velünk együtt sajátíthassák el a nyugat nagy tudományos és gazdasági vívmányait. Azért azon lesz, hogy a műveltség után vágyódó turáni ifjak itt ez országban látogathassák egyetemeinket, vagy nekik megfelelő szakiskoláinkat.

A társaság céljait fokozatosan és kellő beosztással: felolvasások, tanulmányutak, tudományos expedíciók, ösztöndíjak, folyóirat, évkönyv, kiadványok, könyvtár és egyéb szükséges intézkedések által kívánja elérni.

A kitűzött cél elérésére szükséges költséget a társaság elsősorban a tagsági díjakból és az önkéntes adakozásból befolyó pénzüsségből meríti.

A tagok négyfélék: rendes, alapító, pártoló, tiszteletbeli.

A rendes tagokat a választmány kétharmad szótöbbséggel öt évi időtartamra választja meg. Tagdíjat nem fizetnek, számuk kettőszáznál több nem lehet.

Alapító tagok azok, kik a társaság céljaira háromszáz koronánál többet adományoznak. Tagságuk élethossziglani.

A rendes és alapító tagok a társaság kiadványait, valamint folyóiratát és évkönyvét ingyen kapják. Sorukból alakúlnak az elnökség, választmány, szakosztályok és bizottságok tagjai.

Pártoló tagok azok, kik nem lévén rendes, alapító vagy tiszteletbeli tagok, évi tíz korona ellenében részt vehetnek a társaság felolvasásaiban és ingyen kapják a társaság folyóiratát és évkönyvét.

Tiszteletbeli tagok a megválasztott külföldi tagok.

Az összes tagok felvételéről a választmány határoz. Az összes új tagok nevei felvételük előtt az elnökségnek bejelentendők.

Rendes, alapító és tiszteletbeli tag felvételénél három választmányi tag írásbeli ajánlása szükséges. A választás kétharmad szótöbbséggel történik.

Pártoló tag felvételénél egy választmányi és egy rendes tag ajánlása szükséges. A választás egyszerű szótöbbséggel történik.

A társaság tagja csak oly feddhetlen jellemű egyén lehet, ki a társaságot vezethető eszméktől áthatva, azokért működni képes és kész.

Bármely tag, ki a társaságnak anyagi, vagy erkölcsi kárt okoz, a tagok sorából kizárható.

SOCIÉTÉ TOURANIENNE.

La Société a pour but d'étudier et de développer les sciences, les arts, l'économie politique et sociale des peuples d'Europe et d'Asie apparentés à la nation hongroise.

Les tendances de la Société sont altruistes; les questions de politique, de croyances religieuses ainsi que les questions d'intérêt personnel sont exclues de son champ d'activité.

Son activité est avant tout scientifique, et en général, elle ne s'occupe pas d'affaires commerciales.

C'est d'accord et en coopération avec les peuples non-touraniens que la Société désire parvenir à son but.

La société, en coopération avec nos savants et les personnes les plus expertes dans la matière, se propose de faire des recherches approfondies concernant l'histoire, les arts et la littérature des peuples touraniens et d'étudier à fond l'état des contrées habitées par eux, sous le rapport de l'ethnographie. Quant aux résultats de ces recherches, en particulier, elle les publiera et les traitera, de temps en temps, dans sa revue périodique, et en général, elle suivra avec la plus vive attention l'évolution scientifique et économique de l'Asie entière.

La Société estime que c'est le devoir de la nation hongroise de contribuer à la renaissance de l'Asie qui reprend de nos jours. Elle désire encourager nous jeunes savants, nos ingénieurs, nos agriculteurs, nos commerçants, nos entrepreneurs et nos artistes à contribuer, de leur mieux, par un travail sérieux et assidu et avec leur science et leur talent à l'évolution scientifique et économique du plus grand et du plus ancien continent qui, en outre, nous intéresse d'autant plus que nous mêmes, nous en sommes originaires.

Elle se propose d'aider les peuples orientaux à nous apparentés à s'approprier et à mettre en application, dans cette époque de leur renaissance, le progrès scientifique et économique de l'Europe occidentale, ici, en Hongrie même, et avec notre coopération. Par conséquent, elle veillera à ce que les jeunes gens touraniens, soucieux de leur éducation, puissent fréquenter dans notre pays les universités et les écoles d'études pratiques qui leur conviennent le mieux.

C'est progressivement, par division de son activité que la Société veut atteindre son but: en organisant des séries de conférences, des voyages d'études, des expéditions scientifiques; en éditant une revue périodique, des anna-

les et des ouvrages; en fondant une bibliothèque et d'autres institutions et d'autres institutions nécessaires.

Quant aux dépenses occasionées par ces actions, elles seront couvertes, en premier lieu, par la cotisation des Membres de la Société et par des donations spontanées.

Il y a quatre sortes de Membres: 1° Membres Résidents, 2° Membres Fondateurs, 3° Membres Protecteurs et 4° Membres Honoraires. Pour être Membre Résidents, il faut être élu par le Comité, en obtenant le deux-tiers des voix. La fonction des Membres Résidents est fixée à cinq ans. Ils ne payent pas de cotisation; leur nombre ne doit pas excéder trois cents.

Pour être Membre Fondateur, il faut verser une somme minimum de trois cents couronnes. Les Membres Fondateurs sont perpétuels.

Les Membres Ordinaires et Fondateurs reçoivent gratuitement les publications, la revue périodique et les annales de la Société. C'est au nombre de ces Membres que le président, le comité, les sections et les commissions spéciales seront élus.

Les Membres Protecteurs n'étant ni Membres Résidents, ni Fondateurs, ni Honoraires, ont pourtant le droit d'assister aux conférences de la Société et ils reçoivent gratuitement la revue périodique et les annales de la Société.

Peuvent être élus Membres Honoraires les savants ou autres personnalités étrangères, qui auront contribué dans une certaine mesure au développement moral ou scientifique de la Société.

C'est le Comité qui décide de l'admission des nouveaux Membres. Avant l'admission de ces Membres, leurs noms doivent être portés à la connaissance de la Présidence.

Pour l'admission d'un Membre Résident, Fondateur ou Honoraire, une lettre de recommandation signée de trois Membres du Comité est indispensable. L'élection se fait à la majorité de deux-tiers des voix des Membres du Comité.

Les Membres Protecteurs sont élus sur la recommandation d'un Membre du Comité et un Membre Résident. Leur élection se fait par simple majorité des voix des Membres du Comité.

Ne peut être Membre de la Société qu'un personnage d'un caractère irréprochable, qui, pénétré des idées qui nous dirigent, est prêt et capable de travailler pour elles.

En cas où quelque Membre porterait un grave préjudice matériel ou moral à la Société, il pourrait être exclu.

Nemcsak dísz, hanem szükséglet is
minden ember számára

A MAGYAR FÖLDRAJZI INTÉZET
VILÁGATLASZA

Szerkesztik KOGUTOWICZ KÁROLY dr. és LITTKÉ AURÉL dr.

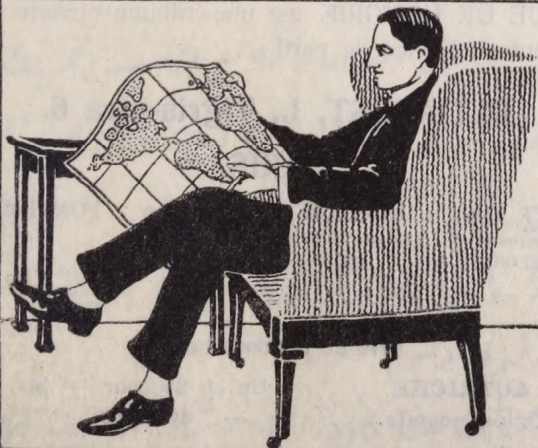
Mindennemű felvilágosítással és prospek-
tusokkal készségesen szolgál a kiadó: **BUDAPEST, V., Rudolf-tér.**

**TÉRKÉP
FÖLDGÖMB
KLISÉ**

legjobb beszerzési forrása

MAGYAR FÖLDRAJZI INTÉZET R.T.

Budapest V. Rudolf tér. Telefon = 32-51

REVUE DE HONGRIE

Couronnée par l'Académie Française

ORGANE DE LA SOCIÉTÉ LITTÉRAIRE FRANÇAISE DE BUDAPEST

Membres du COMITÉ DE LA REVUE DE HONGRIE :

M. Albert de Berzeviczy, Président; MM. le Comte Albert Apponyi, Étienne de Bárczy, Zoltán de Beöthy, Vicomte de Fontenay, François Herczeg, Paul Kiss de Nemeskér, François de Kossuth, Léon Lánczy, Ladislav de Lukács, Frédéric de Medveczky, Jules de Pekár, Comte Étienne Tisza, Alexandre Wekerle, Comte Marc Wickenburg, Jules de Wlassics, Comte Jean Zichy

GUILLAUME HUSZÁR, Directeur-Gérant.

La REVUE DE HONGRIE est une revue hongroise rédigée en langue française.

La REVUE DE HONGRIE s'occupe de toutes les questions qui, à un point de vue général, peuvent, en mettant en relief les choses de Hongrie, intéresser l'étranger et notamment le lecteur français. Elle publie surtout des articles écrits par des hommes d'État, de littérateurs, de savants hongrois; elle compte également des collaborateurs dans tous les pays et publie des articles d'un intérêt général.

La REVUE DE HONGRIE est une tribune ouverte à tous, indépendante de toute influence de parti.

BUDAPEST, I., Tigris-utca 6.

PARIS

HACHETTE ET CIE
Messageries et Journaux
8, RUE PAUL LELONG

H. LE SOUDIER
Service de la Librairie étrangère
174, Bd ST-GERMAIN

FONTEMOING ET CIE
Libraire-Éditeur
4, RUE LE GOFF

Prix de l'abonnement :

HONGRIE ET AUTRICHE . . .	Un an 25 cour. —	Six mois 15 cour.
ETRANGER (Union postale.) . . .	— 30 francs	— 20 francs.

Prix de la livraison : 2 cour. 50 c.

Un numéro spécimen est envoyé franco sur demande.

اینگی وظیفه اید . . . بوزن بقع عموم آسا قطعی خلقان
مدینت و علوم و فنونه که زقیات و امور اقتصادیه تکمیل کنی کمال
جدید نظر دقت آله در بوخصوصی ده ضبط و تحریر ایدر جمله . .
نورانی اقوامک زقیات حاضره منده کنیزینه دست معادتی
اوزار و باقوام غریبه مدینه نیک قتی و اقتصادیه تکمیل شدن استغاره بری
ثامیه حالتیه در نورانی کنیزینک مجار دار الفنون غریبه آرزو دانه نظری
سطحیه تحصیلدی مخصوصه معادتی و سهولت ابراز اولوز جعفر . .
جمیعیت مقصد خبر فو اهلانیه نه فعالیتی مناسبتیه مندره تقسیم
ایده کن قوتقرانس اعصی ، تنعمات ایچون بیاجتاجدی ،
علوم و فنونه خدمت ایچون شکل ابدن لیسندره معانات تخصیصی و سایر
مسائل موقوره و مسائل معارف نثری و برده کتبخانه تأسیسی صورتید
و اصل اولغی عزم اید . .

نورانی صحیفه اعضای دانه ایدر مؤسس و فخرینک قبولی
ایچون لیسند ادا ره دن لافضل اوج دانک فخر برانوجهی ایجاب اید . .
بوخصوصه انتخاب ؛ لیکن اکثرتد اجرا ایلییر . اعضای هابیه
لیسند ادا ره ایدر اعضای دانه دن بر دانک توجهی اوزره اکثرت
آ ا اید قبول اولوز .

جمیعیتک معنا و ماده شان و شرف و منفقه نقیبه ایدر
ابدن اعضانک قیدی رقیبه اولوز .

نورانی معنی

- جمعیت مقصدی -

بزرگترین غرض غرضی اولاد آوردن و آسایش اقوام علوم
وقوت و امور اقتصادیه و اوزرنگه بر بونج فیصله و تکمیل احوال
ایتمک و مجارضا فعیله بن آهنگ بر درجه کثیرتکدر .

- جمعیت مطمح نظری -

سائل سیاسی و مذهبی و غرضه شخصه دن کلباً عاری اولدی
قوه فعلیه سنی اول باول علوم و فتونه صرف اید تجارتی نظر دقت
آلبه بر اصل مقصد اولک نورانی اقوامی و آنزلن غیر ایا بافتون
اید تشریک سالی اتمکدر .

جمعیت مقدر ارباب قون اید بر کده اقوام نورانیه تاریخه عیانه
اولک معلوماتی الهه ایتمک اوزره تحریکات اجری و اقوام مذکوره نیک
حرف و صنایع و ارباب اید علوم و فتونه اولک هم قتری و اوله اقوام
نورانی نیک توطئه ایتمه اول قتری ممالک خلیفک صنایع طبعیه
و جغرافییه لری عقیده که معلومات مدنی لر بی الهه اتمکله برابر بریاده
فکر آنگان مقالاتی اوقات صنایعده رساله موقوته صورتده نشر

توران

توران ؛ لغویك نكي بر نصير و كركه اكي و طمخر و بلكه .

توران ؛ ماضي عظيمزردن و آندن و هابا ياره اوله ايس

اولون استقباطزردن بجايد .

تستان بيوك بر مقصده لغو غري توجه استقباطزردن بر نصير

مفاسك موقع تطبيق وضعي كسي شرفاي بر وظيفه بر مجايره احباب

ايچور . بوبه ياره اوله بر موفقه نظر اوله قليخيد دكل . علوم

وقون دائره منده جهنيمه هاليسوب لغو معرفت ساينه منده اصل

مقصده و اصل اولون بيه جيك تسانله بوگونكي مدنيتك انك

كونل وانك قوي اسوه علميه بيه جيك مدنيتك سلكري آلامنه

كند بيز و توران قرداسك بيز ايچون مادي و معنوي بر رتقي تامينه

ايد بر آور ويا و آسبارده موقبله الهه ايمك و ده ده به

دن توگور . يه قدر " بزر و بوتون زبا

ايچون ماضي و قوعاني تحري ايد حال و استقباطزردن استقباطزردن

كبريك عموم توراني اقوامي ايچون ايجاب ايد .

توران

صافی
۱

رسالہ

پیل
۱

سر محرر: یاکہرت آلبوسہ
محرر معاونی: رے ٹول مبلدکر

مذہبات

یاکہرت آلبوسہ

قوت پول نہ لکی

یاکہرت آلبوسہ

مبتدل قوموتو

رے ٹول مبلدکر

توران

مذہل

آسانک آتسی

تومبر

آسای صفنک احوال اقتصادری

آسانک کونینک عرفانی

کتابد ، خریطر

ادارہ خاوسی : بودایتہ مجارستان

بودایتہ

۱۹۱۲

TURÁN

A TURÁNI TÁRSASÁG (MAGYAR ÁZSIAI TÁRSASÁG)
FOLYÓIRATA.

MEGJELENIK KÉTHAVONKÉNT.

ELŐFIZETÉSI DIJA EGY ÉVRE 6 KOR., EGYES SZÁM ÁRA 1 KOR.

SZERKESZTŐ: PAIKERT ALAJOS.

TARTALOM:

Vámbéry Ármin, 1832—1913.....	Paikert Alajos
Vámbéry halálára	Zempléni Árpád
A mohammedánok ébredése Ázsiában	Vámbéry Ármin dr. †
Khina ébredése.....	Wegener György dr. (Berlin)
A Kelet gazdasági meghódítása	Penigey Antal
Az indo-turáni népek ősművészetéről	Tóth Jenő
Ázsia és a modern magyar építőművészet	Lendvay Károly
A macedon bulgárok	Szegh Dezső
Hírek. — Könyvek és térképek.	

Főmunkatársak: Abdul Latif, Almásy György dr., Balogh Elemér, Bálint Imre, Bánffy Miklós gróf, Cholnoky Jenő dr., Déchy Mór dr., Erdődi Béla dr., Goldziher Ignác dr., Gombocz Zoltán dr., Halász Gyula, Havass Rezső dr., Hegedűs Lóránt dr., Kmoskó Mihály dr., M. Kovács Jenő dr., Lendvay Károly, Lóczy Lajos dr., Mandello Gyula dr., Méhely Kálmán, Milleker Rezső dr., S. Nagy Lajos, Németh Gyula dr., Pekár Gyula, Penigey Antal, Sebestyén Gyula dr., Sebők Imre dr., Szegh Dezső, Szinnyey József dr., F. Takács Zoltán dr., Teleki Pál gróf dr., Tóth Jenő, Vargha Gyula dr., Vikár Béla, Wegener György dr., Zempléni Árpád, stb. stb.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, I., Napos-út 4.

Pénzküldemények: HAZAI BANK, V. Dorottya-u. 3. (Turáni Társaság).

TOURAN

REVUE DE LA SOCIÉTÉ TOURANIENNE.

(SOCIÉTÉ ASIATIQUE DE HONGRIE.)

PARAISSANT SIX FOIS PAR AN.

PRIX D'ABONNEMENT: UN AN 6 COUR., LE NUMÉRO 1 COUR.

RÉDACTEUR: ALOYSE DE PAIKERT.

SOMMAIRE :

Armin Vámbéry 1832—1913	Aloyse de Paikert
En souvenir de M. Vámbéry	Árpád Zempléni
Le réveil de l'Islam en Asie	Armin Vámbéry dr. †
Le réveil de la Chine	Prof. Georges Wegener (Berlin)
La conquête économique de l'Orient	Antoine Penigey
L'art primitif des peuples indo touraniens	Eugène de Tóth
L'Asie et l'architecture moderne	Charles Lendvay
Les Bulgares de Macedoine	Désiré de Szegh
Nouvelles. — Livres et cartes.	

Collaborateurs: Abdul Latif, dr. Georges de Almásy, Elemér de Balogh, Emeric Bálint, Cte Nicolas Bánffy, dr. Eugène de Cholnoky, dr. Maurus de Déchy, dr. Béla Erődi, dr. Ignace Goldzieher, dr. Zoltán de Gombocz, Jules de Halász, Rodolphe de Havass, dr. Lóránt de Hegedüs, dr. Michel Kmoskó, dr. Eugène de M. Kovács. Charles Lendvay, dr. Louis de Lóczy, dr. Jules Mandello, Coloman de Méhely, dr. Rodolphe Milleker. Louis de S. Nagy, dr. Jules Németh, Jules de Pekár, Antoine Penigey, dr. Jules de Sebestyén, dr. Emeric de Sebők, Démié de Szegh, dr. Joseph de Szinnyei, Zoltán de F. Takács, Cte Paul Teleki, Eugène de Tóth, dr. Jules de Vargha, Béla Vikár, Prof. Georges Wegener, Árpád Zempléni etc. etc.

Bureau: Budapest I. Napos-út 4.

I^{RE} ANNÉE.

1913.

N^O. 2.

VÁMBÉRY ÁRMIN

1832—1913.

Letűnt egy nagy magyar név az élők sorából és átvonult a halhatatlanságba.

A Turáni Társaság tiszteletbeli elnökét, a magyar tudós világ ragyogó hírességét, sok hatalmas udvar nagyrabecsült tanácsadóját, az egész Kelet pedig legjobb ismerőjét, atyai barátját veszítette benne.

Emlékét a Buckingham Palace-tól kezdve Európán és Ázsián át az utolsó kirgiz jurtaig mindnyájunk, kik *Resid effendi* szellemi hatását valaha éreztük, híven őrizzük szívünkben.

Élete regény volt, a mély tudás, a tántoríthatlan bátorság, a szüntelen szorgalom példátlan küzdelme az élet, a természet mostohasága ellen, küzdelem, amely világraszóló sikerekre vezetett.

Fényes elméje és mindvégig nemes szíve legyőzött minden akadályt, keserves fáradságok árán megnyitotta nekünk a Kelet kapuját.

Lépünk nyomába, a Kelet kapui ma tárva nyitvák, különösen nekünk magyaroknak, a turániak nyugati vezéreinek.

Paikert Alajos.

Vámbéry halálára.

*Turán turúlja szárnyát leereszti ;
Turán síkságát könyharmat fereszti ;
Tengri atyától aki adatott,
Legnagyobb bölcsünk, Vámbéry — halott.*

*Vér harmatozzék koporsója mellett ;
Halom takarja, mit népek emeltek ;
Porát virrassza magyar ég alatt
Az örök nagy Turáni Gondolat.*

(1913. IX. 17.)

Zempléni Árpád.

A mohammedánok ébredése Ázsiában.

Irta: Vámbéry Ármin. †

I.

Az Iszlám Törökországban.

Valóban csodálatos, mily nehezen szabadulnak az emberek, még a művelt és felvilágosult Európában is, bizonyos előítéletektől és mennyire fáradságos a hamis hírek vagy elégtelen szakismereten alapuló téves felfogást kijavítani és ismét helyes irányba terelni. Több mint hatvan éve szemlélem lankadatlan figyelemmel hogyan kívánja az európai ember ázsiai embertársát megismerni és megítélni, hogyan igyekszik az ázsiai népek multjának sötét csarnokait átfürkészni és átkutatni és hogyan véli e népek jövőjének még sötétebb képét, sokszor nem eléggé felfegyverzett szemmel áttekinthetni. Hisz már több félszázadnál, hogy magam, gyenge tollammal az Ázsiakutatás terén működöm, hogy hol itt, hol ott a közfigyelmet a már megtörtént átalakulásokra és átváltozásokra, valamint az egyes ázsiai társaságok kulturküzdelmeinek egyes mozzanataira irányítom. Jelentéktelen tevékenységem mellett más, nálamnál nagyobb erők is dolgoztak e téren, anélkül, hogy eddig sikerült volna az európai gondolkozás módjára, amennyiben ez az ázsiaiak és azoknak jövőndő politikai, társadalmi és gazdasági alakulására vonatkozik, a kellő hatással lenni.

„Az ázsiai lusta, rajongó és előítélettel teljes” — így hangzik általánosan — „öt felrázni hiábavaló volna; sem erőszakkal, sem jóakarattal rajta segíteni nem lehet.” Jól értem, hogy valaha így ítélték és így írtak, de hogy a mukdeni és csuzimai titáni harcok után hogy lehet az ázsiaiak akarat és idegereje felett még

mindig ily könnyelműen ítélni és a keleti országok eddigi magatartásából azoknak jövődjő alakulására ily következtetéseket vonni, ez teljesen érthetetlen. Hogy a japán fegyverek fényes sikerei egész Ázsiát és Afrikát úgyszólván felvillanyozták és hogy még a féktelen vallási gyűlölet sem csorbíthatta a pogány buddhisták dicsőségét, azt a mohammedánok őszinte csodálata és izzó rokonérzése az előbb megvetett Buddha követők iránt, világosan bizonyítja. Ha ez magában véve is már egészen rendkívüli jelenség a népismeretén, úgy annál inkább bámulatba ejt az, ha látjuk, hogyan szedi össze minden erejét a dicső multjára oly büszke mohammedán, hogy nyugati műveltséget és tudást, amikben a japánok sikereinek főforrását látja, mielőbb megszerezze magának. Nyoma sem lelhető annak a kételynek, amely félszázaddal azelőtt a kedélyeket megingatta, sőt legkisebb jele sem annak a határozatlanságnak, amellyel a Boszporus partján a hatalmas nyugatnak elfogadásra ajánlt erkölcsseit és világfelfogását megközelíteni próbálkoztak. Talán az egyedüli európai voltam akkor, ki a magas török társaságban, a politikai és társadalmi újítások felett megindult eszmecserek és vitatkozások hallgatója lehettem. Hol sértett nemzeti büszkeség, hol vallási fanatizmus, máshol ismét megcsontosodott konzervatizmus vonakodott a nyugati világnak szellemi előnyeit elismerni, avagy az eddig gyűlölt hitelteleneiktől valamit tanulni.

Reám, az idegen résztvevőre mindez fájdalmasan hatott, mert tudtam, hogy minden elmulasztott perc, később évek szenvedéseivel és számos visszavetéssel toroltatik meg és hogy a reformok lassú menete csak az Iszlam ellenségeinek, de különösen Törökország ellenségeinek javára szolgál.

Most több mint félszázad mult el, mióta az új korszak ezen fáradságos és nehéz megszületésének tanúja voltam. A mag, melyet egyes hazafiasan gondolkozó mohammedánok az Iszlamvidék különböző pontjain elvetettek, részben kikelt, részben igen tekintélyes termést hozott. Aki előítélet nélkül végigtekint az így megművelt terület óriási kiterjedésén, ellenállhatlanul azon meggyőződésre jut, hogy eddigi felfogásunk az ázsiaiak javíthatlanságáról és politikai, valamint társadalmi életfeltételeinek gyógyíthatlan rákfeneiről alaptalan volt és hogy ezen felfogásunkban nemzeti és vallási előítéletek, vagy legjobb esetben a valódi

tényállás nem ismerete befolyásolt bennünket. Ezen tévedés annál szomorúbb és végzetesebb, hogy nem felelősség nélküli magánkörök, hanem nagy államok kormányai ítélnék ily elítélőleg az Iszlamról és egyáltalában oly szemmel mérik a moszlim világot, amilyennel mi a 19. század legújabb multjára visszatekinteni szoktunk. Könnyen érthető, ha gazdasági érdekekért folyó heves küzdelmekben és gyarmati birtokok utáni kiolthatatlan vágyban sorsaink intézői itt is, ott is a világos igazságot látni nem akarják és az elérendő cél érdekében a tiszta értelem és az emberieség parancsait mellőzik. Ez mindenesetre igen kedvezőtlen jelenség, mit, sajnos, évről-évre tapasztalnunk kell, de kérdés vajjon szükséges, hogy a Kelet viszonyainak magános ismerői ezen hivatalos hibákat osszák és jóváhagyják. A magam részéről ezt a véleményt nem osztom és éppen ezért megkíséreltem az európai nagyhatalmak fellépését a moszlim keleten ezen értelemben tárgyalni.

Ennélfogva feltétlenül szükségesnek látszik az iszlamvilág különböző részeiben folyó reform munkának egyes mozzanatait vizsgálat alá venni és tekintettel a helyi, néprajzi és történelmi különös tulajdonságokra, megfontolni: mennyire tarthat jogos igényt a reformmunkák kezdete jövőre sikerre, mily állást foglalnak el a megreformálandó elemek az újításokkal szemben és melyik volna az adott körülmények között a nyugat legmegfelelőbb politikája.

Kezdjük Törökországon. Itt az alkotmány bevezetése óta az emberiség művelődéstörténetében páratlan változás állott be. „Gyermeknek nem szabad félig kész épületet mutatni“, mondja a közmondás és minthogy ma Törökországban minden még keletkezőfélben van, azért sajnos, még meglehetősen nagy azon európai gyermekek száma, kik sötét tekintettel mérik a jövőt. Mi szerencsére nem tartozunk a gyermekekhez, hanem azokhoz, kik a törökországi tapasztalatok iskolájában megöszültünk, azokhoz, kiknek mélyen a lelkébe vésődött az elmúlt félszázad történelmének minden részlete és kik szigorú tárgyilagossággal ítélvén, csodálkozással látjuk a reformmunka első kezdeteit. Ahová csak nézek, mindenhol bámulatba ejtenek a már megtörtént átalakulások és olvasóim bizonyára osztozkodnának csodálkozásomban, ha 54 évvel ezelőtt velem együtt érintkeztek volna a magas porta tiszt-

viselőivel — ami egyértelmű a török high life-el, — és az akkori pasa és effendivilág világfelfogását, értelmi fokát, hazafiasságát és uralkodó irányait ismerték volna.

Dacára az akkori meleg rokonézésnek, amely a Törökországnak vérrel és pénzzel segítségére siető Európa iránt nyilvánult, tulajdonképpen csak azon körök érdeklődtek gondolatvilágunk iránt, kik a legmagasabb társasághoz tartoztak és kik a Mahmud szultán által megkezdett reformmunka hatása alatt állottak. A duzzogók, kritikusok és kételkedők száma akkor igen jelentékeny volt, ezért is haladtak oly lassan előre az újítások. Amikor pedig a nyugatról mindig erősebben érezhető áramlatok a nemzeti szellemet is jobban és jobban áthatni kezdték, akkor Abdul Aziz és Abdul Hamid szigorú abszolutisztikus uralma csakhamar gondoskodott minden szabadságszerető és műveltség után vágyódó mozgalom erőszakos elnyomatásáról. Az oszmán nemzet tetszhalottként álomba merült, amelyből őt csak Alkotmány herceg ébresztette fel oly csodálatos módon. A legrettenetesebb, mindent előlő abszolutizmusból a szabadságra és népakaratra alapult kormányhoz való hirtelen átmenetnél alig kerülhetők el fennakadások, félreértések és hibák; ilyenek az alkotmányos Törökországban is előfordultak, de egyenesen vaknak és rosszindulatúnak kell lenni annak, ki az eddig már kezdeményezett, tervezett és tényleg megkezdett haladást semmibe venni akarná. Mindezelőtt az *Ittihad u Terekki* (Egység és haladás) bizottság — az új korszak hazafias megalapítója — gondoskodott arról, hogy a monarchia legtávolibb zugaiban is iskolák alapíttassanak, melyekben a népet felvilágosítják és ahol azt az új irány okaival és céljaival megismertetik. Erre szükség volt, minthogy a reakció hydrájának még nem összes fejei üttettek le és a keleti ember konzervatív jelleme mindig a rég megszokott felé hajlik. *Mesrutiet*, azaz alkotmány, lett az egész oszmán nép éltető jelszava és e szó hatalmas varázsa alatt a török kész vagyonát és vérét, mindenét feláldozni. Dacára a rövid időköznek, Törökország máris hozzáfogott utakat és vasútakat építeni, ipar és kereskedelem a lehetőség szerint támogatásban részesült, számos török ifjú európai főiskolákba küldetett ki és a honi tudományt is úgy tudós társaságok, mint maga az állam is hathatósan támogatják.

Oly gyökeres az átalakulás, hogy maga az udvar is mellőzi

ázsiai pompáját, egyszerűbb, de népszerű külsőségekkel éri be. Míg ötven év előtt a trónörökössel való érintkezés főbenjáró bűnnek tekintetett, addig ma *Izeddin* herceget emberbaráti, tudós és művészeti társaságok élén látjuk, látogatásokat tesz és fogad, sőt képviselőben európai udvarokban is megjelent; mi több: egy császári herceg, Mohammed Faruk, épp most végzi tanulmányait egy bécsi főiskolán és nem akar különbséget tenni maga és keresztény iskolatársai között. Még a nőnevelés kényes kérdésében is, annyiban megtörött a jég, hogy bár a fátoly és a nemek elkülönítése most is megtartatik, a lányok iskolai tanítása annál szigorúbb ellenőrzés alatt áll. Asszonyoknak szabad nyilvános helyeket felkeresni, hangversenyeken és színházban megjelenni, ami az én időmben egyenesen halálos bűn volt, ha pedig a török újságokban itt-ott török asszonyok és lányok által írt leveleket és cikkeket olvasok, bizonyára alig tagadhatnám meg a török társaságtól komoly haladásáért szóló elismerésemet.

Ezen társadalmi változásokhoz sorakozik azon jelentős fel lendülés, mely az újkor irodalmi életében tapasztalható, amidőn tehetséges és alapos tudással rendelkező fiatal írók a tudomány különböző téerein kitűnnek, ami előbb elő nem fordult és a szépirodalomban, különösen pedig a sajtóban igen tekintélyes sikerrel működnek. Egyes napilapok, teszem a „*Tanin*“, „*Ikdam*“ és a „*Jeni Gazetta*“ igen jól szerkesztetnek és *Dsahid Bey*, valamint *Ismail Hakki Bey* vezércikkei a „*Tanin*“-ban bátran az európai sajtó legjobb cikkeivel hasonlíthatók össze. Amint szavahihető forrásból értesülök, az újságolvasók száma hallatlan módon szaporodott, minek következtében nyilvános előadások és értekezletek sűrűn látogattatnak, az előbb elnyomott közszellem mindenhol ébredszik és oly hazafias önérzet terjed mindenfelé, amiről a török embernek a multban fogalma sem volt. Hisz az én időmben még a *haza* fogalma egészen szokatlan és ismeretlen volt. Ismerték a *szila* (hon) fogalmát de a *vatan* (haza) szó a népesség szélesebb rétegeiben hallható nem volt.

Ezen ítéletem Törökország eddigi reformjairól nem túlságosan optimisztikus, nem látok mindent rózsásan, sem pedig túl közelnek az állami és társadalmi regenerációt, sem pedig már megvalósítottnak az oszmán birodalom biztos megújulását. Nem, nagy korom és több mint ötven éves gyakorlati és elméleti tapasztalásom miatt.

talatom ily vérmességet nem enged meg nekem. A törökök kemény, igen kemény problémák előtt állanak, még pedig oly problémák előtt, amelyek még egy hatalmas eszközökkel rendelkező államnak bátorságát és tettejét erős próbára tennék, amikor senki határozottsággal előre nem mondhatja, vajjon találkoznak-e elegendő erők e gigászi munka elvégzésére.

Törökország mindenekelőtt oly néprajzi egyvelegből áll, melyet vallási különbségek erősen széttagolnak és a legkülönbözőbb vallási és politikai különérdekek elválasztanak. Ehez járul még az eddig inkább névleges hatalom, amely az egész laza képződményt csak látszatra tartja össze és tulajdonképpen soha elvitázhatlan tekintélyt fentartani nem tudott. Azon civódás és viszályozás, amely az európai Törökországban az egyes nemzetiségek között dúlt és világunkat állandóan háború kitérésével fenyegette, az ázsiai Törökországban még inkább szétbontólag hat, mert a porta fenhatósága kurdok és beduinok felett mindig kérdéses volt, az újkorban azonban teljesen megszűnt. Ilyen körülmények között a reorganizáció és az állami konszolidáció munkája óriási nehézségekkel jár és még egy minden segédeszközzel rendelkező állam kormányának is végtelen sok dolgot adna. Törökország részére ily feladat annál nehezebb, mert az újtörökség, a tulajdonképpeni civilizáló elem és éltető szellem, ma még igen csekély és gyenge arra, hogy a régi bajok eltávolítása után a beteg államtestet teljesen feleleveníthesse és átalakíthassa. A török intelligencia régóta a lakosságnak csak kis részét tette ki és még ennek a minoritásnak kis körében sem rendelkezik az újtörökség annyi többséggel, amennyi a reformok sikeres keresztülviteléhez szükséges. Szellemi maradiság, hiányos nevelés és az ősi konzervatizmus még sokakat visszatart attól, hogy testtel és lélekkel az új korszakhoz csatlakozzanak, pedig a hamidi korszak rémes pusztításai dacára is az újtörökök száma, kik az alkotmánynak tulajdonképpeni apostolai, legfőlegb néhány százra tehető az egész birodalomban. Itt keresendő annak oka, hogy Törökország hol az albánok és beduinok, hol ismét a drúzok és jemeniták ellen kénytelen volt harcba szállani, hogy tekintélyét helyreállítsa és ismét a reformmunkának szentelhesse erejét.

A török birodalom jelenlegi irányítótól a tiszta, hazafias szándék, becsületes munkakedv és ügyesség, valamint a kellő

előrelátás el nem vitatható; és ahol esetleg tévedések és hibák előfordultak, ott tekintetbe kell venni a hirtelen átmenetet egy rettenetes abszolutizmusból a szabad, alkotmányos érába. Ez a gyors átmenet mindenhol máshol is érezhető lett volna, annál inkább azonban Törökországban, ahol a törökség, az ország hatalmának tulajdonképpeni alapja, számbelileg oly csekély és ily hirtelen átváltozásra elkészülve nem volt. Ily előkészület Ázsiában sokkal több időt és sokkal több türelmet és kitartást vesz igénybe, mint nálunk Európában. A mi iskoláink, nyelvünk és irodalmunk, úgymint történelmi fejlődésünk századokon át gyűjtötte és gyarapította azokat az eszközöket, amiknek segítségével nekünk mai helyzetünket a művelődés, valamint a politikai és gazdasági haladás terén kivívnunk sikerült. Mindennek, sajnos, Törökországban alig van nyoma.

Mindenekelőtt hiányzik a nyelvi készség, amellyel a török nép széles rétegei befolyásolhatók és irányíthatók volnának; a török irodalmi nyelv ugyanis annyira átszövődött perzsa és arab kölcsönszavakkal, hogy azt az anatóliai paraszt, de sőt a városok kereskedői és iparosai sem értik. Bátran mondható, hogy az egész szókincsnek csak tíz százaléka török, a többi azonban idegen kölcsönszó, és nem képzelhetek magamnak egy egyszerű törököt, ki egy oszmán napilap vezércikkét megérteni képes volna. Ujabban ugyan keletkeztek nyelvtisztító mozgalmak és ilyen célú társaság, a „*Türk Jurdu*“ meg is alakult. De az eszme még nem talált elég követőkre, mert elvont fogalmakra, különösen pedig a nyugati előrehaladt irodalomnak visszaadására nem elegendők az egyszerű török szavak. Ma még a született töröknek is tanulmány a török nyelv ismerete és azért tévedett az újtörök kormány, amikor az ország nyelvének ismeretét a görögöknél, örményeknél, oláhoknál, bolgároknál és araboknál nyomatékkel bevezetni iparkodott. Ott, ahol a kormány saját népével nem közlekedhetik akadálytalanul, ott nehéz előítéletet kiküszöbölni és azokat a fanatizmus és tudatlanságból eredő ellenségeskedéseket elnyomni, amelyek úgy a különböző elemek békés együttélésének, mint pedig az oszmán állam konszolidációjának útjában állanak.

Törökország alkotmányos kormányának már azért is tartózkodnia kellene oly politikától, amely a nemtörök és nem-moszlím elemek kihívásának tekinthető és azért az káros és vesze-

delmes is, mert a már létező ellentéteket még jobban kiélesíti. Ha az oszmán élni és kardjára alapított uralmát megtartani akarja, úgy a nemzetiségekkel szemben sokkal elnézőbbnek, engedékenyebbnek és türelmesebbnek kell mutatkoznia, mint Ausztria-Magyarországnak, amellyel való összehasonlítás, tekintettel a monarchia polyglott voltára, Törökországban oly közkedvelt. Ausztria-Magyarországban csak nemzeti különbsétek vannak, de nincsenek oly éles vallási ellentétek, mint az iszlam és a kereszténység közöttiek; vonatkozásai a szomszéd országokhoz is kedvezőbbek, mint a törökökéi, úgy, hogy utóbbi kormány végzetes hibát követ el akkor, ha állandóan a politika magas lovára ülve, állami létét az európai béke szempontjából nélkülözhetetlennek mondja és úgy viselkedik, mintha háztartása már teljesen rendben és jövője tökéletesen biztosítva volna. A Bosporus-menti urak ne feledjék azt, hogy a nyugat minden cselekedetüket a legnagyobb figyelemmel kíséri és szigorú, némelykor egészen pártatlan kritikát is gyakorol. A macedoniai keresztényeknek lefegyverzése alkalmából elkövetett kegyetlenségek az újtörök kormánynak nem váltak dicsőségére és fegyvert adhatnak a törökök ellenségeinek kezébe. Ez pedig elkerülendő, mert az új rézsimnek még úgy odahaza, mint a külföldön sok ellenese van, kik mindent, ami eddig történt, lebecsmérelnek és Törökország reformtörékvéseinek teljes sikertelenségét jósolják.¹⁾

Bennünket természetesen ilyen vélemények el nem térítének. Mi nem felületes újságközlemények után ítélünk, sem pedig egyes véletlen események szerint. Nekünk az egész mozgalom általános áttekintése és annak összehasonlítása a multtal irányadó. Ebből a szempontból kiindulva pedig ismételve is hangoztatnunk kell, hogy a török birodalomban az alkotmányos korszak kezdete óta sok jóra fordult, hogy régi bajok eltűntek és áldásos reformok bevezettetek. A törökök legjobb úton vannak az egészséges regeneráció felé, szebb jövőnek nézhetnek elébe, hogy ha nagyhatalmaink az új alakítások természetes fejlődését meg nem akadályozzák, hanem inkább mint békés szemlélők jóindulattal és elnézéssel követik az események menetét.

Boldogult tiszteletbeli elnökünk ezen utolsó cikkét, melynek folytatása a Turán harmadik számában jelenik meg, halála előtt még néhány nappal javította ki folyóiratunk részére.
Szerk.

¹⁾ Ezen cikket még az utolsó balkánháboru előtt irtam.

Khina ébredése.

Irta: Wegener György dr. berlini egyetemi tanár (Berlin).

Nyugat-Khina Szecsuan tartományának hegyvidékén egy meredek sziklafalba ősidőkből való, óriásnagyságú emberi arc van kifaragva. Fű, cserje lepi be a málló kőzetet és csak hosszabb szemlélés után ösmerhetők fel a ritka jellegzetes vonások: a szépen formált homlok, az előkelő orr, az érzéki ajkak és az erős áll. Mélyen fekvő szemei csukottak és ezek fölé a sziklahasadékokból hosszú csomókban kinövő fű valóságos szemöldököt képez és szakál, bajusz módjára lepi el állát és ajkát, ami még jobban fokozza ősrégi voltának benyomását. Kezdetben egy halott ember merev arcát véljük látni, de amint a titokzatosan ünnepélyes ábrázatot tovább nézzük, mindinkább enyhül a halálos merevség és úgy tetszik, mintha nem élettelen, hanem alvó ember arca volna, akinek lélegzete lassan meglengeti a szája fölött lévő fűszakállt és aki szemét lassan fölnyitni készül, hogy ránk nézzen mélységesen titokzatos pillantásával, akár a ghizé-i sphinx.

A szecsvani sziklafej lelki szemeim előtt mindig Khina kulturájának szimbolumaként lebegett, amilyennek mi európaiak azt még nem is olyan régen képeltük: több ezer éves, a hajdani nagyságnak és erőnek tiszteletet parancsoló vonásaival, de pusztuló félben, burjánzó fűekkel belepve, megkövesedve, látszólag halálra megdermedve, míg egyszerre csak azt vettük észre, hogy ezen megmerevedettség nem volt igazi halál, nem volt megszünése életerejének, további fejlődésre való képességeinek, hanem csak álom, míg észrevettük, hogy egy új élet lélegzetvétele lassan mozgásba hozza az iromba kolosszust, miként veti fel az szemét, hogy az új időknek és új alakulásoknak, melyek már erősen ostromolják, komolyan szemébe nézzen.

„Khina ébredése” címén jelenik meg újabban sok írás,

mely a távoli Kelet eseményeit tárgyalja, és „Khina ébredése” a címe a legújabbkori történelem és világpolitika általánosan rendkívüli jelentőségűnek elismert új fejezetének. Európában részint azzal a kevély és haszonleső bizakodással nézik, hogy az európaiaknak újabb hasznára és hatalmi megnövekedésére van, részint pedig titkos félelemmel és a bizonytalanság érzésével is. „Mi lesz ebből?” És éppen azok, akik Khináról legtöbbet tudnak, talán legkevésbé bizonyosak afelől, hogy mit várhatunk ezen érdekes országnak és népének jövőjétől. Érdekes megfigyelni, hogy azon rövid idő alatt — mert alig több 200 évnél, hogy Európa behatóbban foglalkozik Khinával — mennyire változó a közvélemény ezen kultúra lényegének és értékének megítélésében. Az első mélyebbreható és egyszersmind általánosan elfogadott leírások Khináról — Marco Polo leírásairól a középkorban legalább ezt nem lehet állítani — a XVII. és XVIII. században oly fényesen működő jezsuita hittértörtől származnak. Ezek a tudósítások nagy tiszteletet keltettek Kelet óriás birodalma és civilizációja iránt. A 18-ik század végén már fantasztikus bámulat lett belőle; mert a francia forradalom előtt működő és azt előkészítő sociológus és moralista írók a jezsuita-tudósításokra hivatkozva, úgy szerettek beszélni, hogy azon politikai és társadalmi eszményi állapotok, melyekről álmodoztak, a távoli Khinában megvalósítva láthatók és azoknak fényes tükörképét tartották Európa szeme elé. Ezen művelődés alapelvei olyan monarchiát tüntettek fel, melynek minden tagja uralkodójára olyan patriarchális módon tekintett, mint egy nagy család atyjára, akiben a jólétük biztosítására ősidőktől fogva a legkomolyabb felelősségérzet fejlődött ki. Olyan állam, amelyben nincsenek kasztok és rendi kiváltságok, hanem, ahol a legalacsonyabb sorban született is a legfelsőbb állami hivatalba juthat, nem gazdagság vagy összeköttetések révén, hanem csupán vizsgákon bebizonyított tudással. Olyan állam, amelyben nem a katona, hanem a tudós, az író, vezetője a népnek, ahol gyermeki szeretet, az öregek tisztelete, udvariasság az érintkezési formákban alapja az erkölcsnek. Erre azonban következett olyan időszak, amelyben Khinát egyáltalán nem vették komolyan. A Khináról festett eszményképek idővel humoros színezetű Turandot-féle meseképekké vedlettek át. A „chinoiserie”-k, amelyeket a rokokó-kor annyira szeretett, a rokokó-korral egye-

temben gyermekesek, maradiak, groteszkek lettek, míg végül magukat a khinaiakat is olyanoknak képzeltek el, mint aminők a porcellán pagodák, bologató fejjel, nagy hassal és hülyékre vallóan fölálló mutatóujjal; kulturájukat pedig cikornyás bizarrságok gyűjteményének. Khinának symboluma a nankingi csengetyűs porcellán torony lett, melyet akkoriban oly gyakran ábrázoltak. Ehhez a XIX. század közepe óta egy újabb symbolum kerül. Megtudták azt, hogy a khinaiak milyen makacsul szegültek ellene az európaiak további benyomulásának és hogy mennyire zárkóztak el az európai eszmék elől is. Ekkor támadt vélekedésünk az ősrégi khinai műveltség megmerevedéséről, megkövesedéséről. Symboluma a nagy khinai fal, az a hatalmas, de alapjában bolondosnak minősített építészeti mű, amellyel azt állították, az életet és a haladás szükségszerűségét nem ismerő autokraták balga és lehetetlen kísérletet tettek az egész birodalom teljes elzárására. Csak igen kevés kellett már ahhoz, hogy a khinai kulturáról táplált előbbi véleményünk éppen ellenkezőjébe csapjon át. Hallottunk a Taiping-felkelést kísérő szörnyű jelenetekről és Khina legújabbkori beltörténetének rázkódásaival járó iszonyatosságokról. A mindinkább gyakoribbá váló felületes „globetrotterek”, akik többnyire csak a kikötő városok söpredékét ismerték meg és ebből merítettek anyagot érdekes útleírásaikhoz, kéjelegtek a khinai kínpadra feszítés művészetének kiszínezésében, amit aztán a szenzációheseznek a fizetett vezetők előszeretettel mutogattak; avagy tündököltek a khinai piszok leírásában — az akkortájt ébredező, Angliából mindenfelé terjedő tisztaságérzet és a „komfort” fejlődő fogalma ebben a tekintetben is fokozta az ellentétet a khinai világgal. Ily módon a hangulat teljesen megváltozott. A khinaiakban egyszerre csak minden tekintetben visszataszító, tisztátalan, szegényes egyének tömegét látták, a leromlás minden bűnével, betegségével megterhelve, akik egyenként gyávák, de a tömegben hallatlanul kegyetlenek, undorítóan sűrűn, mint a sárga pondrók nyüzsögnek túlszűfolt földjükön — egész valójában mesterséges elzárkózottságában elaggott szervezet az enyészet minden undorító jelével eleven testén, ránk nézve pedig erkölcsi és műveltségi alárendeltségének ellenére is nagy tömegével veszélyt jelent — a sárga veszedelmet.

Ezen ellenszenves indulat a boxer-háborúban érte el tető-

pontját. Vilmos császárnak Wilhelmshavenben elhangzott bosszus szavai: „Kegyelmet nem adunk, foglyok nem kellenek”, melyek a különben jólelkű khaki-bajnokokat olyan érzéssel töltötték el, mintha szent bosszuló hadjáratra indulnának a hunnok utódai ellen, — ezen érzelmek talajából fakadtak ki.

Ezen felfogás is ma már kétségtelenül meghaladott álláspont. Az 1900. évi háború a maga meglepő, szinte operettszerű ártalmatlanságával, nemcsak hogy semmiféle tápot nem nyújtott annak a hunnellenes hangulatnak, hanem éppenséggel a rokon-szenvezés magvait hintette el; a khinai népnek jólelkűsége folytán barátságos viszony fejlődött az európai csapatok és a khinaiak között, a tiszték meg kénytelenek voltak elismerni, hogy a khinai katona bátor és kemény is tud lenni. A khinaiaknak szembetűnő egészsége és nagy testi munkaképessége is megcáfolta a khinai nép elfajultságáról elterjedt véleményt. Még más is történt! Az az érdekes asszony, aki egy emberöltőn át irányította Khina történelmét és a háború után megingathatatlan teljhatalommal újból kezébe vette a kormánygyeplőt, Európában népszerű kezdett lenni; abból a rémregénybeli sárgabőrű Herodias- vagy Messalina-arcképből, ahogyan Jehonala özvegy császárné 1900-ban Európa képzeletében élt, egy egészen más, a maga nemében csodálatra méltó, rendkívül jellemerős és a diplomácia művészetében ügyes egyéniségnek képe bontakozott ki, amely képes volt maga iránt azt a bizalmat kelteni, hogy a megújódásra törekvő birodalom céltudatos irányítására rátermett.

Kereskedői körökben az a vélemény terjedt el, hogy a khinai kereskedő ritka becsületességével tűnik ki. Művészi körökben bámulva és elragadtatással fedezték fel a khinai festők és költők műveiben a klasszikus szépségeket és bennük ráismertek a még nem régen annyira magasztalt japán művészek sokkal kiválóbb mestereire. Röviden szólva, a közvéleményben jobb indulatú hangulat támadt Khina irányában. Nyájas rokonszenvvel figyelték az özvegy császárnénak európai szellemben óvatos mértéktartással megkezdett reformkísérleteit, ami titokban hízelgett is, mivel ez nagysokára műveltségünk felsőbbségének elismerését jelentette.

Kétséget nem szenved, hogy többé-kevésbé valamennyiünknek szinte vérében van az a magától értetődő hit, hogy a mi kulturánk nem csak anyagi, de szellemi és erkölcsi tekintetben is fő-

lötte áll a khinainak és hogy csak javára lesz az országnak, ha mi kulturát hozunk számára és hogy Khina csak a mi segítségünkkel és csak az általunk jelzett úton érheti el anyagi és erkölcsi újjászületését és a magasabb emberi célokat. A khinai nép sokat emlegetett idegengyűlöletét most szűkkörű és alárendeltebb kultúrája jelének minősítették és feltételezték, hogy a „jobb elemek”-ben, akik Khina reformálására törekedtek, teljesen kiveszett az idegengyűlölet és átváltozott műveltségünk iránti mély tiszteletté, áldásait váró vágyakozássá. Kegyesen néztük ezen átalakulásokat és legfőljebb csak meglepődtünk és kissé bosszankodtunk, hogy ezek az emberek most oly mohón törtetnek előre és egyszerre át akarják venni művelődésünk legnemesebb, legnagyobb eredményeit, melyekért Európa népei nehéz, ezeréves munkával megdolgoztak. Ez különösen akkor tűnt fel, amikor a régi mennyei birodalom hirtelenül köztársasággá lett.

Komolyan méltatlankodtak mifelénk azért, hogy ez a nemrégén félig középkorias államalakulat egyszerre, minden közbülső fejlődési fokot átugorva, a legfejlettebb modern államformára tért át. Őrült esztelenségnek tekintették, melynek nincs életereje.

Az imént vázolt, sokszor változott vélemények Khináról csak nagyon csekély mértékben függnek össze a tényleges khinai változásokkal, inkább azt bizonyítják, hogy Khináról mennyire hiányos a tudásunk. Sajnos, ebben a dologban szaktudósaink segítségével sem megyünk sokkal többre. A hány tudós, annyiféle fel fogás és éppen azok, akik legtovább foglalkoztak Khinával, igen gyakran a legkülönfélébb részletek vizsgálatában merülnek el és az egészről nagyon hiányos és bizonytalan képet adnak. A nagy khinai kérdésnek éppen ez a sajátossága, hogy messzebről aránylag egyszerűnek látszik, de minél közelebről nézzük, annál bonyolultabbá és nehezebbé válik. Nem régen más helyen már idéztem egy öreg khinai missionárius mulatságos szavait, aki ezt mondja: „Ha valaki négy hónapig volt Khinában, úgy könyvet ír az országról, de ha 4 évig volt ott és egy könyvkiadó felszólítja, hogy írjon róla könyvet, akkor megvakarja füle tövét és mondja: Azt hiszem, annyira még nem ösmerem Khinát. Ha pedig 40 évig tartózkodott a mennyei birodalomban, akkor ijedten utasítja vissza még a gondolatát is az olyan felszólításnak és mondja: „Az Isten szerelmére, hiszen én nem ismerem Khinát”.

Ezen különös jelenségnek oka nem csupán Keletázsiaról és művelődéséről szóló pozitív tudásunk fogyatékoságában rejlik — iskoláinkban és az úgynevezett „világtörténelmek”-ben még most is alig esik róla szó —, hanem az európai és khinai néplélek rendkívüli különbözőségében, amely a hosszú elszigeteltség folyamán kialakult. Olyan ez a különbség, hogy mindkét részen elég gyakran azt hiszi egyik a másikról, hogy más logikai törvények szerint gondolkodik, mint ő maga, egészen más következtetést von le a látszólag kényszerítő erővel bíró prämissákból az egyik, mint a másik és elég gyakran megtörténik az is, hogy a saját véleménye szerint teljesen elfogulatlan európai egyszerre csak tudatára jó annak, hogy mennyi előítélet befolyása alatt áll, amelyekről a keletázsiai ember nem tud.

Ily módon behatóbb vizsgálat után teljesen hamisnak bizonyul az a vélemény, mintha a khinaiak elismerték volna a nyugati, illetőleg hangsúlyozottan a „keresztény” műveltség abszolút felsőbbségét. Ezt még ma sem ismerték el és éppen azok legkevésbé, akik a legkomolyabban fáradoznak népük fentartásán és megerősödésén. És „idegenellenesek” ők mindnyájan abban az értelemben, hogy az idegen befolyásuk ellene szegülnek, hogy mindenek előtt khinaiak akarnak maradni és hogy kulturájuk igaz, tiszta lényegét az európai befolyástól — amennyire csak lehetséges — megóvni igyekeznek. Csupán csak azt ismerik el, hogy jelenleg a nyugati művelődés gépek, szerszámok tekintetében felülmulja az övéket: így a hadi felszerelés, közlekedési eszközök és javaknak gyári előállításának tekintetében. De művelődésünk erkölcsi felsőbbségét a maguké fölött nem ösmerik el. Ellenkezőleg! Műveltségük tisztultabb, emberségesebb voltának érzete az európaiakkal való érintkezés folytán csak még erősödött. És ez könnyen érthető. A legutolsó emberöltők idején legfontosabb érintkezéseink Khinával szinte mindig sértéseket, megaláztatást, megsarcolást jelentettek. A mi modern kulturánk lényegében terjeszkedő, a khinai pedig szenvedőleges, nyugodalmas. Mi erőszakosan betolakodtunk a khinaiak közé és ezt tesszük tovább is. Ez az 1840-iki ópium-háború hatalmi tényével kezdődik, amellyel az angolok az emberpusztító méreg bevitelét erőszakolták ki, amikor a khinaiak erősen meg voltak győződve arról, hogy az igazság az ő részükön van. Ezen bevezetés után, amely a keresztény kultúra

képviselőit a lehető legkeresztényietlenebbnek mutatta, jött a hit-térítők áradata, akik tanításaiikkal megtámadták a khinaiak kulturájának legszentebb alapját, a család és ősök iránti tiszteletét, akik keresztény voltak teljes göggyével velük saját országukban úgy bántak, mint „pogányokkal”; a maguk részére az idegen nép közepette különállást követeltek és azt kormányaik segítségével ki is erőszakolták. Ehhez járultak még az újabb és újabb összeüt-közések és az európaiaktól szenvedett hadi vereségek, a császári paloták kirablása, a császári sírok meggyalázása és ezek nyomában a folyton növekedő finánciális függés a külföldtől, a tengeri vámok ellenőrzése, a szentelepek kiaknázása és Tsingtau, Port-Arthur, Veihaivei, Kvangtsouvan elfoglalása. Ezek egy népet erőszakosan arra kényszerítettek, hogy a béke műveinél nagyobb eredménynek tekintse béke idején is a rendkívül költséges hadi készültséget; mert a khinaiak előtt sokkal világosabban játszó-dott le az egymásra féltékeny nagyhatalmak versengése, hogy meg nem látták volna azt, hogy bár túlszárnyalták egymást szép szavak használatában, valójában mindnyájan az agyonhajszolt áldozatra éhes farkasok.

Ezek után azon körök gondolkodását, akik Khinában európai reformokra törekszenek, következőképen lehet összefoglalni: Minthogy, sajnos, be kell vallanunk, hogy az európaiak jelenleg hatalmi eszközeik segítségével felülmulnak és barbárok lévén, bős állatokhoz hasonlóan nem hallgatnak az erkölcs és józanság szavára, kénytelenek vagyunk akarva, nem akarva ugyanúgy felkészülnünk, hogy megmentsek a pusztulástól nemesebb műveltségünket. Tehát nem az a jelszó: „A keresztény műveltség átvétele”, hanem „a khinai műveltség megvédelmezése hadi felszereléseik utánzásával”. A mi nekünk a „sárga veszedelem”, az nekik a „fehér veszedelem”.

Megkapóan bizonyítja ezt a khinai Kuhungning könyve, mely nem régen német fordításban is megjelent: „Khina védekezése az európai eszmék ellen” (Chinas Verteidigung gegen europäische Ideen“, Kritische Aufsätze von Kuhungning. Herausgegeben von A. Paquet. Jena 1911. E. Diederichs) Szerzőjének, aki Csangcsitüngnak, a nagy khinai hazafinak, Hukwang tartomány alkirályának titkára volt — alkalma nyílt a legutóbbi időben megismerni a vezető férfiak felfogását Khina modern politikai fejlő-

déséről, e mellett európai egyetemi tanulmányok, több európai nyelvnek meglepően tökéletes elsajátítása folyamán alaposan megismerkedett nyugati műveltségünkkel. 1906-ban Khinában személyesen megismertem és nagy csodálkozásomra folyékonyan csevegett németül Goetheről és Schopenhauerről.

Hogyan tárgyalja ezt a kérdést?

Jellemző már a könyv címe is. Védekezés, — és nemcsak az európai hatalmi túlkapasok, az anyagi kizsákmányolások ellen, hanem az európai „eszmék”, tehát az európai műveltség lényege ellen. Példakép szeretném a szerző egyik gondolatát behatóbban elemezni. Könyve első fejezetének címe: „Kultura és anarchia”. Kuhungning azzal a kijelentéssel kezdi, hogy a „Keletázsiai kérdés” politikai és gazdasági részénél sokkal fontosabb annak erkölcsi része. Azonnal észrevehetjük, hogy a khinaiak magasabb erkölcsiségére céloz. Bizonyos, hogy az erkölcsre való hivatkozás a gyöngébbnek szinte ösztönszerű védekezése. Ezzel a kijelentéssel híven kifejezte az irodalmi körök alapfelfogását. Mint a többi okosan gondolkodó khinai, Kuhungning is belátja, hogy a fehér faj jelenleg felülmulja a khinait hadi erő tekintetében. De a khinai műveltség nagyobb ethikai értékéről most is, miként előbb, meg van győződve és Khina konfuciusi műveltségének erkölcsi felsőbbségében való hite vigasztalja a rettenetes vereségek után és ez adja neki azt a reményt, hogy nemzete és a khinai kultura végre is győzni fog. A kérdés ilyen beállítása után összehasonlítja az európai népeknek jelen előnyomulását Keletázsia felé a középkor keresztes háborúival. II. Vilmos német császár ama szavai: „Európa népei, védelmezzétek meg legszentebb javaitokat!”, melyeket középkori ünnepélyességgel 1900-ban a boxer-háborúba induló csapatokhoz intézett, erősen támogatták ezen párhuzam felállításában. A középkori keresztes háborúk eredménye Guizot állítása szerint az, hogy Európa kolostori művelődése megsemmisült, tehát éppen ellenkezője történt annak, amit óhajtottak és ez az emberi szellem fölszabadulásához vezetett. Elgondolható tehát, hogy Nyugatnak jelenleg is Kelet ellen intézett támadásaiban fordulat áll be, mely — Khina kulturájának megmásítása helyett — az egész emberiség boldogságára ismét Európáét fogja megváltoztatni. — Meglepő gondolatmenettel igyekszik bizonyítani, hogy mindaz, ami jelenleg az európai kulturát a kelet-

ázsiai ellen olyan makacs támadásra viszi, valamint az is, amit Khinában ki akar erőszakolni, semmiképpen sem modern tartozéka műveltségének, hanem a középkor maradványa. Kuhungning eddigi felfogásunkkal szemben egészen megfordítja a tételt. Míg mi azt hisszük, hogy Khinát modern eszméinkkel az emberi haladás útjára tereljük, ő azt látja, hogy mi avult és reakciós kultúrformokért harcolunk. Ilyformán következtet: „A modern szabadelvű eszmék Európában a francia forradalommal győzedelmeskedtek. Ekkor lépett a biblia tekintélyén nyugvó középkori kultúra helyébe a közvetlenül az emberi természet etikai alapkövetelményeire alapított kultúra. Egyelőre ugyan csak gondolatban, gyakorlatban csak részben és azóta is fennálló elodázhatatlan feladata az európai emberiségnek, hogy valósággal beleszokják az új rendbe. A régi és új kultúra közti különbséget körülbelül így állapítja meg: A régi, biblián nyugvó művelődés főleg a legönzőbb érzésekre, a félelem és reménység érzelmeire épített; az új erkölcsi művelődési irány csak úgy hivatkozik az ember józanságára, mint érzéseire. A régi kultúra szerint az ember bűnben fogantatott és eredetileg gonosz, rajta csak az isteni „kegyelem“ segíthetett; az új erkölcsű műveltség az embert természettől fogva jónak mondja, minek következtében — ha csak eszének és természetének megfelelően szabadon fejlődhetik, maga meg fogja teremteni az erkölcsi jólétét és a társadalmi rendet“.

Ez a nézet teljesen megegyezik Konfucius bölcséleti felfogásával. Ez a felfogás évezredek óta uralkodik Khinában és Kuhungning úgy vélekedik, hogy a modern, szabadelvű eszméknek fejlődése a francia forradalomig a khinai műveltség eszméire vezethető vissza, melyeket a francia jezsuita hittérítők hoztak át Európába. — A khinaiaknak ennél fogva nem lesz nehéz ezt a modern szabadelvű kultúrát meghonosítani, lényegében már is megvan, mert hiszen a khinaiak műveltsége a való, természetes erkölcsben, a humanizmusban gyökeredzik. Az európaiaknak, mivel nekik teljesen új, igen nagy nehézségeket okoz az átmenet.

Európa régi középkori kulturájának állameszménye a tekintély iránti vak és passiv engedelmesség volt; a szabadelvűség modern kulturája a nép magabizó önérzetében gyökerezik az állammal szemben is és végcélja a szabad intézményeken, a lehetőleg kiterjesztett önkormányzaton nyugvó kormány. Ez az utóbbi

törekvés éppen a khinaiak lényében van, amint azt nemcsak Khinában tudják, hanem belátásos külföldiek (Macgowan) is elismerik. (Ezen felfogás helyesebb, mint a miénk, mivel Khinát mostanáig despotikusan központosított államnak tartottuk. Ez a valóban meglévő, régi idők óta erősen kifejlődött önkormányzat magyarázza meg egy abszolút monarchiának csodálatosan könnyű átmenetét a köztársasági államformára.)

Európában most az a jelenség látható, hogy a régi, a tekintély elvén épült rend megingott, az új szabadelvű kultúra pedig még nem hatotta át annyira az európaiakat, hogy az új rendet megteremthették volna, úgy, hogy most a rendet nem valamilyen erkölcsi erő tartja fenn, hanem a rendőrség és katonaság hatalmi eszközeivel a kormányférfiak. Khinában ehhez már nem kell katonaság, mert Khinát már ősidők óta túlnyomóan erkölcsi eszközökkel kormányozzák. Ez utóbbi állítás is megfelel a valóságnak. Igaz, hogy feltételezi az erkölcsi szellemben vezetett kormányzást is. Ezért nem köti a khinait semmiféle mystikus tisztelet és kegyelet az uralkodó személyéhez, avagy családjához; érzi az erkölcsi jogosultságot, hogy vele szemben bátran megállhat vagy ellene feltámadhat. A Niebelungen-hűségnek még halvány árnyéka sem volt meg a khinai nép lelkében most, amikor megdöntötték az uralkodóház uralmát, mert szerinte elveszítette a trónra való erkölcsi jogosultságát.

Az európai támadásoknak Khina ellen csupán az a céljuk, hogy meghonosítsák Keletáziában az európai műveltségnek elaggott formáit, részint az Európában már megingott biblikus műveltséget a hittérítők által (ebből kiérzik a művelt khinainak haragja különösen a hittérítés iránt), részint a katonaságot. Ez azonban az emberiség visszafejlődését jelentené, amiért is semmiféle kilátása sikerre nem lehet. Ha az európai hatalmak Khinát valósággal felosztanák és európai módra katonailag rendben tartanák, ez az illető hatalmaknak már pénzügyileg is annyiba kerülne, hogy a tönkrejutásig megviselné őket. (Ez sem valószínűletlen.) Ezekből következőleg azon kellene lenni, hogy a szabadelvű eszmék mindenhol a legteljesebben győzedelmeskedjenek, mert ebben rejlik a két faj jövő boldogulása. Azonban Európában magában a liberalizmus, sajnos, olyan útra került, mely gondolkodóba ejt. Beaconsfieldnek egy mondásának kapcsán Kuhung-

ning azt mondja, hogy a mai Európa liberalizmusa jóllakott egyesek oligarchiájának látszik. „A XVIII-ik századbeli szabadelvűség korának volt művelődése, a mostaninak nincs. Az elmúlt szabadelvű korban olvasták a könyveket és megértették eszméiket, a jelenkor liberalizmusa legföljebb ujságot olvas és az elmúlt kor nagyszerű jelszavait önző érdekeinek szolgálatában használja”. (Természetes, hogy az a bíráló, aki tőlünk oly messze áll, modern kulturánknak csak egyes oldalait láthatja, mégis csodálatos, milyen jól itéli meg éppen ezeknek egyikét.)

Még erélyesebben és haragosabban itéli el Kuhungning az európai liberalizmusnak modern anyagias fejlődését egy másik írásában, melynek címe: „Egy khinai Oxford-mozgalomnak története”. A múlt században Oxfordból kiinduló arisztokratikus-eszthetikus ellenzéki mozgalomból indul ki, amely — sikertelenül — a modern középosztály liberalizmusa és annak szellemi elsekélyesedése és az életnek eszthetikai elrútítása ellen irányult. Világosan és erős meggyőződéssel állítja, hogy modern kulturánk, amely most Khinába furakodik, minden izében anyagias, a régi khinai műveltség meg, amely annak ellene szegül, tisztán eszményi; erősen vallja, hogy az európai kultúra a maga sivár egyenlősítésével, gyári termékeivel, az anyagi jólét jelszavával, a „komfort” túlbecsülésével, undorító pénzvággyával, a nyughatatlan, mindent ellaposító sietségével stb. az életet eldurvítja, felületessé teszi, elrútítja, amellyel ellentétben a khinai a szellem finomodásának, a formaérzék, a jellem előkelőségének és nemesedésének ápolását jelenti. Egyre újabb és szenvedélyes hangú fordulatokkal és történelmi összehasonlításokkal kifejti, hogy Khina „europaisítása” egyértelmű a khinai élet elközönségesítésével és elrútításával, hogy az európai kultúra pusztítólag hat az emberi élet valódi értékére és igazán megkapó lelkesültséggel festi azt a harcot, melylyel a khinaiak legjobbjai — élükön a tiszteletreméltó Csangcsitung-gal — bevallják, hogy hiába minden, hogy Khinának katonasággal, ágyukkal rendelkező „ragadozó vadállat-állammá” kell válnia, hogy fennmaradását biztosítsa.

A szerző maga még nem csatlakozik a kétségbeesökhöz. Még mindig reméli, hogy a khinai kultúra végre is győzedelmeskedni fog. És pedig azért — és ezzel visszatértünk a kiindulási ponthoz —, mert a khinai műveltség erkölcsiség tekintetében ma-

gasabban áll és mert ő — igazi konfucianus létére — erősen meg van győződve arról, hogy végül még sem a külső hatalmi eszközök, hanem a művelődés erkölcsi erői fogják a győzelmet eldönteni.

Ezen pontnál sok modern olvasó szkeptikusan fogja megmosolyogni a khinait szerzőt. Pedig csodálatosképpen nálunk igen figyelemreméltó szövetséges társa van. Már ezelőtt 10 évvel megjelent egy német könyv, amely szakasztott olyan módon tárgyalja a fehér és sárga faj harcának kérdését, mint Kuhungning és bámulatraméltóan ugyanolyan következtetésekre jut, mint khinai író társa. A könyv címe: „A sárga veszedelem, mint erkölcsi kérdés” írta H. von Samson-Himmelstjerna (Berlin 1902.) Annak idején nem igen keltett figyelmet, de ebben az összefüggésben különösen említésreméltó. Merész határozottsággal szólal föl a szerző a század vége felé uralkodó azon felfogás ellen, hogy a khinai nép minden tekintetben degenerált, hogy „egyenesen elfajult és elvetemedett nemzetnek” tekintsek és iparkodik bizonyítani, hogy ezen előítélet oka részint tudatlanság, részint tudatos ráfogás és hogy a khinai műveltség sok tekintetben magasabb erkölcsi fokon áll, mint a miénk. Így például a khinai családi élet bensősége a miénkét messze felülmulja és sokkal inkább képezi alapját az egész társadalmi és állami berendezkedésnek, mint nálunk, ahol annyit beszélnek róla. És így vagyunk még igen sok téren. Samson-Himmelstjerna ugyan a becsületesség fanatikusának lángolóan túlhajtó nyelvén beszél, akit az általánosan elterjedt felfogás korlátoltsága és az ebből eredő igazságtalan és esztelen eljárásunk a khinaiakkal szemben felháborít, de azért melegen ajánlható ezen különös írás elolvasása. A szerző nem tagadja Khina közéletének jelenlegi nagy bajait, de míg azokat csak az alig két emberöltő óta elhatalmasodott rossz gazdálkodás következményének minősíti, azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy ez csak átmeneti, muló jelenség. Természetesen ő is elismeri kulturánk ezidőszerinti anyagi felsőbbtségét, de ő is azt mondja, miként Kuhungning, hogy a végeredmény nem ezen mulik, hanem a műveltség erkölcsi emelkedettségének fokán. Azonban nemcsak pusztá reményének ad kifejezést, mint Kuhungning, hanem egészen reálisan kifejti azon véleményét, hogy valamely művelődés erkölcsi életének szilárdsága feltételezi a népnek physikai erejét

és ellentállóképességét. Úgy látja, egészen helyesen, hogy az európaiak életében rendkívüli belső bizonytalanság uralkodik. Azt állítjuk, hogy műveltségünk a kereszténység alapelvein nyugszik, de cselekvéseink, tevékenységünk, amellyel az egész földtekét meghódítjuk, legkevésbé sem felelnek meg a kereszténység azon alaptörvényeinek, hogy: „Szeresd ellenségedet; áldd, aki téged átkoz; ha valaki megüti bal orcádat, tartsd oda jobb orcádat is; ha elveszi valaki köpenyed, add neki oda kabátodat is”. Ellenkezőleg, a mi kulturánkat ezidő szerint diadalmassá teszi az éppen nem keresztényi elem. De mivel legmélyebb erkölcsi érzéseink még mindig a kereszténységnek szinte öröklött befolyása alatt állanak, azért lelki világunkban végzetesen mély szakadás van, mely nagyon bizonytalanná tesz és belső ellentállásunkat megsemmisíti. Egészen másként áll a dolog Kínában. Az a nagyszerű erkölcsiség, a melyen Kínának minden intézménye és a kínai nép világnézete nyugszik, tisztán rationalisan természetszerű, lényegében a szülők és gyermekek természetes viszonyán és nem transcendentális „kinyilatkoztatáson” alapszik. A kínai erkölcsiség nem dolgozik a túlvilági élet gondolatával, mely szerint földi életünk pusztán készülés arra, hanem csakis az emberek észszerű társas életével foglalkozik. Ez híveinek békét, lelki tisztaságot és belső biztosságot nyújt és nem ad alkalmat olyan mély, belső elégtelenségre, mely bennünket jellemez.

Európának magasabb anyagi (és szellemi) vívmányai kivétel nélkül nem megelégedettséget szültek, hanem csak újabb igényeket támasztottak, a kínairól pedig mindnyájan tudjuk, hogy általában igen boldog, megelégedett és hogy a belső ellentmondásokat egyáltalán nem ismeri. Az európai művelődés anyagi eredményeit bámulatosan könnyen és gyorsan át lehetett venni, amint azt Japán példája mutatja, de a kínaiak erkölcsi kiválóságait: igénytelenségüket, megelégedettségüket, munkakedvüket, a nép és hatóság patriarkhalis viszonyát, lelki egyensúlyukat, hitbeli türelmességüket stb. sokkal nehezebben tudnók elsajátítani. És mégis — így végzi a szerző — meg kell ezt tennünk, ha fenmaradásukat biztosítani akarjuk, mert a kínai társadalom eme szoros összeartozóságán, belső biztonságán fog a mi mohó rohanásunk és belső ziláltságunk széjjelzúzódni. Ebben rejlik a tulajdonképeni nagy veszedelem és nem a hadi és ipari verseny-

ben, mely bennünket a „sárga faj” részéről fenyeget. Súlyos szavak ezek, melyek csak azoknak hihetetlenek, akik még sohasem érezték modern fejlődésünk vad rohanásának ingatag alapjait.

Reinsch S. Pál kiváló művében „Intellectual and political currents in the far East” (Boston & New-York 1911.) szintén abban találja a lényeges különbséget a keleti és nyugati népek között, hogy amazok idealisták, emezek utilitaristák; tehát úgy, miként Kuhungning mondja. És azt is elismeri, hogy sokkal kisebb a különbség hit és cselekvés között Konfucius híveinél, a sintoistáknál és buddhistáknál, mint a vezető keresztény népeknél; éppen miként Samson Himmelstjerna is mondja.

Ezen művek mind még a legutóbbi khinai forradalom előtt jelentek meg. Mindegyik leírja az európai eszmék folytonos terjedését Khinában és a khinaiaknak lassan meginduló kelletlen harcait ezek ellen.

A legutóbbi khinai forradalom belső fejlődéstörténetét, azon eszmei feltételeket, amelyekből támadt és amelyek azt megmagyarázzák, Reinsch professzor tárgyalja említett könyvében pompás módon, világosan, érthetően, támaszkodva a khinaiak régi állambölcseleti irodalmának, az újabb szellemi áramlatoknak és az események mélyreható ismeretére. Abban a fejezetben, melynek címe: „Intellectual tendencies in the Chinese reform movement” felsorolja Khina ama nagy irodalmi tekintélyeinek állambölcseleti tanait, kik napjainkig befolyásolják a khinai nemzet politikai gondolkodását, megismertet a legfőbb modern vezetők eszméivel és vázolja az utolsó évtizedek reform kísérleteit. Abban a fejezetben pedig, melynek címe: „The new education for China”, leírja a modern nevelésügyet. „A parliament for China” fejezetében festi a nemzet küzdelmét, hogy az országgyűlésen részt vehessen az ország ügyeinek intézésében és a kormány kísérleteit, hogy azt a mozgalmat csendesebb mederbe szorítsa.

Reinsch nagy komolysággal tárgyalja azon rendkívüli nehézségeket, amelyekkel Khína modernizálása jár, de éppen úgy meglátja azt a sokféle és jelentőséges erőforrást, amelyek Khínát ily újjászervezés esetén segítik: az ébredező nemzeti érzés, nagyobb fokú önérték és mindennek előtt az a nagy, minden áldozatra örömet kész idealizmus, amelyet most mindenütt észer-

vehetünk, ha a khínai nemzet érdekéről van szó. Reinsch fejtegetései is megerősítik azt, amit feljebb jeleztem: A khínai mozgalom vezetői, még a legradikálisabb haladók és a leginkább európaiasító újítók sem gondolnak úgy, hogy az európai műveltség erkölcsileg értékesebb; ezen civilizációnak csupán technikai, anyagi vívmányait akarják elsajátítani és erre vonatkozólag megbizonyosodtak már, hogy elsajátíthatók a nélkül, hogy művelődésük erkölcsi szerkezetén valamit is kellene változtatni.

Azóta a világ legnagyobb meglepetésére forradalom tört ki, melyet mi a világtörténelem leggyökeresebb változásának tekintünk, mert egy kétezer évnél is idősebb abszolút monarchia, hűbéri formában még egynehány ezer évvel régiebb, szövetségi köztársasággá változott át.

Milyen viszonyok vannak Khínában most?

Azt hiszem, a legőszintébb felelet erre az, hogy nem létezik olyan ember, aki azt igazán tudná. Jelenleg Khína nagy khaosnak látszik, amelyről senki a világon meg nem mondhatja, hogy kialakul-e belőle egy új rend, vagy hogy megsemmisül-e végleg a létező birodalomnak legrégiebbje, miként története első századaiban kortáras, a „Pharaók” és a perzsa királyok országai, Nagy Sándor és a római császárok birodalmi és ezeken kívül annyi más államalakulás. Az az egy bizonyos: nagy rémület rendítette meg egész Khínát, olyanféle iszonyodás, amelyet az agg Csangcsitung érzett; elszörnyűködés afölött, hogy az európaiak távoltartása lehetetlen, hogy Khína szükségképpen kénytelen a gyűlölt barbárokat olyan dolgokban utánozni, amelyek ellen a khinaiak egész lénye lázadozik, ha élni akar és talán már minden késő is. Ily módon egyesek már régen gondolkodtak, de csak most került az új iskolák és a sajtó révén sok milliónyi ember tudatába, ami az egész népet „felébresztette”, úgy, hogy az már nem csöndesen „maga elé meredve jár” és többé nem olyan ünnepélyesen mystikus, mint az ősrégi szecsvani sziklafej, hanem vad és aggodalmaktól zaklatott. Az eredmény mindenütt csak ijedelem és zavar.

Khína helyzete jelenleg kétségkívül rettenetes. Legnagyobb baja az, hogy nincs vezére, hogy hiányzik a merészröptű szellem, a mindenkin uralkodó akarat és az a mindenkit magával ragadó férfi, aki azt az óriási, önként jóra hajló, tengernyi energiamentyiséget képviselő embertömeget magához emelni és lángoló

lelkesedésében saját személye körül csoportosítani tudná. Yuansikai nem az; sokkal több része volt a régi uralom tényeiben, hogysen a nép elismerné nemzeti hősnak. Úgy látszik, hogy közvetlen környezetében sincs meg a teljes tekintélye. Szunjatszen, az idealista, aki külföldi nevelkedése miatt a kínai tömeg mélyebb érzéseit már nem tudja megérezni, olyan utakon jár, amelyeken a tömeg nem követheti. Kínában, ahol már megérte a „köztársaságot”, formailag legalább, a szocialisták államideálját akarja megvalósítani! Mintha a provinciák, titkos társaságok, kereskedelmi és nemesi körök fékevesztett partikularizmusa és demokratikus irányzatai engesztelhetetlenül tobzódának, megakadályozva az erők szükséges egybegyűjtését és egy erős, központi kormányzat kialakulását. Nincs pénz és kilátás sincs arra, hogy azt ne olyan feltételekkel kaphassák, ami a jelen állapotnál is rosszabbat eredményezne. Ehhez járul még Japán és Oroszország szomszédsága, kiknek magatartása mindinkább több aggodalmat okoz. És ezek mögött rejtőzik a legfélelmetesebb baj, az alsó néprétegek hallgatólag millióinak tömege, amely végtelen türelemmel viseli el a nyomort, a bajt, az elnyomatást és rossz kormányzatot, míg egyszerre ki nem tör olyan vad, mindent megsemmisítő lángolásban, melynek elemi erővel dúló pusztításaihoz hasonlót mi európaiak nem ismerünk.

Egészen bizonyosnak látszik, hogy Kína a nehéz megpróbáltatások korszakának csak az elején van, amely állami és nemzetiségi újjászületéséhez elvezet. Lehetséges, hogy északon és délen ideiglenesen széjjeltöredezik, miként már története folyásában többször megtörtént; még az is lehetséges, hogy bizonyos időre — legalább részben — idegen uralom alá kerül, habár nem írigylem azt az államot, amely meg akarja kísérelni a valódi Kína egy nagyobb részének kormányzását. De azt is hiszem, hogy a kínaiak mindebből, mint nép, mint művelődési egység, mint egységes állam fognak diadalmasan kikerülni és megállják helyüket. Sokkal erősebben alakultak ki a hosszú évezredek alatt a kínaiak sajátosságai, mint más népekéi, sokkal hatalmasabb nyelvük, szokásaik, irodalmuk, bölcséletük, szellemi irányzatuk összefüggő ereje, ami nekik példátlan beolvasztó erőt adott és testileg, erkölcsileg is sokkal egészségesebb a természete a túlnyomóan parasztokból álló millióknak. A kínai

öreg, de semmikép sem „elaggott“ nép. Talán éppen a hosszú szünetelése a kultúrmunkának, ifjította meg szervezetét, mint az egészséges álom.

És ebből a szempontból a fenmaradás biztos alapja az a megingathatatlan meggyőződés, hogy saját művelődésük az erkölcsileg értékesebb. Bizonyos, hogy a „Mennyei birodalom“ fiainak gőgössége, amely velük most azt hiteti el, hogy a mi művelődésünk anyagi sikerei csak külsőleges kísérő jelenségek, anélkül, hogy látnók azon erőket, amelyek eredményezték, sok esztelenségnek lesz kútforrása. Másrészt azonban egy nép egyetlen menedéke az, hogy lényét, jellemét megőrzi és ennek alapján iparkodik megújhozni; ne adja el magát az idegennek, hanem tőle tanulva, tartsa meg nemzeti jellegét. A khinaiaknak ilyen irányú törekvései és a bennük rejlő hatalmas megifjító erők — ez erős meggyőződésem — biztossítják majd nemzetük jövőjét.

És ezzel számoljon politikánk!

(Fordította Seres Gyula.)

Wegener dr. e felette érdekes és tanulságos cikkét Lóczy Lajos dr. szíves közvetítésének köszönhetjük, amiért e helyt őszinte köszönetet mondunk nagyérdemű alelnökünknek.

Szerk.

A Kelet gazdasági meghódítása.

Irta: Penigey Antal.

Az a céltudatos törekvés, amelyet a német ipar és kereskedelem kifejt a keleti piacok gazdasági meghódítása érdekében, legjobban mutatja, hogyan tudják a nemzetek hódító politikájukat megvalósítani. És hogyha most, amikor politikai tekintetben Keleten, ahol eddig hiányzott a kereskedelem és ipar fokozottabb érdeklődése, a gazdasági hódítást becselebbnek tartják, mint a politikai uralmat, ezt az újabb felfogásnak köszönhetjük, mely nem tartja multhatatlanul szükségesnek, hogy a gazdasági uralomhoz okvetlen szükséges a politikai meghódítása valamely országnak. Ez utóbbi nagyon sok áldozatot követel az államtól, míg a gazdasági hódításhoz elegendő néha egy hajójárat subvencionálása is.

A nyugateurópai államok a kelet felé való gazdasági térfoglalást hosszú ideig nem sürgették annyira, mert elsősorban a politikai hódítást tartották szem előtt, hogy az anyaország ipara számára, továbbá a fogyasztáshoz szükséges nyersanyagokat megszerzhessék. Ez a gyarmatpolitika, melynek végeredménye szintén a gazdasági uralom elérésére törekszik, nem zárja ki azt, hogy más államok kereskedelme és ipara megfelelő helyzetet szerezzen kivitele számára. Sehol sem látható ez szembetűnőbben, mint a Kelet és a távoli kelet piacain. Kisázsia, mely a legutolsó politikai fordulat következtében a Török birodalom anyaországának tekinthető, majdnem minden állam külkereskedelmének szabad térfoglalást enged, s a külkereskedelem terén a versenyző államokat egyenlő elbánásban részesíti. India angol gyarmat, de a szabadkereskedelemben hódoló Anglia is helyet ad más országoknak gazdasági térfoglalásra. A szigeteken is élénk a nemzetközi kereskedelem. Khinában csak most nyílik alkalom arra, hogy ezt a rendkívül nagy terjedelmű piacot a nemzetközi külkereskedelem birtokába vegye. Japán pedig kereskedelmi szerződéseivel egé-

szen európai mintára berendezett állam, hol a piaci kereslet alakulása szerint juthat állandóan vagy átmenetileg valamely ország külkereskedelme kisebb-nagyobb szerephez. E nagy területeken kívül még itt van Ázsia nagyobbik része, ahol a piacok még meghódításra várnak. E meghódítást azonban nem úgy kell elképzelni, hogy a népek csekély igényeihez képest kell megszabni a kivitel lehetőségét, hanem igényeket kell ébreszteni a lakosság körében s ezzel növelni a keresletet a piacra hozott áruk iránt.

A gazdasági hódításnak ezt a módszerét legjobban alkalmazza Németország, melynek példája azonban nem mindig utánzásra méltó akkor, ha Kelet felé való törekvésünket gyakorlati úton akarjuk megvalósítani. Mert ez az út, a *turáni népek közötti kapcsolat létesítése* csak akkor lesz igazán állandósítható, ha a kölcsönös szellemi kapcsolatot a kölcsönös gazdasági kötelek megerősítik. A többi nagyiparos államhoz képest csekély erő kifejtésre képes külső kereskedelmünk azonban a nemzetközi versenyben nem nagyon juthat szerephez, még akkor sem, ha törekvéseinket a turáni fajrokonok szimpáthiával is kísérik. A kereskedelem terén, a gazdasági harc terén csak az egyenlő fegyverek és erők mellett dönt az egyik harcoló fél javára az érzelmi momentum. Ha pedig erőnket összehasonlítjuk a többi külkereskedelmi állam erejével, a keleti piacokon még az érzelmi momentumok hozzátevésével is jóval gyengébbeknek fogunk mutatkozni a német, az angol s a többi állam jól szervezett külkereskedelmi képességeivel szemben. De ez az összehasonlítás csak akkor alkalmazható, ha a kereskedelmet a napi forgalom szempontjából, a behozatalt és kivitt sablonszerű lefolyásából ítéljük meg. Erre a nyugati államok ipara és kereskedelme annyira mintaszerűen tudott berendezkedni. Keleten olcsó áru kell nagy tömegekben; s e nagy tömegű áruk elhelyezésénél sokszor majdnem hihetetlen olcsó árak jutnak kifejezésre. Textilárúk, faárúk, vas- és papírárúk csak olyanok találnak utat keletre, melyek olcsóbbak a másik nagyiparos állam áruinál. Ebben a versenyben, sajnos, a nyugati államokhoz képest fejletlen gyáripárunk és kivitelünk még a verseny felvételére képtelen.

Másként áll a dolog, ha a magyar külkereskedelem térfoglalását a szükségletek s ezzel kapcsolatban a kereslet létesítésével törekszünk egybekapcsolni. Ez igen nagy lehetőséget nyújt nekünk állandó gazdasági kapcsolat megteremtésére. E ponton ta-

lálkozik a Turáni Társaság működése a gazdasági törekvésekkel s e pontból kiindulva egymás céljait támogatják a Turáni Társaság és a magyar külkereskedelem.

Ennek közelebbi meghatározásánál elsősorban a németek példájára akarok utalni. S miként a németek politikai fenhatóság nélkül gyarmattá óhajtják tenni Kisázsziát s innen kiindulva a távolabbi kelet piacát, épúgy nekünk is csak úgy áll módunkban a gazdasági összeköttetések létesítése, ha annak útját egy olyan propaganda egyengeti, melyet a Turáni Társaság tűzött célul maga elé.¹⁾ A németek gazdasági térfoglalását megelőzte a német befolyás érvényesülése a kisázsiai tranzverzalis vasút építésével, mely igen nagy forgalmat fog létrehozni a német ipar és kereskedelem előnyére. Nálunk szerényebb eszközök állanak rendelkezésre, de ezek az eszközök is elegendők arra, hogy magunknak szerepet tudjunk biztosítani gazdasági téren is a turáni népek körében.

Azok a célok, melyeket a Turáni Társaság maga elé tűzött, többek között az ázsiai tanulmányútak erkölcsi támogatására is vonatkoznak. Ha ezek a tanulmányútak nemcsak nyelvészeti, ethnografiai és más tudományos célok elérése végett indulnak meg, hanem, amint az már a társaság részéről valóban meg is kezdett, gyakorlati célokkal, nevezetesen a gazdasági viszonyok megfigyelésével s főképen az ottani termelésnek bizonyos tekintet helyes irányba való terelésével is foglalkoznak, akkor semmikép sem marad el annak hasznos és reánk nézve annyira előnyös eredménye.

Kezdhethük ott, ahol mi legerősebbek vagyunk, a mezőgazdaság terén. Ha az expedíciókat az ottani nyelvekre lefordított népies mezőgazdasági leírásokkal ellátjuk, s azokat útközlésben szétosztják s a primitív módon gazdálkodók kioktatását követőleg gyárosaink hozzájárulásával ismertető bemutatás is következne, az eredmény semmiesetre sem maradna el. Ez az eljárás kezdődhetik a mezőgazdasági legszükségesebb háziszerektől egészen az aratási gépekig s a vetőmagvaktól egészen a tenyészállatokig. És ez bárhol elkezdhető, leginkább azonban olyan helyen, ahol a lakosság fogékonyabb a gazdálkodás terén az újításokra. Ez a munka egy helyütt végezve példát teremt s annak szélesebb körben levő után-

¹⁾ A Turáni Társaság célja ugyanis nem a gazdasági kihasználás, hanem a kölcsönösségen alapuló gazdasági megerősödés. Szerk.

zása mellett nemcsak az összeköttetés állandósul s kiterjed, hanem a gazdasági összeköttetések létesítésére is rendkívül messze-
menő perspektívát nyújt.

De a Turáni Társaság munkáját itt elsősorban a gyakorlati embereknek kell támogatni. A magyar gyárpar és a nagykereske-
delem eléggé tökeerősek arra, hogy egy későbbi állandó fogyasztó-
piac megszerzése érdekében anyagi áldozatot hozzanak. A cél el-
érésének útjait következőképen lehetne vázolni. A közelebbi ta-
nulmányútak egyikénél, mely Kisázsianak mezőgazdaságilag fej-
lődésre képes vidékeit is meglátogatja, mezőgazdasági házieszkö-
zök, szerszámok s felszerelések mintaraktára a bemutatottak ke-
zelését és használatát és az azok által elért eredményeket ismer-
tető rövid képes leírás is volna a tanulmányútra menő társaság
rendelkezésére bocsátandó. Röviden az újabban felkapott úszó-
kiállítások mintájára egy kisebbszerű mozgó szárazföldi minta-
raktár, mely az egész vidéket bejárna s a lakosság előtt ismer-
tetné a kiállítás tárgyait s megrendeléseket gyűjtene.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy a Keleten a vásárnak s a
vándorkereskedelemnek még jelentős szerepe van s az áru el-
adása leggyorsabban úgy történik, ha a vevőt az áru jóságáról
meggyőzzük. És ha egyrészt ez az út módot nyújt nekünk arra,
hogy piacot szerezhessünk s összeköttetéseket létesítsünk az
ottani környék kereskedőivel, másrészt olcsó beszerzési források-
hoz jutna iparunk is nyersanyagok beszerzése tekintetében. Ez
utóbbi is ép oly fontos, mint a piacok szerzése. E kísérlet költségei
alig nagyobbak, ha több részre oszlanak, mint valamelyik kiállítá-
son való részvétel költségei a gyárosoknak és kereskedőknek. Ha
az expedíció, mely tudományos célok szolgálatában áll, kiegészül
kereskedelmi és ipari összeköttetéseket kereső üzletemberekből,
akkor az együttes haladás a tanulmányút folyamán lényegesen
erősödik. Az ilyen kereskedelmi szempontból végzett tanulmány-
útak annyira előnyösek a közvetlen összeköttetések létesítésére,
hogy azok állandósulására bizton számíthatunk. És ha ezek az
összeköttetések elsősorban a mezőgazdaság körébe vágó cikkek
tekintetében létesülnek, akkor még az esetleges kialakuló verseny
dacára is mi vagyunk előnyben. A mezőgazdaság annyira külterjes
Keleten, hogy minden instruktív közbenjárás ha még oly kifeje-
zetten kereskedelmi összeköttetések céljából történik, a ható-

ságok részéről is támogatásra talál. Ha ezeket a bemutatókat több helyütt megismételik, akkor nemcsak ismertté tesszük a magyar mezőgazdaságot, hanem a mezőgazdaságot szolgáló iparnak és kereskedelemnek állandó piacot teremtünk. Itt találkozik a szellemi kapcsolat a gazdasági összeköttetésekkel s e ponton kapcsolódik egybe a Turáni Társaság működése a gyakorlati téren kifejtendő tevékenységgel. Nem szabad ugyan vérmes reményeket táplálnunk arra nézve, hogy egy ilyen munka már a legrövidebb idő alatt meghozza gyümölcsét, de hogy a siker nem marad el az is bizonyos. Valóban érdemes volna arra, hogyha ennek megvalósításával érdekelt köreink foglalkoznának.

Ettől eltekintve a gazdasági összeköttetések létesítéséhez az exportkereskedelem terén Kelet felé kevés alkalmunk kínálkozik. A kereskedelmi összeköttetések *conditio sine qua non*-ja a hajójáratok kelet felé nem szolgálják annyira a magyar kereskedelem érdekeit, mint ahogyan az kívánatos volna. Ez egyrészt onnan van, mert tengeri hajójáratokat, melyek a magyar külkereskedelem szolgálatában állanak, csak Fiuméből akarunk indítani, viszont azonban Fiuméből annyira hosszabb és költségesebb a keleti, főleg pedig a levantei piacokra az áruk szállítása, hogy versenyárakat nem ajánlhatnak kereskedőink. E téren állandóan figyelmen kívül hagyják, hogy a Duna s annak torkolatától vezető tengeri út a legolcsóbb az áruk szállítására. Az az egyetlen magyar hajójárat Galac és Konstantinápoly között kevés ahhoz, hogy a levantei piacon a magyar külkereskedelem állandó összeköttetéseket létesítsen. Ezért azokat a kikötőket is fel kell állandóan keresni a magyar hajójáratoknak, ahol eddig csak elvéve vagy egyáltalán nem fordultak meg hajóink.

A balkán háboru után Kisázsia fokozottabb gazdasági fellendülésnek néz elébe. Erre kellőleg elő is készültek a nyugati államok. De bárminő erős is lesz a verseny, az élénkülő gazdasági tevékenység mellett állandóan emelkedik a kereslet a legkülönbözőbb áruk iránt s így a forgalomnak részese lehet a magyar kereskedelem is. Helyzete a Duna-Fekete-tengeri út felhasználásával még kedvezőbb is, mint távolabbi országok kereskedelmének. Hogy a nagy és folyton erősödő verseny dacára mindig akad alkalom előnyös összeköttetések létesítésére, csak utalnom kell a Magyar Keleti tengerhajózási társaság fiume-ausztráliai hajójá-

ratára, mely az indiai kikötőket is érinti. Az eddig megtett utak nemcsak hogy a vállalkozáshoz fűzött reményeket váltották be, hanem kereskedelmünknek módot nyújtott állandó összeköttetések létesítésére. Ugyanily kilátásokat nyújt egy duna-feketetengeri állandó közlekedési útvonal létesítése. Ez ad lehetőséget nekünk arra, hogy fokozatosan haladhassunk Kelet felé Ázsia belsejébe, ahol csak most van kialakulóban a gazdasági összeköttetések létesítése, mióta a középső Ázsia népei kilépnek évezredes elzárkózottságukból.

Kelet felé való gazdasági terjeszkedésünk érthetőbb és természetesebb is. Az ott megnyilatkozó szükségletek számára hamarabb találunk raktárainkban árut, melyek tömeges előállítására csak olcsóbbá teszi azok termelési költségeit, ha az illető cikk kelendővé lesz az ottani piacokon. Ellenben nyugaton kialakultabb európai izléssel s fokozottabb igényekkel lépnek fel a fogyasztók. Mutatja ezt Anglia Német- és Franciaországnak Észak- és Délamerikával évről-évre szédületes arányokban emelkedő kereskedelme. Ebben a versenyben, melyet a nyugati államok kifejtének az amerikai piacok meghódításáért egy-két versenyképesebb árucikkünk kivételével, külkereskedelmünk minden kilátás nélkül folytathatja versenyét. Ezenkívül az európaiak egyre fokozódó bevándorlásával igen erős az ipari tevékenységnek a kialakulása.

Keleten a kikötővárosok s egyes nagyobb városok európai lakosságán kívül mindenütt a benszülött lakosság a túlnyomó fogyasztó; ez a tömeg gazdaságilag ma ugyanazon átalakulás kezdetén áll, mint politikai tekintetben egy évtized előtt Törökország. Hogy ez a politikai átalakulás csak nagyobb rázkódtatásokkal tudott végbemenni s hogy ennek az időpontja éppen összeesett a balkáni szlávok nemzeti függetlenségének kivívásával, az ismét csak a politikai események természetszerű kapcsolata. Gazdasági átalakulás a kulturális haladás nyomában megy végbe s a kultúra már megindította hódító hadjáratát a Keleten. És ezzel oly tág tér kínálkozik a gazdasági összeköttetésekre, hogy a vállalkozás, ha bármily szerény kezdetből indul is ki, idővel rendkívül nagy eredményekre lesz képes. Ilyen kilátásokért érdemes a magyar külkereskedelemnek erejét és agilitását nyugat helyett a Keleten összpontosítani.

Az indo-turáni népek ősművészetéről.

Irta: Tóth Jenő.

Mielőtt az indiai turáni népek művészetének vázlatát adnám, reámutatok az ős Barátha-Varsa műveltségére, amely műveltség a későbbi keresztény kulturnépek közkincsévé vált. Korunk egyik modern tudósának Dr. Arthur Pfungstnak szavait idézem: „Azt szeretném, ha reámutatnánk újból és újból India nagy szellemi jelentőségére s figyelmessé lennénk a kincsekre, amelyeket fáradhatatlan kutatóink napfényre hoznak.”

Ismeretes dolog, hogy a művelt nyugat nyelvei a szanszkrit nyelvben látják ősanyjukat. A védák bölcsessége évezredek óta él és a védák egyike a legrégebbi szent könyveknek. Az indiai mysticismusból kikerekedett vallások fáklyái voltak annak idején a világnak. A buddhismus szelid tanai eljutottak Khináig, Mexikóig és az európai középtengerig, ahol a hittérítők tanait megértették és terjesztették. A szanszkrit csillagászat a „Dagoti Sásthra” adta át tudását az egyiptomi astronomusoknak s vele az európaiaknak. Az algebrát, arithmetikát magas fokra fejlesztették. Ő tőlük vették át a számsort az arabok. Az orvostudomány meg volt írva az upa-védákban. — A buddhista kórházak mintaszerűek voltak. Ismerték a boncolást, náluk a koponyalékelés speciális tudomány volt.

Kr. e. 350-ben találja fel Pánini a hangjegyeket. Bramának révén jut el az arabokhoz, majd az európai ízlés megtökéletesíti. A Kr. e. századokban ismeretes volt a mai hangszerek java része. A „supta gantica” az orgona ősapja, a dob „maha mridanga”, a szitár, tambura, surlarungó, fuvola, etc. A szobrászat, építészet árta-sásthra a K. e. és K. u. közvetlen századokban fejlődött naggyá. A K. u. 9-ik századtól kezdve hanyatlak és nem tett progressiv lépést a mai napig sem.

India lakói áryák és turánok. A turáni népek bevándorlása a tamul népekkel kezdődik, akik K. e. 4000 évvel jöttek le a tibeti oldalokról, úgy hogy mire bejutnak az áryák, az őshinduk, ők már itt nagyfokú műveltségre találnak.

Az áryák letelepülése után keletről, északról törnek be a mongol-turánok, akik bizonyos időközökben következnek egymásután különböző nevek alatt. A magukkal hozott ős-turán műveltséget az indiaival összeházasítják, ennek nyomán jön létre a turáni stílusok egész sorozata. Ezen időtől kezdve teljes joggal beszélhetünk turáni művészetről. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy Buddha scytha eredetét vitathatjuk és hogy a buddhismus a mongol — turán népek körében talált és talál pártfogásra, önkéntelen is úgy kell e népekkel foglalkoznunk, mint akik az indiai építkezések és stílusok megteremtésében főtényezőként szerepeltek. Tudnivaló, hogy a buddhismus adta meg az ihletet ezen népeknek arra, hogy építkezzenek.

A dravida népek ősibb művészetétől eltekintve, ezeknek egyik csoportját, az ősi bár népet veszem tanulmány alá. A bárók népét Ptolomeus említi már bardaotis néven. Cunningham a bárók nevét a bara, awara, avagy baravara névvel hozza összefüggésbe. A báróknak a siddhes-vara-i hegyen volt erősségük.

A beözönlő áryák kettéváltak, majd a buddhismus újból egyesítette őket. Mikor e nép fénykorát élte, kilencven nagy városa volt kőfallal körülvéve. A kezdetleges áryák elismerik ellenségeik műveltségét és ennek hymnusaikban kifejezést is adnak. Azingar, Dsanpur, a Barna folyó partján épült Baranási (Benares) várost, Mirzapurt, Allahabadot ők építették. Mirzapur közelében fekvő Pampapura, továbbá a barhuti, szancsii etc. stupák építése az ő nevükhöz fűződik.

Az ősi bramán-vallás le hanyatlott, elhomályosította egy időre a buddhismus és ekkor veszi kezdetét az építészet fénykora és vele az akkori művészet és stílek. Sziklatemplomok, viharasok, stupák keletkeznek különleges új stílussal, amelynek oly jellemző díszje a sárkányalak, továbbá a buddhismus jelvényei, a szent kerék, darma-csakra és a tiratni. Ezek jellemzik a bud-turánokat és vele a stílusokat is.

Az indo turáni stíl észak felé a tibeti stílbe, majd a chinaiba megy át. Kelet felé a burmai különleges irány fejlődött ki. Nyu-

gat felé az indo-turáni stíl a göröggel találkozott, délfelé a katiavári izlés alakította át, délen pedig tamul hatást árul el.

Tény és való, hogy az áryák nem mutattak fel monumentális építkezést a buddhismus felléptéig, amit felmutatott azon időben Barátha-Varsa, azt a nem árya, vagyis turáni népeknek tudják be. Csakis a buddhismus fellendülésével lép előtérbe a brámán vagyis hindu stíl, hogy később a turáni és görög stíllel vegyülve, az átmeneti irányok számtalan fajtát hozza létre.

Az itt felsorolt stílek közül az indo-turáni és indo-görög-turáni stíl képezi vázlatos bemutatásom tárgyát, az átmeneti fajok közül pedig említésre méltónak tartom a dsain-stilust, amely unikum a bud-paraszt szélsőségnek.

A turáni művészetet az Indiába került, többé-kevésbé rokon turánok teremtették meg a magukkal hozott és az ott talált művészi motívumokból. Természetesen a vallás mint mozgató ok volt erre a legnagyobb hatással s így a buddhismust mondhatjuk annak a mozgató erőnek, amely a turáni stíltre a legnagyobb befolyással volt.

Az indo-turáni stílus és művészet Buddha felléptével jelenik meg. A Buddha-kultusz vetette meg alapját az új korszaknak. Kezdetét veszi a szikla-templomok faragása, építése, viharosak, stupák jönnek létre.

A kanarai sziklatemplom, továbbá Adsunta és Ellora emelendő ki azon kilencven kisebb-nagyobb műemlék közül, melyek hosszabb-rövidebb időköz után alakultak. Ezen sziklatemplomoknak dóm jellegük van. Az európai középkorban épített dómok karaktere egyezik velük. A kanarai sziklatemplom valósággal román-stílusúnak mondható. Ez a nem véletlen egyezés gondolkodóba ejti az embert, hogy miképpen került ezen építési módszer a művelt nyugatra.

Amíg ezen szikla-dómok az építkezést képviselik, addig a barhuti és szancsi stupák a turáni stílt mutatják be.

Barhut község Baranási (Benares) mellett fekszik. Határában feküdt India egyik leghíresebb stupája. Mivel a nép évtizedeken át hordta a követ onnan építkezési célokra, az angol kormány a stupa kerítéseit a calcuttai múzeumba vitette.

A stupa félgömb alakú építmény, szabályos faragott kövekből összerakva. Bensejében valamelyes ereklye van elrejtve. Az

indiai stupák és az egyiptomi pyramisok között bizonyos összefüggést láthatunk. Talán egy cél érdekében épült mindkettő; bizonyos, hogy földi istenek emlékét hirdetik. Az indiai stupák eredete a K. e. századokba nyúlik vissza, a buddhista korszakban virágzik, ez azonban nem zárja ki azt, hogy stupákat ne építettek volna előbb is.

Magáról a stupáról nem szólhatok sokat. Figyelemre méltóbb a stupa körül épített kerítés, kapuival, tornyaival. A masszív kőből faragott kerítés csak dísz és nem szolgált védelmi eszközzel. Az észak-déli, kelet-nyugati oldalon áll egy-egy toran, kapu. A toran felső része, valamint a kerítés oldalai domborművekkel és szobrokkal vannak ellátva. A szobrok isteneket, istennőket, királyokat és királynőket ábrázolnak. Ott van például Kuvera-isten, Csandra Jaksini, Ludázsana Jaksini. Az alakok és az arkifejezés turáni és nem hindu. A nők egyforma értékkel vannak feltüntetve, ami nem hindu szokás. Sehol semmi nyoma a bramán vallás 4—6 karú isteneinek.

Az állatok közül az elefánt, tehen, ló, szarvas, páva, gém a gyakoriabbak. Külön kiemelem a sárkányalakot számos variációiban, avagy a sárkányfarkban végződő lovat, csőrös oroszlánt, emberalakot, elefántot, tehenet. A domborművek Buddha életéből vett jeleneteket ábrázolnak, azonfelül az akkori életre vetnek világosságot, ugyanis ház, palota, ökrösszekér, díszkocsi, szántó-ember ökrökkel, karosszék, asztal, etc., tűnik a szemünkbe.

Külön említem ezen a stupán, a „kalpadram”-ot, az istenfát és a pávát. — Az istenfa bizonyos husos levelű szentfa, amelynek ágain áldozati szent dolgok vannak felaggatva, alatta triratnival és ájtatoskodó királylyal, — udvari népével. A páva többször van meg, lehetséges, hogy a napistent mutatja, jelképezi. Találhatunk azonfelül olyan istenfát is rajta, amilyen az ős babylonoknál és az ős kartágoiaknál fordul elő.

Külön kiemelendő az ékszerek sokfélesége, amelynek java-része ma is használatban van, — ezenfelül a növényi és mértani díszek művészi érzésekkel megstilizált motívumjai. A barhúti stupán talált motívumok, díszek jórésztben feltalálhatók az általában turánoknak nevezett népek között és különösen azon turán-scytháknál, akiket szorosabb rokoni kapcsolatba hozhatunk egymással.

A barhúti stupát a vele sokat foglalkozó angol tudós Sir

Cunningham¹⁾ nem tudja határozottan, hogy melyik nép építette, amit nem is csodálhatunk, mivel például abba a súlyos hibába esik, hogy a stupán lévő istenfát lámpának teszi meg, továbbá a sárkányt nem veszi észre, mint karakteres turáni motívumot. — Pedig a már említett sajátosságok e stupát a turáni művészet emlékeivel való foglalkozásom eredménye gyanánt, határozottan turáni, még pedig igen fontos turáni emlékké avatják.

Az indo-scythák idejéből fennmaradt Surya napisten szobrai itt sorolom föl, amelyek nagy érdeklődésre tartanak számot. Surya isten szobrán szembe tűnnek rögtön a túlcifra hosszú csizmák, a nyilas amazonok és a turáni süvegű szakállas szittyák, kik egyenes karddal szoknya gatyában és csizmákban vannak ábrázolva. — Felül két nemtő lebeg, alul hét ágaskodó lovat hajtó alakokkal és a két oldalán két kerékkel. — Ezen szobor azért fontos turáni emlék, — mivel a napimádás kultuszát a monda szerint turánok hozták be. A jellegzetes arcok pedig, továbbá a kampós orrú, cifra, rojtos csizmák, a ruházat nem hindu volta és az egész jellemző, elütő idegen motívumok, amelyeket hiába keresünk például a Siva-szobron, e mellett tesznek tanúságot.

Egy Buddha-szobor alsó maradványa scytha embert és aszszonyt ábrázol. A szobor két oldalán vannak és felfelé néznek. Az arkifejezés tipikus turáni-scytha, beretvált arc, bajusz, sasos orr, mélyen fekvő szem, hosszú haj görögös pántlikával átfonva, csattos mentében. — A nő szintén turáni arcot mutat hosszú fonott hajjal és két csattos ruhába van öltöztetve. Sajnos, hogy mindkettő csak derékig van ábrázolva. Ugyancsak itt említem fel Asóka király fejetlen szobrát, amelyet körülbelül féleve találtak meg. Csizmákban, attilában, mentével a hátán faragta ki a turáni művész. A talapzaton ott áll sanscsik nyelven, hogy Asoka királ öfensége.

Ennek azért tulajdonítok nagy turáni jelentőséget, mert az eddig csak pénzekről ismert indo-scytha uralkodók között ma is ő az egyetlen, akit szobor is bizonyít. Már pedig ez a szobor jellegzetes öltözékével fontos argumentummá vált.

A barhúti stupához hasonló a szancsii stupa külalakra, a díszek azonban sokban különböznek.

¹⁾ Sir Cunninghamon kívül Dr. Fergusson foglalkozott a barhúti stupa leírásával.

Délen a warangali kaput emelem ki, melyeknek a dravida motívumok adják meg a character-t. Ezekre sem térek ki bővebben, egyedül utalok arra, hogy a barhúti-szancsi toran, a warangali kapu, észak-kelet felé pedig a khina-turkesztáni ambán-fakapu, a khinai, japáni toran összefüggésben vannak egymással. — Ezen összefüggés nyugat felé is kimutatható.

Az itt felsorolt kapuk beosztásra nézve egyeznek csak meg. Amíg a khinai, japáni kapuk a khina-turkesztáni ambán kapuja dísznélküliek, addig a barhúti-szancsi és warangali kapuk nagy művészi ízlésű bas-reliefekkel vannak ellátva.

A turáni stíle és egyáltalában az indiai művészetre nagy hatással volt a görög befolyás is. — Nagy Sándor görögjei visszaszármaztatták az őshazából hozott megcsiszolt műveltséget, amely kitörülhetetlen nyomot hagyott az indiai művészetben. Különösen a szobrászatra volt nagy kihatása, míg például a kisebb stupákon a formák turániak és görög ízüek, addig a motívumok a barhúti stupáéval egyeznek.

A gandhári és Svát völgyéből előkerült szobrok, stupák ezt bizonyítják. Az indo-görög-turáni stílnak főpontja Buddha és élete. Buddha jelenik meg görögös tógában, görög arcéllal, characterrel, néhol pedig a milói vénus örökszép feje Buddha és a buddhisták nyugodt vonásait mutatja. Átjött Hercules, Bacchus, Phoebus alakja, ámorcsoportos füzérek között. Khorintusi oszlopfők Buddha ülő alakjával a jellegzetes palmetta és más characteres görög motívum jellemzi ezen turáni stílust. Az akropolisok csúcsán levő ornament a stupák toranjaira került, stilizálva az éltető napot, vagy szent kezeket. — Asóka király idejéből származó tén-szobor talapzatán karakteres palmetta és görögösen stilizált lotusz látható. Megfinomodik a sárkány alakja, de még nem vesztett ősjellegéből, mert a stupák oldalain láthatjuk amelletts külön faragva is.

Az egykori Indo-scythában lépten-nyomon akadunk görög emlékekre, romokra. Futólag emlitem a híres Asóka-féle vasoszlopot, amely művésziességével bámulatra készíti az embert. A 20 méter felüli magas oszlopot a mai modern eszközökkel is előállítani költséges és nehéz munka volna. Ezen közbeszúrás után reátérek ismét arra, hogy a görög befolyás rajta hagyta bélyegét

az egész indiai művészetben, él is Sikander (Alexander) emléke a mai napon is.

A görög-turáni virágzó korszak után a nagy mogulok korszakát említem. E két egymástól messze eső korszak közötti időközben lép előtérbe ismét a bramán vallás és harcol az elsőbbségért. A bramán vallásnak tápanyagot ad a buddhizmus és megfordítva, kikerekedik a modern hinduizmus az ő képtelen módon összekuszált vallási dolgaival. A vallások összekeveredése nyomán új stílusok keletkeznek, amelyekkel itt nem foglalkozhatom, mert a tárgy keretén kívül esnek.

Mikor Mahmud Gaznavy megalapította a muzulmán uralmat Indiában, hadjáratai alatt számos ősturáni műemlék, rengeteg templom, stupa pusztult el, helyükbe mecsetek kerülnek. — Új irány úti fel fejt, bevonul az arab, mór, perzsa stílus. A nagy mogulok művészete távolodik a turáni művészettől, amennyiben az arab befolyás bizonyos idegen köntösbe öltözteti. A barhúti stupa növényi és mértani díszei itt is meg vannak, de még jobban elstilizálva. Az állati-emberi alakok teljesen elmaradnak. A fatipur-sikrii friesek, az agrai, delhi, lahorei etc. mausoleumok, mecsetek, paloták erről az indo-mogul turáni stílekről beszélnek és hirdetik a világnak a turáni népek hajdani nagyságát, művészi erejét és evvel záródik le az indo-turáni stílek által produkált műemlékek sorozata.

Tehát az indo-turáni népek művészetét megőrző és feltűntető művészeti emlékek, melyek Indiában még ma is várnak a megértő turáni kutatóra a következők: Az ősbárok által épített műemlékek, a buddhizmus által emelt viharasok, sziklatemplomok, stupák, különösen a barhúti és szancsii stupák, az Asóka-vasoszlop, Surya napisten szobrai, a gandahári és svátvölgyi emlékek, Asóka király fejetlen szobra¹⁾, a nagy mogulok halhatatlan emlékei és sok-sok más hasonló alkotás és átmeneti másodrendű stílek sorozata melyek azonban turáni jelleget takargatnak.

Az itt megemlített művészeti emlékek mindegyikéről külön-külön is bő értekezést lehetne írni: de így együtt, mikor csak sorba állítottam őket, mint a turáni művészet emlékeit, természet-szerűleg nem szoríthatók bele egy felolvasás keretébe. De ha vé-

¹⁾ Asóka király fejetlen szobrát Mat község határában találták meg.

gignézünk rajtuk, úgy kell éreznünk, hogy ezek a turáni emlékek különösen minket hívnak keletre. — Idézem Hunfalvy Pál szavait, hogy Ázsia népeinek belvilágát megérteni, történetét, ethnographiáját megírni, egész szellemét átérezni csakis turáni tudósok fogják. Mivel a ma létező turáni népek között talán mi vagyunk leginkább hivatva erre, elsősorban reánk székelyekre és magyarokra vár ez a feladat, amely egyúttal kötelesség is. A munka meg van kezdve, megkezdette a darjeelingi temetőnek sokat fáradt, csendes lakója, körösi Csoma Sándor, helyes irányban követte a gróf Széchenyi expedíció, folytassa és fejezze be a Turáni Társaság.

Azsia és a modern magyar építőművészet.

Irta: Lendvay Károly.

Amit Lechner Ödön genieje prófétai jövőbelátással már harminc év előtt megsejtett és részben megalapozott: *a turáni eszme* — most kezd dinamikus erővel kibontakozni *a kultura jegyében*. A magyarság fölött elszállhattak a hosszú századok s hozhattak ezer romlást, ezer veszedelmet: az általános fejlődés során ma már nyugodtabban pihenhet meg, hogy elmélyedjék végre a saját kulturértékeibe, anélkül azonban, hogy teljesen mellőzné a felszívódott más nemesebb értékeket. E tisztulási folyamatnak el kell jönnie, nem akadályozhatja meg semmi aknamunka. Amint minden nyelvnek meg vannak a maga sajátosságai, karakterisztikuma, úgy ki kell fejlődnie egyéni, közvetlen művészetének is. A magyarságnak nem lehet építészeti karakterisztikuma sem a gót-, sem a román-, barok-, vagy reneszánsz-stíl. Nálunk — és bárhol — minden ily *utánzás* gyengéséget jelent. Oly stíl, mely a nemzeti ízlést egyelőre tán még csak dadogva is fejezi ki, a mi szempontunkból, de művészettörténeti szempontból is, sokkal jelentősebb, mint ilyen utánzatok egész sorozata. Bevalljuk, a mai nyárspolgári ízlést még kezelheti és irányíthatja a nehézkes, halott mult építészete. A nagy idealisták, Lechner Ödönnel az élükön, sokáig gúnyt, sőt tengernyi üldöztetést állottak ki, mint Courbet, Rodin, Renoir stb.; a gyengébbek feladták a harcot, az erők viszonyt új irányt, új életet hoztak magukkal a művészetbe.

Azt állítani, hogy mert eddig nem volt magyar stíl, tehát nem is lehet ilyesmiről beszélni, — tiszta elfogultság, gáncsvetés. Éppen így le lehet tagadni a magyar néplélek egyéb művészi képességeit. A székelly tornácos parasztház, vagy a löcsei Thurzóház bennünket többre tanít, érzésünkhöz közelebb fekszik, mint a skandináv-stíl. Az elcsenevészedett nyugati stílok helyett Ang-

kor, Kína, Turkesztán, India építésze bennünket sokkal jobban inspirálhat, hozzánk sokkal közelebb áll és nemesebb, monumentálisabb alkotásokra serkenthet, mint az, ami különösen Bécsen át nálunk leszűrődött. Csak a turini kiállítás magyar épületére kell gondolnunk, hogy utaljunk a magyar stíltörekvésben elért sikerre. S mikor Wagner, a bécsi „Wagnerianismus” megteremtője Budapesten járt, a finnekkel együtt, azokat az épületeket kereste föl csupán, hol a magyar stíltörekvések érvényesültek. Mikor legutóbb Shuho Chiba japán kolléga Budapesten volt, fővárosunk bizonyos magyar karakterének sejtése vonzotta ide. Mily kínos volt a csalódása! Szó szerint e szavakat mondta:

— C'était pas la peine de venir a Budapest! C'est la même chose que Vienne! Ezért nem volt érdemes Pestre jönnöm. Hisz ez Bécs másolata!

S úgy gondolom, a faj-rokon ítélete a legjellemzőbb volt Budapestre.

Legfeltűnőbben az építésze jellemezhet egy nemzetet. Az építészet magához emeli a többi művészetet. Legelsőbbben az építészet az éltető, inspiráló mint alkotás, hozzá alkalmazkodik a festészet, szobrászat. Az építészet tápláló-anyja pedig a nemzeti eszme s csak ott, ahol ez utóbbi fogalom gyöngé, vergődhet a karakteres építészet sorsa.

Évszázadokon át folytonos idegen hatások, háborúk és elnyomatás alatt nem halt meg a magyar dal, magyar motívumok: ott élnek szüzen megőrizve Torda, Mezőkövesd, Halas, Sárköz stb. vidékének lelkében s ugyanily érintetlenséggel maradtak meg a rokon motívumok Turkesztánban és Indiában. Legszebb miszsióink közé tartozik, hogy e meglévő értékeket nagyra fejlesszük és monumentális formákba öntve, ujjászületést vigyünk be kultúránkba.

Ebből az alkalomból beszélgetést folytattunk Lechner Ödön mesterrel, hogy mondja el véleményét a magyar stíltörekvésekről (ami a legszebb diadala), a turáni mozgalommal kapcsolatban.

— Ha visszatekintek művemre, elégtétellel állapíthatom meg, hogy az események nekem igazat adtak. Semmi kétség nem foroghat fenn arra, hogy egy új művészeti korszak, új stíl teljes kifejlődése előtt vagyunk. Amit eddig csináltam, nem befejezett egész, ellenkezőleg keresés, a forma abc-nyelve, melyből himnuszt

egy talán későbbi költő fog szerezni. Ehhez azonban egy ember nem elégséges, de egy egész generáció közremunkálása kell. E közremunkálás megteremtése volna most egyetlen óhajom. Egy oly iskola vagy akadémia, hogy a művészet eszméit közvetlenül megvalósítani lehetne épületekben és hol a képző- és iparművészetek egyetlen célban ölelkezhetnek egybe. Csak ily közreműködés révén volna lehetséges egy nemzeti irányzat megteremtésének gyorsítása. Ez a művészi fejlődés okvetlen szükséges egy népnél, mely nem akar elveszni a nemzetek világversenyében.

Ami néhány év előtt sovinizta különcségnak tünt fel, más nemzeteknél hasonló törekvésekben ideális mélységgel szankcionálva lett.

A nagy nemzetközi verseny kényszeríti a népeket, hogy karakterisztikus egyéniségüket és eredetiségüket kidomborítsák. Főlöszleg a francia vagy angol művészet nemzeti sajátosságaira külön rámutatnunk. Németországban minden német és ösnémet; Bécs egy speciális osztrák művészettel fordította maga felé a világ figyelmét; az oroszoknak szintén meg van a maga tradicionális művészete; svédek, norvégok és finnek dokumentálják az önállóságukat: miért volna csupán lehetetlenség egy magyar irányzat, miért volna ez éppen nálunk szükkeblű sovinizmus?

Ellenkezően. Csak ezen az úton, csak magyarságunk képzőművészetével, sajátos kulturánkkal dokumentálhatjuk a világ előtt, csak úgy szolgálhatjuk igazán szülőföldünket, ha hűek maradunk önmagunkhoz, kitartunk törekvéseink mellett. Vagy nem nagy érdemük volt Petőfinek és Aranyinak, hogy a maguk idejében megvetett és elfelejtett „paraszti” nyelvet költészetükkel megújították, kifejllesztették — az akkor erősen kifejllesztett német és latin nyelven való költészet helyett?

S ha mi most a nép megvetett és elsülyedt *formanyelvét* újra tanulmányozzuk, nem kételkedhetünk abban, hogy egy napon ennek is meg fog születni a Petőfije, ki azt a legnemesebben érvényesíteni fogja. Amit én, tanítványaim és barátaim alkottunk, az még a kezdet kezdete. Amit mi egyedül nem hozhattunk még ki, a fejlődés kitörő ereje fogja eredményezni.

A nemzetközi verseny felszállítja a nemzeti munkák értékét *s ha az országot nem kényszeritené művészi becsvágy és belátás, erre kényszeríteni fogja létfentartási ösztöne.*

A macedon bolgárok.

A világhistoriai jelentőség súlya ült azon a küzdelmen, amely most folyt le a Balkán-félszigeten, hiszen akik mélyére hatoltak a keleti kérdésnek, az occidentalizmus és az orientalizmus nagy problémájának, azok tudják, hogy nem is nemzetek, de egész népfajok, világtörténelmet irányító és formáló világnézletek küzdelméről van szó, valahányszor a „keleti kérdés“ címén oszlanak táborokra Európa népei.

Mélységes szempontokból kezelhető ez a kérdés, maradjunk meg azonban *a ma* aktualitásánál és mert szürke adatokkal vitatják meg a balkáni szövetségesek is egymással szemben, a maguk igazát, maradjunk meg mi is ezeknél az adatoknál és szürkesség-nél. Ők különben talán nem is sokat törődnek azzal, hogy egész Európa mai alakulatára, faji elhelyezkedésére gyakorolhatnak befolyást, nekik valóban a szürkébb szempontok lényegesebbek: a területi gyarapodás és hatalomban való erősödés.

Ha objektívek akarunk maradni, Macedónia népességének, illetve a népesség faji jellegének megállapításánál, csakis egyetlen kiinduló pontot lehet venni. A statisztikai összeállítások keveset mondanak, illetve kevés értékkel bírhatnak, mert azokat az évtizedes macedón akció teljesen kompromitálta. A bolgár állam és a bolgár tudósok, ethnografusok összeállítására a szerbek mondják, hogy az költemény és viceversa; a török statisztikai összeállítások megbízhatatlansága, illetve kijátszható rendszere ismeretes, ezekre az adatokra tehát támaszkodni nem lehet. Ezekben az adatokban több a „macedón propaganda“, mint az igazság. E sorok írójának például a kezei között van tizenhét állami, hivatalos és magán statisztikai összefoglalás Macedónia lakosságáról, amelyek azonban egyetlen adatban nem találkoznak s teljesen magukon viselik a nemzetiségi elfogultság bélyegét. Ismeretes továbbá az a Cvijics Jován-féle theoria is, amely szerint a macedon-szlávok se

nem szerbek, se nem bolgárok, hanem egy közép faj. Cvijics ezt történelmi, ethnografiai, nyelvészeti, s némiképen anthropológiai alapokon igazolja, — *látszólag* tehát a szerbek is, a bolgárok is jogosan emelnek igényt mint „szlávok” a macedóniai szlávokra. Igaz, viszont, hogy ezt a Cvijics-theoriát a propaganda nem fogadta el s mindenik igenis azt igyekszik igazolni, hogy saját fajtestvéreire, tehát kifejezetten bolgárookra és szerbekre tart igényt.

Van azonban egy szempont, amelynél már megnyilatkozik a vitatott macedóniai szlávtság is, amelynek ugyancsak van annyi emberi joga, hogy „de nobis sine nobis” ne döntsenek. Erre akarunk rámutatni, mikor azt akarjuk teljes tárgyilagossággal eldönteni, hogy Macedónia vitás területeire nézve, kinek a pártján áll az ethnografiai igazság.

Az egyház tudvalevőleg sehol sem forrott annyira össze a nemzetiséggel, mint Keleten. Hiszen vannak egyes területek a Balkánon (csupán Boszniára utalunk), ahol egyenesen vallási széttagozódottság után különböztetik meg a nemzetiséget, illetve a faji jelleget is. A balkáni államoknak, eme viszonyok ismeretében, egyik legjobb törekvésük volt a nemzeti egyházak megteremtése. Tudták ugyanis, hogy a nemzeti egyház legfőbb biztosítéka és védelme a nemzetiségi különállásuknak is. Míg azonban a szerbeknek nemzeti egyházat kivívniok nem sikerült, addig európai Törökországban a bolgárok számára azt már az 1870-iki Abdul-Azisz-féle fermán biztosította. Ez a fermán névszerint sorolta fel azokat a városokat és kerületeket, amelyek a bolgár exarchatushoz tartoznak s e mellett megengedi, hogy „más föl nem sorolt községek, *amennyiben lakosságuk összesége, vagy legalább kétharmada* az exarchához való tartozást kívánja, az exarchatushoz csatlakozzanak.” Erre megengedte a porta az üszkübi, veleszi (köprülüi) és *ochridai* egyházkerületekben a szavazás megejtését s ebből a szavazásból *a bolgárok óriási többséggel kerültek ki.* Ezen az alapon megszervezték a bolgár püspökségeket, legutoljára 1894-ben a *monasztirit* is. Monasztir tudvalevőleg a legérzékenyebb pont a bolgár-szerb versenyésben. A *népszavazás Monasztir-nak bolgár* jellege mellett döntött. Nem különben áll az Ochridára és Dibrára,¹⁾ szóval mindazokra a Vardar jobb partján

¹⁾ Dibra többsége egyébként albán. A szláv lakossága azonban bolgár és nem szerb.

fekvő helyekre, amelyeket, hogy kezéből ne legyen kénytelen kiengedni Szerbia, indított meg az új véres háború. Ezek olyan adatok, amelyekre már a propaganda-jelleget ráhuzni nem lehet, ezek már nem Bulgária, hanem az illető területek lakóinak tényei.

A bolgár kivánságok jogosságát azonban mindez még nem meríti ki. Igaz, hogy a propaganda-mozgalom igazságtalan eszközökkel s jog szerint nem igazolható területen is működött — kézi bombával. A macedóniai nemzetiségek érdekében azonban ezeken kívül kultur-eszközöket is megmozgattak. A nemzetiségi és faji törekvések kulturális tényekben is megnyilatkoztak. S mert ez a kultúra nem oktroy-jal dolgozott, — amivel különben nem is dolgozhatott — hanem szintén a helyi lakosság kívánalmait elégítette ki, illetve ezeknek a kivánságoknak tett eleget, azért a kulturális megfészkelődés, gyökeret verés, szintén olyan argumentum, amelyet objektív szemlélőnek respektálni kell.

Iskolákat egyformán ott állítottak úgy a bolgárok, mint a szerbek, ahol talajuk volt s annyi intézetet tartottak fenn fajtestvéreik számára, amennyi a szükségletekből folyt, illetve amennyit a nemzetiségi széttagozódottság megkívánt. S ha ezekből a szempontokból nézzük a vitás területet, akkor mit látunk Macedóniában. Hivatalos adatokat használva, a macedóniai bolgár és szerb iskolák száma a legutóbbi háború előtt volt a következő:

Bolgár iskola volt a szalonikii vilajetben: 1 gymnasium, 15 reáliskola, 3 felső leányiskola, 7 polgári leányiskola, 211 népiskola, 24 nevelő-intézet. Összesen 271 tanintézet.

A monasztiri vilajetben: 7 reáliskola, 3 felső leányiskola, 2 polgári leányiskola, 184 népiskola. Összesen: 194 tanintézet.

Ezzel szemben *szerb tanintézet: a szalonikii vilajetben 28, a monasztiri vilajetben 42.*

Illetve szorosabban körvonalazva, a leginkább vitás területet, más szóval a monasztiri körzetet, amelytől teljesen elüttetnének a bolgárok: csak magában a monasztiri szandzsákban 138 bolgár népiskola volt. Csaknem négyszer annyi egy szandzsákban, mint amennyi szerb iskola van az egész vilajetben.

A tanintézetek eme statsztikájából nyilvánvalóan kitűnik, hogy Bulgária olyan területekről nem akarta magát elüttetni, amelynek bolgár lakossága a bolgár kultúra szárnyai alatt él év-

tizedek óta, de kitűnik az is, hogy milyen mértékben tudtak azon a területen a bolgárok és a szerbek gyökeret verni, tehát, hogy mennyiben vallotta és tartja magát a kérdéses területek lakossága bolgárnak, vagy szerbnek.

A legmarkánsabban jut kifejezésre e területeken a bolgárság, ezekért dolgozott és áldozott épen legtöbbet évtizedeken át a bolgár állam, valóban nem lehet csodálni, hogy mindent kockára tett, amikor ezeket a területeket meg akarja tartani, hiszen fiaskót vallana az egész macedóniai bolgár akció, ha keze alól kisiklana a Vardár jobb partjának bolgár ethnografiai területe.

Ha a balkáni háború s a balkáni kérdés likvidálása Gladstone jelszava alatt indul meg: „A Balkán a balkáni népeké”, — akkor azt végig is kell vinni az egész vonalon, ha valóban nyugvó pontra akarunk érni.

Ezek igazságok, amelyeket a mi részünkről még faji szimpátiák is kísérnek, hiszen családfánknek egy elszlávosodott, de temperamentumában, acélos akaratában, államalkotó képességében, faji individualitását minden megnyilatkozásában eláruló népnek diadalmas feltöréséről s jövőjének nagyságáról van szó, melyet jelenlegi balszerencséje ideiglenesen megakaszthat ugyan, de végleges győzelme bizonyos.

Szegh Dezső.

HIREK.

Turáni expedíciók. — A Turáni Társaság aegisze alatt most nyáron *Sebők Imre* dr. a Rákóczi-kollégium világlátott, érdemes igazgatója, ugyanazon intézet tanárával, *Schultz Auréllal*, mindkettő társaságunk tagjai, Közép-Ázsiába indult, hogy ott, főképpen a Baikal-tó környékén a *burjátok* népet tanulmányozza. Tanulmányutja közben azonban az egész beutazott vidék gazdasági, földrajzi, néprajzi, történelmi, stb. vonatkozásait vette figyelembe, amikor utitársa földrajzi és fényképfelvételekkel hathatósan támogatta. A két magyar kutató július elején először Szent-Péterváron *Lóczy Lajos* alelnökünk ajánlatára *Radloff Vilmost*, az ottani néprajzi és embertani múzeum hírneves igazgatóját, valamint *Sternberg L. J.* etnographust kereste fel és tőlük értékes útbaigazítást nyert. Pétervárott a múzeumokat és gyűjteményeket tanulmányozták, Moszkvában szintén. Nizsni Novgorodban éppen a nagy vásár előkészületeit láthatták, az egybegyűlt európai és ázsiai turáni népek képviselőivel együtt. Onnan a Volgán le gőzhajón Kazánig ereszkedtek. Ott a tatárság szellemi központjában és annak múzeumában a turánság multjára, különösen Bolgaryn, az ősi bolgárok fővárosának maradványait tanulmányozták. Onnan Szamarán át Ufába mentek, a csuvasok földjére, azután a transzszibirai vasúton a Baraba kirgiz steppéken keresztül Tomszk-ba értek. Ott néprajzi és gazdasági megfigyelések után Irkutzkba érkeztek. Innen hat heti tanulmányutat tettek tarantazon a *burjátok* között, embertani, néprajzi és gazdasági följegyzéseket eszközölve. Itt különösen fontos ősi, vallási szertartásokat láthattak. A burjátok egy része ősi, természetimádó, másika buddhista. Utazóink mindkét csoportot alaposan tanulmányozták, a buddhista lámák között, dacán-jaikban lakva. Ezen tanulmány befejeztével Kiachtába és Majmacsinba utaztak. Itt átlépve a khinai, illetve most már Mongolia határát, mongol lovasok által lóháton vontatott kocsin *Urgába* értek. Itt is, a mongolok jurtáiban lakván, értékes adatokat gyűjtöttek. Tovább a Gobi sivatagba nem juthattak a jelenlegi háborus forrongás miatt. Visszatérve Kiachtába, útjukat Csitán át Mandzsuriába folytatták, azután Chailar, Cziczikar, Karbin és Mukdenen át Porth-Arthurba (*Ryo Jun*) érkeztek, innen tengeri hajóval Tien-Tszinbe, magyar gyarmatunkba, onnan pedig a khinai birodalom fővárosába, Pekingbe. Pekingben való néhány napi tartózkodás után már vasúton a khinai nagy falon át Niucsvangba és onnan ismét a transzszibirai vasúttal egész Ázsián át, hazatértek Budapestre.

Ugy az orosz, mint a japán és khinai hatóságok lekötő szivességgel fogadták a magyar tudós kutatókat.

Utjukról, mely majdnem kizárólag turáni földön vezetett keresztül, a Turáni Társaság egyik legközelebbi felolvasó ülésén beszámolnak.

Uchtomszki herceg expedíciója. — Ugyanez időben szintén Közép-Ázsiában végzett igen becses kutatásokat *Uchtomszki herceg* expedíciója.

A tudós, tatár eredetű herceg annak idején körösi Csoma Sándorról is írt egy figyelemreméltó értekezést, melyet a pétervári Tud. Akadémia adott ki.

Kis-Ázsiai expedíció. — *Milleker Rezső* dr., fáradhatlan és sikeres Ázsia-kutató tagtársunk az elmúlt nyáron ismét Kis-Ázsia belsejébe hatolt, hogy ott különösen fotogrammetriai felvételeket és egyéb tudományos és gazdasági észleleteket tegyen. Útjában elkísérte őt *Horváth Béla* dr., székesfővárosi fogalmazó tagtársunk, ki török nyelvismeretével és gazdasági szakképzettségével hasznos társa lett Milleker dr.-nak. Az expedíció, melyet társaságunk is támogatott, ez alkalommal Milleker dr. vezetésével Konia és Kaisarié között végzett igen figyelemreméltó kutatásokat és máris értékes eredményekkel járt, sajnos azonban Milleker Rezső dr. életveszélyes megbetegedése a továbbhaladást megakasztotta. Derék, fiatal tudósunk dacolva minden fáradsággal és a tropikus malária veszedelmével, magasfoku lázban is tovább lovagolt és végezte hősieles kitartással megfigyeléseit, míg eszméletlenül le nem rogyott lováról. Önfeláldozó társa, *Horváth dr.*, Angorán, Konstantinápolyon és Bukaresten át kísérte haza súlyos beteg barátját. Jellemző Milleker dr. igazi, vérbeli kutató-jellemére azon kijelentése, amelyet nekünk tett, amikor az étellel küzdődöt felkerestük betegágyánál: „Ha felépülök, ismét kimegyek Ázsiába”. Ilyen hősökkel győzni fog a turáni gondolat. Örömmel jelenthetjük, hogy Milleker dr. azóta ismételten fellépett lázrohámát sikeresen állotta ki és nemskóra teljesen felépül.

Thallóczy Lajos, a közös pénzügyminiszterium osztályfőnöke, most nyáron igen érdekes tanulmányútát tett Dél-Oroszországban. Illusztris tagtársunk ott különösen a múzeumokat, kolostorokat, könyvtárakat és levéltárakat tanulmányozta.

Csuvás tanulmányút. A Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottsága megbízta *Dr. Németh Gyulát*, a Turán kiváló munkatársát, neves orientálistánkat, hogy az ufai csuvasok közt nyelvészeti tanulmányokat végezzen. Németh pár héttel ezelőtt tért haza útjából, magával hozva az ufai csuvas nyelv szótári leírását, mely az Ázsiai Bizottság folyóiratában, a Keleti Szemlében fog napvilágot látni.

Útjában meglátogatta Kazánt, hol több becses, a mongolságra vonatkozó munkát sikerült szereznie, többek közt egy nyomtatott kalmük könyvet. Tudvalevő, hogy ilyen eddig az európai tudósok előtt nem volt ismeretes.

Kazánból Ufába ment, ahol megnyerve a szükséges utasításokat, az ufai kormányzóság belebeji kerületébe utazott s több faluban gyűjtötte az ufai csuvas nyelv szótári anyagát.

Az ufai csuvasok száma körülbelül százezer. Elég szegényen élnek, de az utóbbi időben kezd a sorsuk javulni. Nyelvük nem igen tér el a többi csuvas nyelvjárásoktól, de azért mutat néhány érdekes sajátágot.

Az orosz hatóságok mindenütt a legnagyobb készséggel támogatták a magyar kutatót. Németh Gyula dr. tanulmányútja némely eredményéről a Turáni Társaságban fog beszámolni.

A Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottsága három kutatót küldött ki ez év nyarán nyelvtudományi tanulmányútra. *Dr. Fokos D. R.*, ki már a múlt év nyarán is kinn volt a zürjéneknél, újra a zür-

jéneket látogatta meg s gazdag eredményekkel tért vissza. Dr. *Németh Gyula* az ufaí csuvasoknál járt, Dr. *Pröhle Vilmos* pedig a kaukázusi hegyi kabardok között végzett érdekes tanulmányokat.

Albániai és montenegroi tanulmányút. *Szegh Dezső* közgazdasági író, aki több ízben tett már tanulmányutakat a Balkán-félszigeten, különösen pedig Albániában, ez év augusztus havában ismét leutazott Albániába. Ezuttal tisztán gazdaságpolitikai szempontok lebegvén szeme előtt, elsősorban a montenegroi és albániai kikötőket kereste fel, így Antivarit, Dulcignot, San Giovanni di Meduát és Durazzot s azoknak forgalmi viszonyait tanulmányozta. Kirándulásokat tett e mellett Közép-Albániába (Durazzóból kiindulva), valamint bejárta a Skutaritól a Bojana torkolatáig, valamint a Mati torkolatáig terjedő vidéket. Tanulmányozta továbbá a Skutari-tó montenegroi partvidékét a plavnici, podgoricai (Cémovsko polje) és virpazári völgyeket, amelyeken lendületnek készül indulni a montenegroi agrikultura. *Szegh Dezső*, nem szólva az albán hatóságokról és törzsfőnökökről, akik őt már régebben ismerik, mindenütt a legnagyobb előzékenységgel találkozott úgy a külügyi, mint az Albániában állomásozó katonai és tengerészeti hatóságok részéről. A katonai tengerészeti hatóságok előzékenységéből a Bojanát az olasz királyi „Malghera” torpedóval, a Bojana torkolatának vidékét pedig, miután a közlekedési viszonyok mostohasága miatt ez másképp most lehetlenségbe ütközött volna, a Bojana előtt horgonyzó „Sanct Georg” osztrák-magyar pán célos egyik gőzbarkáján járta meg s így mindazt tanulmánytárgyává tehetette, amit utazása kontemplált.

Kaukázusi tanulmányút. — *Monori Kovács Ernő dr.* most tért vissza egy a Kaukaszban és Perzsiában, a Turáni Társaság szellemében végzett tanulmányútjáról, melyről a társaság egyik legközelebbi előadó ülésén beszámol. Üdvözöljük a fiatal, lelkes és helyes uton haladó kutatót.

Mészáros Gyula dr., a néprajzi muzeum s. öre nyáron Valonában, Albánia kikötővárosában tartózkodott. Hazatérve, 1910/11-ben Kis-Ázsiában *Milleker Rezső dr.*-ral együtt végzett kutató utjának feldolgozásával, valamint csuvas szótárának kiadásával foglalkozik.

Sir M. Aurel Stein, hírneves hazánkfa újabb középszásiai expeditióra készül. Gyönyörű munkája, *Ruins of Desert Cathay*, London, Macmillan, 1912, amely a turánság történelmére fontos felfedezéseknek valódi kincsébányája, nemsokára magyarul is megjelenik Halász Gyula tagtársunk fordításában és a kir. Természettudományi Társaság kiadásában.

Folklore Fellows. — A néphagyományokat kutató nemzetközi tudományos szövetség magyar osztálya, *Sebestyén Gyula dr.* elnöklete alatt hasznos munkát végez hazánkban, amelyre tagtársaink és olvasóink figyelmét felhívjuk. A F. F. gyűjtései, a sajnos gyorsan elvesző néphagyományokat gyűjtik országszerte, mely munkálatban a Turáni Társaság készséggel közreműködik. Részletes felvilágosítással szívesen szolgál a F. F. elnöksége, Magyar Nemzeti Muzeum, Budapest.

Khina és Japán ellentéte ezidőszert szerencsésen elsimult. A négyszázmilliós mennai birodalom Juansikkaj személyében erős és céltudatos kormányzót nyert. Kívánatos, hogy a nagyrahivatott két hatalmas nép, ne a

polgár- és testvérháborúkban merüljenek ki, hanem a valódi haladásban, műveltségben és jólétben versenyezzen egymással. Khina és Japán évszázadokkal megelőzte az európai kulturát, most ismét ezen a téren várunk tőlük igen sokat.

A Balkán háborúk, sajnos, rengeteg vér és más áldozatok árán, egyelőre befejezést nyertek. A megtörtént és még várható átalakulásokra még sokszor visszatérünk itt, hisz mindaz, ami a Balkánon történik, nemcsak gazdasági és általános szempontokból érint bennünket közletről, hanem a bolgárok, törökök és részben az albánok velünk rokonnépek lévén, teljes rokonszenvünkkel kísérjük őket küzdelmeikben és kívánjuk, hogy azok igazságosan és békésen végződjenek, a Balkán összes népei javára.

Francia vasutépítkezések Kisázsiaiában. A németek hegemoniáját, melyet a Bagdad-vasút építésével nyertek Kisázsiaiában, a franciák ellensúlyozni akarják kiterjedt vasutépítkezéssel, melyekre vonatkozólag csak a legutóbb történt megállapodás Párisban. A francia pénzcsoport engedélyt nyert a következő vasutak kiépítésére: 1. *Samsun-Sivas*. Ennek a vasutnak elágazása lesz *Tural*-ból *Tokat*-ig, *Sulu-Serail*-ből *Gjaurkö*-ig a *Kizil-Irmak* és *Jesil-Irmak* közti vízválasztóig, továbbá *Hafsa*-ból *Kastammu*-n keresztül *Bolus*-ig. 2. *Sivas-Ersindsian-Pekjarids*, *Karput*-tól elágazással *Maden*-ig (kb. 85 km.). A *Pekjarids-Trapezunti* vasút engedélye szintén benne van a szerződésben, de az építés igen nagy költségei miatt, miután ez a vonal teljes hegyvidéken vezet keresztül, csak akkor jut kiépítésre, ha erre meg lesz a kellő fedezet. A török-francia tárgyalások a vasutépítés ügyében nem vezethettek volna eredményre, ha a török kormány egyidejűleg nem tárgyalta volna a német pénzcsoport képviselőjével, a *Deutsche Bank*kal, mely utóbbinak előjogai voltak Kelet-Kisázsiaiában, ahol a franciák vasutépítési koncessiót nyertek. A tárgyalásoknak az volt a célja, hogy a két csoport érdekszférájának határait meghatározzák s egyuttal a francia és a német hálózat csatlakozó állomásait kijelölhessék. A *Samsun-Sivas* vasút *Bolus*-nál csatlakozik az anatóliai vasutakhoz. Második csatlakozása a *Sulu-Serail-Gjaurköj* vonalrész révén lesz, ha az *Eszkisehir-Kogora*-i vonal meghosszabítása kiépül. A *Jesil*- és *Kizil-Irmak* közti vízválasztóig vezető kisebbik vonalrész a franciák, a fennmaradó hosszabb rész ellenben a németek befolyása alá kerül. Az új vasutak csatlakozása a Bagdad vasúthoz *Maden* állomásnál történik 85 kilométernyire *Kharput*-tól, mely a Bagdad vasút *Helif-Mardin*-i mellékvonalán fekszik, úgy hogy *Diarbekir* és *Arghana* a németek érdekszférája alá kerül. A szóbanforgó vasutak kiépítéséhez török jelentés szerint a nagyhatalmak már hozzájárultak, úgy hogy a francia pénzcsoport a vasutak építését bármikor megkezdheti. Jó volna, ha magyar mérnökök is részt vennének e vasút építésénél.

A perzsiai tranzverzális vasút és pedig a *Dsulfa-Tebrisz-Teherán*on át a perzsa öböl felé tervezett vonal kiépítése már folyamatban van. *Dsulfa*-tól, az orosz határállomástól a perzsa határig a töltés elkészült s az *Araxes* folyón átvívó vashíd is, amely egyelőre rendes közúti hídnak szolgál. *Dsulfa*-tól *Tebrisz*ig a vonalat már kitérítették s az az oroszok által készített és automobiljáratokra berendezett közutat követi. Ennek az útnak kezelése a perzsa kormánnyal kötött szerződés értelmében az építő orosz vállalaté, amely

együttal az útvámokat is szedi. A vasúti vonalnak sok technikai nehézség állja útját: így az 500 m. tengerszínfeletti Dsulfából egy 1000 méter és egy 1800 méteres hágón kell áthaladnia először Karadagh déli nyúlványán, a második esetben pedig az Aktas-Dagh gerincén. Ennek a vonalrésznek a kiépítése körülbelül két esztendő fog igénybe venni.

Turáni előadások. — A Turáni Társaság az elmúlt évadban több előadást tartott részint a Magyar Tudományos Akadémiában, részint a Magyar Nemzeti Múzeum disztermében. Az előadások közül felemlítjük itt: *Abdu! Baha*, Abbas effendi, perzsa tudós: A nemzetek és vallások közötti békéről. — *Shuho Chiba*, japán író: Japán fejlődése modern állammá. — *Sassi Nagy Lajos*: A turáni népek gazdasági összeköttetése. — *Strzygowski József* bécsi egyetemi tanár: Belső Ázsia művészete az első évezredben. — *Timkó Imre*: Turáni népek az Aral-Kaspi síkságon. — *Tóth Jenő*: A Pendsab népeinek művészete. — Az előadásokat állandóan nagy közönség hallgatta. Nagy részük a „Turán”-ban jelenik meg.

Elhunyt tagjaink. — *Vámbéry Armin* nagynevű alelnökön kívül, kinek érdemeit már folyóiratunk elején méltattuk, a lefolyt évadban néhány kiváló tagtársunk költözött el tőlünk. Így *Hatvany József báró*, főrendiházi tag, a széles látókörű nagyiparos, *gróf Teleki Géza*, v. b. t. t., a Történelmi Társulat elnöke, a Turáni Társaság elnökének atyja, a tudományok hathatós támogatója, *dr. Török Aurél*, a budapesti egyetem hírneves antropológiai tanára, kedves mesterünk és *csepei Zoltán Elek*, v. b. t. t., altábornagy, főrend, a hadi tudományok alapos ismerője. — Emléküket kegyelettel őrizzük.

Vámbéry plakettek. — Megboldogult tiszteletbeli elnökünk nyolcvan éves születése napjára sikerült, művészi plakettet verettünk, amely vagy a Turáni Társaság irodájában, Városliget, Széchenyi sziget, vagy pedig a Kilián-féle könyvkereskedésben, IV. Váci-utca 32. tíz koronáért kapható.

Könyvtár és muzeum. — A Turáni Társaság könyvtára és gyűjteményei részére örömmel fogad el könyveket, térképeket, fényképeket és múzeumi tárgyakat. Azok a társaság irodájába, Városliget, Széchenyi-sziget küldendők, ahol az iroda azok átvételét azonnal elismeri.

Folyóirat és meghívók. Felkérjük mindazon tagtársainkat, kik véletlenül nem kapták volna meg folyóiratunkat, a „Turán”-t, vagy a meghívókat, hogy ezen körülményről a társaság irodáját, Városliget, Széchenyi-sziget, értesíteni méltóztassanak.

KÖNYVEK ÉS TÉRKÉPEK.

Filippi, Fil. de. — Karakorum and the Western Himalaja 1909. Amadeo Lajos herceg expedíciójának leírása. New-York, 1912.

Floericke, Kurt, dr. — *Geschichte der Bulgaren*. Számos képpel és térképpel. Stuttgart, 1913. Frankh, 87 oldal. Elevenen megírt könyv, amely gyors és világos áttekintést ad a bolgárok történetéről. Részletesebb a törökök előtti rész, valamint a legújabb háborúk leírása. Csinos kiállítás, kötve.

Gemmes de la Russie méridionale de la Collection Kibaltchitch. Nagy quart. 511 ábra. 60 márka. Hiersemann, Leipzig.

Grünwedel, Albert. — *Altbuddhistische Kultstätten in Chinesisch-Turkistan. Bericht über archaologische Arbeiten vom 1906 bis 1907 bei Kucsa, Karasar und in der Oase Turfan.* 678 ábra. 60 márka. — Berlin, Reimer, 1912.

Gregenscsikov A. V. — *Mandsury.* Vladivoszto, 1912. 72 o.

Hackmann H. — *Welt des Ostens.* Berlin, 1912. XII. 448 o. 8°. 5 Mk.

Hedin, Sven. — Nagy útjának tudományos eredményei most már teljesen megjelentek: I. kötet. *The Tarim river.* II. kötet. *Lop—Nor.* III. kötet. *North East Tibet.* IV. k. *Central and West Tibet.* V. k. *Meteorologie, Les observations astronomiques.* VI. k. *Zoologie, Geology, Racial types from Western and Central Asia.* 2 kötet 97 térképpel. Az egész munka 15 angol font. Egyes részei, sajnos, nem kaphatók.

Hollósy István dr. — *Magyarország őslakói és az oláhok eredete.* Budapest, 1913. Ráth Mór. Ara 4 korona. Érdekes könyv, amellyel, ha nem is értünk egyet mindenben, helyeselnünk kell a szerző nagy szorgalmát, lelkesedését és békeltető irányát.

Hoffmann, Géza von. — *Die Rassenhygiene in den Vereinigten Staaten vom Nordamerika.* — Igen érdekes könyv, kiindulva az amerikaiak azon törekvéseiből, hogy fajukat a sárga és fekete faj keverésétől távol tartsák, de inkább még, hogy a testi és lelki betegeknek a fajszaporítást meg ne engedjék, ismerteti az ide vonatkozó amerikai eljárásokat és törvényeket. Az emberiség jövő nagy problémáival foglalkozó, igen figyelemreméltó könyv.

Heyne, Arthur. — *Orientalisches Datenbuch. Geburts und Todesdaten von Orientalisten.* Leipzig, Harrassowitz, 1912.

Incze Kálmán, szárazajtai, vezérkari százados. — *A Balkán a multban és a jelenben. Több térképpel. — Földrajzi viszonyok általában. — Történelmi visszapillantás. — Törökország hanyatlása. — A török állam fejlődése a berlini kongresszus óta a balkáni háborúig. — Az osztrák-magyar monarchia birtokai és érdekei a Balkánon. — Nagy szakismerettel és jó áttekintéssel írt cikk a Magyar Katonai Közlöny idei IV. füzetében. E füzetben még néhány jó katonai vonatkozású közlemény a Balkánról.*

Jobst, Fritz. *In und ausser Dienst in der Mongolei.* 88 képpel, 2 térképpel. Jena, 1910. Costenoble. 6 márka 50.

Karutz, R. Dr. Unter Kirgisen und Turkmenen. Aus dem Leben der Steppe. 32 táblával, egy kottával és 51 képpel. Leipzig, 1910. Klinkhardt és Biermann. 5 márka.

Le Strange Guy. — The Lands of the Eastern Caliphate, Mesopotamia. — Persia and Central Asia, from the Moslem conquest to the time of Timur. 10 térképpel. 15 shilling. Cambridge.

Lukach, Harry Charles. — The Fringe of the East. Képekkel. London, 1912.

Millington, Powell. — On the trail of the Abor. London, Smith, Elder and Co. 1912. — Az Abor expedíció egyik leírása.

Molden, Ernst. — Orientpolitik des Fürsten Metternich 1829—1833. Hölzel, Wien, 1913. 123. oldal.

Némäti Koloman. — Die historisch-geographischen Beweise der Hiung-Nu-Hun Identität. Budapest, 1910.

Némäti, Kálmán. — Nagy Magyarország ismeretlen történelmi okmánya. Budapest, 1911.

Némäti, Kálmán. — Az óriás-szfinxnek hieroglif neve = Hun. Budapest, 1912.

Némäti, Kálmán. — A Nimród elmélet felfedezett ismeretforrása. Budapest, 1912.

Némäti Kálmán. — Dr. Hirth Frigyes tanítása a Hiung-Nukról. Budapest, 1913.

Németh Gyula: Die türkisch-mongolische Hypothese, Leipzig, 1912. — Proben der kumükischen Volksdichtung, Budapest, 1913. — Egy török-mongol hangtörvény. Budapest, 1912.

d'Ollone Mission. — Langues des peuples non chinois de la Chine. Par le Com. d'Ollone, etc. Paris, Leroix, 1912.

Paquet Alfonz. — Li oder im neuen Osten. Frankfurt a. M. 1911. 318 o. 8°. 3.50 Mk.

Pilsudski B. — Materials for the study of the Ainu language and folklore. Cracow. 1912. XXVIII+242 o. N. 8°.

Reuss Franz. — Bei Türken und Kroaten. Jena, 1913. 222 o. 8°. 3.50 Mk.

Rickmers, Rickmer, W. — The Duab of Turkestan. A Physiographic Sketch and Account of Some Travels. 564 oldal. Cambridge, Munessitz Press. 1913. 30 shilling.

Siele, C. P. — The religion of Turanian peoples. London, 1912.

Soane, E. B. — To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise, With histor. Notices of the Kurdish tribes etc. London 1912.

Schweinitz, Hans-Hermann, gróf. — Orientalische Wanderungen in Turkestan und im nordöstlichen Persien. 55 képpel és 3 térképpel. Berlin, 1910. Reimer. 6 márka.

Schollmeier, P. Anast. dr. — Sumerisch-babylonische Hymnen und Gebete an Samas. 148 old. nagy okt. 4 márka 80. — Schöningh, Padeborn.

Suter, Hugo. — Angkor. Eine Reise nach den Ruinen von Angkor. Mit 12 Lichtdruckbildern. Reimer, Berlin, 1912. 4 márka.

Tóth Jenő. Bolyongások az indiai hunnok hazájában. — Hunza nép. Hunza föld. — Több jó illusztrációval. Vasárnapi ujság, 1913. augusztus 10. —

Varga Zsigmond dr. — Irás és nyelvtörténeti adalékok az ókori keleti népek művelődéstörténetéhez. Kolozsvár. 1913. 197 l. Ára 5 korona.

Waldburg Karl Zeil. — Sibirische Forschungsreisen. Stuttgart, 1912. 285 o. 5 Mk.

Wilke Georg. — Kulturbeziehungen zwischen Indien, Orient und Europa. Würzburg, 1913. 276. o. 12 Mk.

Wilke, Georg. — Südwesteuropäische Megalithkultur und ihre Beziehungen zum Orient. Würzburg, Kabitzsch. 1912.

Winternitz, M. Dr. — Geschichte der indischen Litteratur. 7 márka. Amelang, Leipzig. 1913.

Weisz-Bartenstein, W. K. dr. — Bulgarien, Land und Leute. Leipzig, 1913. Dietrich, 220 oldal. Sok képpel. — Jól megírt munka, látszik, hogy szerző személyes tapasztalatból és a népnek minden rétegének, valamint a történelmi, néprajzi és gazdasági fejlődés teljes ismeretéből merített.

Weisz-Bartenstein, W. K. dr. — *Bulgariens Volkswirtschaftliche Entwicklung bis zum Balkankriege.* Mit besonderer Berücksichtigung des Finanzwesens. — 8 táblával és 1 térképvázlattal. Berlin, 1913. Reimer. — 149 oldal. Igen alapos munka, amely Bulgária közgazdasági, különösen pedig pénzügyi fejlődését részletesen bemutatja.

Wertheimer F. — Deutsche Leistungen und deutsche Aufgaben in China. Berlin. 1913. 144 o.

Wirth, Albrecht Dr. — Geschichte der Türken. Stuttgart, 1912. Frankh. 110 old. 2 márka.

Freytag, G. — Karte des Fürstentums Albanien. 1:600,000. 1 korona. Wien, Freytag u. Berndt. 1913.

Peuker, Karl Dr. — Die Zentralen Balkanländer zwischen Adria und Pontus. Bulgarien, Albanien, Neu Serbien, etc. 1:864,000. IV. kiad. Az új határokkal. Wien, Astaría, 1913.

Peuker, Karl Dr. — Karte von Südost-Európa. Die Staaten der Balkanhalbinsel. Magyarország nagy részével és Romániával. 1:2,000,000. V. kiadás az új határokkal. Wien, Astaría, 1913. 1 kor. 80.

Kiepert, Richard. — Karte von Klein-Asien. 1:400,000. B. V. Sivas. 2. berichtigte Ausgabe 1912. — Reimer, Berlin, 6 márka.

Philippon, Alfred, Dr. — Topographische Karte des westlichen Kleinasiens. 1:300,000. Perthes, Gotha, 1912. Két ív együtt 8 márka.

Legendre. — A Legendre expedíció térképe a kínai Szecsuan tartomány és Tibet vidékeiről. 1:1,000,000.

A „Turáni Társaság“ elnöksége és választmánya:

Elnökség:

Tiszteletbeli elnök:

SZÉCHENYI BÉLA gróf

Elnök:

TELEKI PÁL gróf dr.

Alelnökök:

CHOLNOKY JENŐ dr.

LÓCZY LAJOS dr.

ERŐDI BÉLA dr.

PAIKERT ALAJOS (ügyvezető)

KÁROLYI MIHÁLY gróf

SZAPÁRY LÁSZLÓ gróf

Választmány:

Almásy György dr.

Hopp Ferenc

Prinz Gyula dr.

Bálint Imre

Jankovich Béla dr.

Radics Jenő

Bánffy Miklós gróf

Kornis Károly gróf

Rákosi Jenő

Csánki Dezső dr.

Kovács Gyula dr.

Róth Lóránt

Déchy Mór dr.

Kvassay Jenő

Sebestyén Gyula dr.

Dessewffy Emil gróf

Lers Vilmos dr.

Vay Péter gróf

Domonyi Mór dr.

Méhely Kálmán

Vélics Antal dr.

Gerenday György dr.

Mészáros Gyula dr.

Vikár Béla

Goldziher Ignác dr.

Palotay Ödön

Zichy Tivadar gróf

Igazgató:

Titkár:

Dr. Tóth Béla

Marzsó Lajos

Iroda:

Budapest, Városliget, Széchenyi-sziget.

Pénzküldemények: HAZAI BANK, V., Dorottya-u. 3. (Turáni Társaság).

REVUE DE HONGRIE

Couronnée par l'Académie Française

ORGANE DE LA SOCIÉTÉ LITTÉRAIRE FRANÇAISE DE BUDAPEST

Membres du COMITÉ DE LA REVUE DE HONGRIE :

M. Albert de Berzeviczy, Président; MM. le Comte Albert Apponyi, Étienne de Bárczy, Zoltán de Beöthy, Vicomte de Fontenay, François Herczeg, Paul Kiss de Nemeskér, François de Kossuth, Léon Lánczy, Ladislas de Lukács, Frédéric de Medveczky, Jules de Pekár, Comte Étienne Tisza, Alexandre Wekerle, Comte Marc Wickenburg, Jules de Wlassics, Comte Jean Zichy

GUILLAUME HUSZÁR, Directeur-Gérant.

La REVUE DE HONGRIE est une revue hongroise rédigée en langue française.

La REVUE DE HONGRIE s'occupe de toutes les questions qui, à un point de vue général, peuvent, en mettant en relief les choses de Hongrie, intéresser l'étranger et notamment le lecteur français. Elle publie surtout des articles écrits par des hommes d'État, de littérateurs, de savants hongrois; elle compte également des collaborateurs dans tous les pays et publie des articles d'un intérêt général.

La REVUE DE HONGRIE est une tribune ouverte à tous, indépendante de toute influence de parti.

BUDAPEST, I., Tigris-utca 6.

PARIS

HACHETTE ET CIE
Messageries et Journaux
8, RUE PAUL LELONG

H. LE SOUDIER
Service de la Librairie étrangère
174, Bd ST-GERMAIN

FONTEMOING ET CIE
Libraire-Éditeur
3, RUE LE GOFF

Prix de l'abonnement :

HONGRIE ET AUTRICHE . . . Un an 25 cour. -- Six mois 15 cour.
ETRANGER (Union postale.) . . . — 30 francs — 20 francs.

Prix de la livraison : 2 cour. 50 c.

Un numéro spécimen est envoyé franco sur demande.

بود استی و بقیه را خورد مجامع استان داخلند بر سره تحصیل ایچون طلبک
ایستند یا طوعینده طوعینده را خورد استند کند آله هم بر توجه او زینه نوزای
حقیقت زبده عمر آرده نه از چند اینده صحنه جمعند نگره طوفانه مجامع
خندند ایچون لای نظار بره بر سره بر جده .

مجامع ستانده مکندره ایچون اینده استند قبول سعادت یا ایچون ایچونده خارینور ، آتیلر ،
زایند مؤسسه ری هرینان طبع قبول ایچون ایچون .

ای عثمانی و راستدین !

تجیل علم و فنون ایچون مجامع ستانده سری فرزندنگر بقده کده درر .

صحاری ، قتی زاعنه اریانی ، اویان تریه اوسنه لرجه ، بیلرلی ، تاجرلی ،
 سان معلومدی ، نوره بولور اداره مائور لری ، باندرلی ، انگریجه ایله صفتی تشبیهه مطابقت
 نکل اتمدیگی بوزده بولمقدور . بیک هوسه شجیان ، خالی ، دیر ، ماکه ، بیزا جاز بوزده
 بقه خبا کرمتری و ذیح برصونه اداره اویان امولک امیر ایله بیک عظیم اوتور اویان
 اداره لرده دشتد و نسیان مؤسس لرده مناسب بر اصوله تحصیل علم دشتد ایله بید جقدور .
 بوزده شکرمانی عثمانی طلبه سنه بصد مینه ماهه معادنت نقبه ده بولور نقبه ده .
 بکون بوزده اعضاء جمعه کساده اوتور بزرگ جمعی ساکنه .
 مجامع کلمتی طرفه بر جاهه بیفانسی مضمون اولدوغی کی طلبه مجامع کلمتی نقبه ده
 برده لیلی کلمت تا سبی دوشونلمکده .
 بقیده " توران " ناسنه برده نو بکجه و مجامع بر غزیه نسر اولور جقدور .
 اهل اولدر لکر ایچون هر نو بکجه سحرین تدارک ایلکده ده . بوزده حیات
 سار آوی ای غریب سحرین دها اوجوز داهوند ماهیر طلبه اولدر کرای ، بیلک ،
 ایچمک سار صلاخ داخل اولور اوزره بوزد الی قورنا [بنی بی بی محمد لبر] ابد نامبه
 صیغه ایله بیلیر .

بز سزای آیهی قوللر د آغنه ائمه حاضر بولون دوزکی کلا جهینه دست مخا ائمز
 اوزده جه اولرغی ، معارفی علوم و فنونی سزاه عصبه ایوز . .
 باطام ایج صلت آئنده ماری و معوی ائندف و ایباطی تخلیم ایچون هر صورتیه خدمت مئنه
 نفوی بیلون بلخ اولر بود ائنده بر حقیقت نکل ائمه کک : بوتون قوللر بو کلامه هفت
 ائمه کک ایجاب ایدر . آدره س و ادره هاید مدیری زیروه محر اولر حقیقت کک
 " قوللری حقیقی " نامنده اولر سملکک الف ابدی کلمه دوقا ایدر اهلدار کلمه ن
 سئلده .

عثمانی اولدر ایوی !
 اولدر ککری تحصیل ایچون فرانسه ، آلمانیا کورده جهل برده مجاز سنا کورده دیکلر
 موزده دهلایاره اهلان ائمه اولوی کک
 چوک اول بادل ساری - ناسبت قوی سینه اولدر ککری بک چاپونه ادره جهل کورده
 بونک بئق مجارستان سینه کک متشم ضفنده مملک ساره کبی تکلمه ایشمه
 اولد و عندن اقتضای زاریه بی هر حالده تعلم ایدر جهل کورده .
 دایق قوری ، مطابک علیه ساره بی در ضمایع کک هر نوعی بو خا داسه مملکده بور جهل کورده
 سئلدی ، دوقولری ، کیمیا ککری ، افر اهلدی ، علم حقوقه سئلدی ، سئلدی ،

مقدم سخاوتی فردی سکر بر

سزاه اوزاره فقط فرادسه بر کلکندن ممی و اخونکارانه سوسر .
 قنده یاد سکرگی هکدا طابیان مجارستان کله امتیاض و همتد سزرله [اینکست
 فرادسه] یگیدن قوی برناست مضمون کیریشک اینور .
 مجار دخی سزرگی شمشک طلوع اینکی سزده که ممالکدن کلکندرد . مسخره مشبه
 و اخونکار سزرک سان مشبه اخونکار دستکدر .
 ادراک انقباض ، عساکر فکتری لهرنقد بر اینکی قار دانسته یگیدن
 تقویه و خریه تمه برده به اسکله دستلور ددم اینکی کی مجتهد آتون باقید .
 بر خصص ؛ همتد نظر دق آلفی صورتده نیوده ابع قارادسه منکک یک چوره
 اینه باره جقد . اول بادل جهیزتلفی اولونه همه شکی اولدر بر بینه معافه
 جمهوری ایون نیند حاضر لاقدر .

اینگی وظیفه عدا بد . . . بوزن بقع عموم آسا قطعی خفتن
مدنیت و علوم و فنونه که زقبان و امور اقتصادیه تکمیل کنی کمال
جدید نظر دقت آله بر بوم صحرای ده ضبط و تحریر ابدیه بگرد .
نورانی اقوامک زقبان حاضره منده کنیزینه دست معارفی
اوزه اروپا اقوام غربیه مدینه نیک فنی و اقتصادی تکمیل کنن استفادہ بری
تا مینه جلیت و نورانی کنجدینک مجار دار الفنون غربیه آرزو و انچه نظری
سطحہ تحصیلدی حضورده سعادت و سهولت بار اولوز چقدر .
جمعیت مقصد خبر خوراها نه فعالیتی مناسبه صورتده تقسیم
ایده ن قوتقرانس اعصای ، تنوعات ایچون سیاحتا جری ،
علوم و فنون خدمت ایچون شکل ابدن نصبتده معانات تخصیسی و سایر
رسائله موقوره و مساند مساف نثری و برده کتبخانه تأسیسی صورتید
و اصل اولغی عزم اید . . .

نورانی جمیعه اعضای دائمه ابد مؤسسہ و خیرینک قبولی
ایچون نصبت ادا ره دن لافضل اوج دانک تحریرا توجیهی ایجاب اید .
بوم مخصوصده انتخاب ؛ نمان اکثرتدا اجرا ایلیبر . اعضای خاصه
نصبت ادا ره ابد اعضای دائم دن بر دانک توجیهی اوزره اکثریت
آرا اید قبول اولور

جمیعتک معنا و ماده سان و شرف و منفقه تقیید اید
ابدن اعضانک قیدی ترقیه اولور . . .

تورانی جمعیتی

۔۔ جمعیتک مقصدی ۔۔

بزرگترین عرقی اولاد اور ویا و آسپانی اقوامک علوم
وقون و امور اقتصادی اوزرنگله برابر بونج فیصد تکملا ایشال
ایتمک و مجارنا فیصد بک آهنگ بر دی چه کتیرنگله ۔

۔۔ جمعیتک مطمح نظری ۔۔

مسائل سیاسی و مذہبیہ و غرضاً شخصہ دن کلیاً عاری اولر
قوه فعلیه سنی اول باول علوم و فنون صرف اید تجاری نظر دفته
آطیه و اهل مقصد اولک تورانی اقوامی و آنلرن غیر ایبا فنون
اید تشریک سالی اتمکله ۔

جمعیت مقصد ارباب قون اید برکنده اقوام نوایه تاریخه عائد
اولک معلوماتی الهه ایتمک اوزره تحریکات اجرامی و اقوام مذکورہ دن
حرف و صنایع و ادبیات اید علوم و فنون اولک خدمتدی و اولک اقوام
تورانیہ دنک نوطه ایلمسه اولقندری ممالک خلقنک مناسبات طبیعه
و جغرافیہ لری مقصد که معلومات مذہبی لربی الهه ایتمکله برابر بویابه
فکر آنگان مقالاتی اوقات مناسبه رساله موقوتہ صورتده نشر

توران

توران ؛ لغوی يك بگی بر تعبیر دیگر یکی و طنز و بکده .

توران ؛ ماضی عظیمزدن و آندن و هاباره اوله

اولدن استقامتزدن بت ایدر .

تستانه یون بر مقصده لغوی توجیه استقامت بر تعبیر

مفاسک موقع تطبیق وضعی کیمی شرفای بر وظیفه بزجاره اصابت

ایدور . بوبه بار اوله بر موفقه نظر اولس قلیچد دکل . علوم

وقون دائره منده جدید هالیتوب لغز و معرفت سا منده اصل

مفصده واصل اولوز بید جک تشبیر له بو کونکی مدنیك ان

کوزل وان قوی اسلوه علمیه سید جرانک مدنی سلماری آ منده

کدیمنز و نوران قدر اسلرمنز ایچون مادی و معنوی بر ترقی تأصیه

ایله برابر آدور ویا و آساره موقبلر الهه انجک و ده وه به

دن توکبو "قدر" بزرگ و بوتون دنیا

ایچون ماضی و قوعاتی تحری ایدر حال و استقالده اتفاخلر و ظهوره

کسیرمک عموم تورانی اقوامی ایچون ایجا بیدر .

نوزان محبوسی

یل ۱ نوزاد معین آبروی صافی ۲

سرگرد ، یادگار ، یادگار

معاذنیه محرابیه: در لطیفاتی ، در قوتی نامی تند ، با نوع زرد ، آبت آبر ، خوت باغی سفید ، در قوتی هموار
 بنو ، در قوتی آ ، در قوتی بل ، ف ، نافع بنان ، در قوتی غول زهر باطناس ، در قوتی خوش بنان ، هاروس کرد ، در قوتی
 هادس ره زو ، در قوتی هک دوسه لوانت ، در قوتی فرستو سجال ، لردوی فارول ، در قوتی لوس لوبوسه ، در قوتی فاطان
 در قوتی م ، فودج بو ، در قوتی مسجد ک ، ره زو ، در قوتی زینت کرد ، بزفا کرد ، در قوتی شربنده کوه
 در قوتی شون آبره ، س ، نایج لوبوسه ، اسکن ره زو ، سینه ۵ بو توف ، خوت در قوتی زکاکلی ، لوط ، ز ،
 در قوتی دایفا کرد ، ده گز زه زو ، دینار بو ، دیناری آبان ، ...

مضارجات

- دوسری آربه یادگار آبروسه
- دوسریک فاتی زره لوف آبان
- آساره میلی نون آتشی دوسری آربه
- جبه آتشی در قوتی ده گز زه زو
- سائل سرفه اصول افتقاری چه زکری آتال
- لفضان اقوام نوزاد سکن آتافه بر قبی لوط بنو
- آسا و اصول جبهه فیه صمایی لردوی فارول
- ساک دنیا بر لسانی اسکن ره زو
- کتاب ، ضرب لار ، هوارن

TURÁN

A TURÁNI TÁRSASÁG (MAGYAR ÁZSIAI TÁRSASÁG)
FOLYÓIRATA.

MEGJELENIK KÉTHAVONKÉNT.

ELŐFIZETÉSI DIJA EGY ÉVRE 6 KOR., EGYES SZÁM ÁRA 1 KOR.

Szerkesztő: PAIKERT ALAJOS.

TARTALOM:

A sumirek, II.	Kmoskó Mihály dr.
Turáni népek az Aral-Kaspi síkságon ...	Timkó Imre
Turáni törzsek a Himalájában ...	F. Tóth Jenő
Kölesönhatások a távol Kelet művészetében	F. Takács Zoltán
Tibet és az ázsiai nagyhatalmak ...	Milleker Rezső dr.
Hírek. — Könyvek és térképek.	

Főmunkatársak: Abdul Latif, Almásy György dr., Balogh Elemér, Bálint Imre, Bánffy Miklós gróf, Cholnoky Jenő dr., Déchy Mór dr., Erődi Béla dr., Goldziher Ignác dr., Gombocz Zoltán dr., Halász Gyula, Havass Rezső dr., Hegedüs Loránt dr., Kmoskó Mihály dr., M. Kovács Jenő dr., Lendvay Károly, Lóczy Lajos dr., Mandello Gyula dr., Méhely Kálmán, Milleker Rezső dr., S. Nagy Lajos, Németh Gyula dr., Pekár Gyula, Penigey Antal, Sebestyén Gyula dr., Sebők Imre dr., Szegh Dezső, Szinnyey József dr., F. Takács Zoltán dr., Teleki Pál gróf dr., Tóth Jenő, Vargha Gyula dr., Vikár Béla, Wegener György dr., Zempléni Árpád, stb. stb.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, I. Napos-út 4.

Pénzküldemények: HAZAI BANK, V. Dorottya-u. 3. (Turáni Társaság).

I. ÉVFOLYAM.

1913.

3. SZÁM.

TOURAN

REVUE DE LA SOCIÉTÉ TOURANIENNE.

(SOCIÉTÉ ASIATIQUE DE HONGRIE.)

PARAISSANT SIX FOIS PAR AN.

PRIX D'ABONNEMENT: UN AN 6 COUR., LE NUMÉRO 1 COUR.

RÉDACTEUR: ALOYSE DE PAIKERT.

SOMMAIRE:

Les Soumirs	Dr. Michel Kmoskó
Peuples touraniens dans les plaines du Lac Aral et de la Mer Caspienne	Imre Timkó
Les tribus touraniens de l'Himalaya	Jenő de Tóth
Influences reciproques dans l'art de l'extrême Orient	Dr. Zoltán de Takács
Le Tibet et les grandes puissances asiatiques	Dr. Rodolphe Milleker
Nouvelles. — Livres et cartes.	

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Collaborateurs: Abdul Latif, dr. Georges de Almásy, Elemér de Balogh, Emeric Bálint, Cte Nicolas Bánffy, dr. Eugène de Cholnoky, dr. Maurus de Déchy, dr. Béla Erődi, dr. Ignace Goldzieher, dr. Zoltán de Gombocz, Jules de Halász, Rodolphe de Havass, dr. Lóránt de Hegedüs, dr. Michel Kmoskó, dr. Eugène de M. Kovács. Charles Lendvay, dr. Louis de Lóczy, dr. Jules Mandello, Coloman de Méhely, dr. Rodolphe Milleker. Louis de S. Nagy, dr. Jules Németh, Jules de Pekár, Antoine Penigey, dr. Jules de Sebestyén, dr. Emeric de Sebők, Désiré de Szegh, dr. Joseph de Szinnyi, Zoltán de F. Takács, Cte Paul Teleki, Eugène de Tóth, dr. Jules de Vargha, Béla Vikár, Prof. Georges Wegener Árpád Zempléni etc. etc.

Bureau: Budapest, I. Napos-út 4.

IRE ANNÉE.

1913.

Nº. 3.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A sumírek.

Irta: Kmoskó Mihály dr. egyetemi tanár.

II. Babylonia hely- és néprajza.

Irodalom. Általában: De Morgan, *Les premières civilisations*, Paris 1909. 170 köv. II. Dhorme, *Les origines babyloniennes*. E. Meyer, *Geschichte des Altertums* I, 2. Berlin, 1909, 398 köv. II.

A sumir kérdésről: J. Oppert, *Rapport à S. Exc. M. le Ministre de l'instruction publique*. Paris, 1856. — *Sumérien ou rien* (Journ. As. 1875, 442—500). Fr. Lenormant, *La langue primitive de la Chaldée et les idioms touraniens*. Paris, 1875. J. Halévy, *La prétendue langue d'Accad est-elle touranienne? Réplique à M. Fr. Lenormant*, Paris, 1875. — *Recherches critiques sur l'origine de la civilisation babylonienne*, Paris, 1876. (A *Journal Asiatique* 1874. és 1876. évf. megjelent cikkek különlenyomata.) — *Précis d'allographie assyro-babylonienne*, Paris, 1912. (A *Revue Sémitique*-ben megjelent cikkeinek összefoglalása.) Haupt, *Die sumerisch-akkadische Sprache*, Berlin, 1882. (Az 1881-ben a Berlinben tartott orientalista-kongresszus értekezései között jelent meg először.) Guyard, *La question suméro-accadienne*. (Revue de l'histoire des religions, III. évf. V. k. 257—278.) és különlenyomatképen, Paris, 1882. Lehmann, *Samassumukin, König von Babylonien*, Leipzig, 1892, 57—173. II. Weissbach, *Die sumerische Frage*, Leipzig, 1898. E. Meyer, *Sumerier und Semiten in Babylonien*, Berlin, 1907. Sayce, *The Archeology of the Cuneiform Inscriptions*, London, 1908.

A tel-loh-i ásatásokról: Sarzec et Heuzey, *Decouvertes en Chaldée*, Paris, 1882. — Heuzey, *Les fouilles de Chaldée*, Paris, 1882. — *La Stèle des Vautours*, Paris, 1884. — *Le vas d'argent d'Entéména*, Paris, 1895. — Heuzey et F. Thureau-Dangin, *Nouvelles fouilles de Tello par le commandant G. Cross*, Paris, 1910.

A nippuri leletekről: *The Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania*, Philadelphia, 1896—1911; Ser. D Vol. I.: Hilprecht, *Explorations in Bible Lands* stb. (I. alább). — *Die Ausgrabungen im Bêl-Tempel zu Nippur*, Leipzig, 1903.

A sumir városokról: Hommel, *Grundriss der Geogr. u. Gesch. d. a. Or.* 298 köv. II. Hilprecht, *Explorations in Bible Lands During the 19-th Century*, Philadelphia, 1904. part. II. Zehnpfund, *Babylonien in seinen wichtigsten Ruinenstätten*, 33—42. II. King, *A History of Sumer and Akkad*, pp. 16—56. Koldewey, *Das wieder erstehende Babylon*, Leipzig, 1913.

Elüljáróban szükségesnek látjuk az ország különböző elnevezéseit ismertetni, hogy az e téren uralkodó fogalmi zavarokat eloszlassuk és esetleges félreértések elejét vehessük.

Mezopotámia északi részének mai neve, mint már említettük, Dsezíreh „sziget”. Ez a terület alkotta a régi Assyriát. A Folyamköz déli része Baghdád városától kezdve az Irák el-Ǵarabí „arab tengermellék” nevét viseli. A modern elnevezés teljesen megfelel az egész terület kétféle földrajzi jellegének és egyuttal kifejezésre juttatja azt is, hogy Észak- és Délmezopotámia politikai egységet nem igen képeztek.

A földrajzi könyvekben használatos Mezopotámia, magyarul Folyamköz¹⁾, a hellenista korban jött divatba. Déli részét, a mely a szeleukidák birodalmának megroppanása után politikai önállóságra tett szert, Μεσοήνη-nek, szyrül Maisának is nevezték. A „történetírás atyja”, Herodotos, ezt az elnevezést még nem ismeri. Nála a Tigris és az Euphrat között elterülő nagy terület Assyria néven szerepel s ennek déli részét Babylonia néven különbözteti meg.²⁾

Herodotos földrajzi terminológiája a VII. század politikai viszonyainak reminiscentiáit tükrözteti vissza, amikor Mezopotámia Assyria hatalmas uralkodóinak jogára alatt politikai egységet képezett és a terület északi része a délivel bizonyos perszonális unióban egyesült.

A Kr. e. VIII. századtól kezdve az arámi szemiták egyik törzse, a káldok, Délmezopotámiába furakodtak és Ninive pusztulása után (606 Kr. e.) Nabukadnezár (605—562) uralma alatt Assyria örökébe lépve hatalmas birodalmat alapítottak, a mely azonban nagyon rövid életű volt, mert már 539-ben Babylonia az achaimenida Kyros jogára alá került. Ettől fogva a délmezopotámiai alföldet vagy fővárosa után Babyloniának, vagy pedig a rajta megtelepedett káldok után Chaldaeanak szokás nevezni.

A két elnevezés azonban nem egyformán régi. Mát Babil, *Bábel földje* alatt ugyanis már az assyrek is ugyanazt értették, amit a hellenista idők írói Babylonia névvel szoktak kifejezni; a másik elnevezés Nagy Sándor után lett használatossá.

¹⁾ Strabo, XVI, 146: εἴρηται ἔτι καίτοι τοῦ Εὐφράτου ποταμοῦ καὶ τοῦ Τίγριος

²⁾ I, 102. 178. 188. 193.

Babylonia még régebbi neve *Karduniás*. Ez az elnevezés kassi-i eredetű. A Kr. e. XVIII. században ugyanis egy kassu nevű néptörzs tört be Babyloniába a Zagrosz magas hegyeiből és csaknem egészen meghódította³⁾; királyai mintegy 800 évig uralkodtak Délmezopotámiában, melyet saját nyelvükön Karduniás-nak neveztek el. Jelentése vitás. Valaha „Duniás kertjének” értelmezték s a *kar* (= kert) szót a sémi *gan*-nal összevetve a bibliai Édenkerttel azonosították.⁴⁾ Ujabban Hüsing és Weber a „tenger országát” értik alatta.⁵⁾ S ez az értelmezés annyiban valószínű, a mennyiben Babyloniának a Perzsa Öböl mentén fekvő része csakugyan ezt a nevet viselte.⁶⁾

A Kr. e. XX. században Hammurapi, Babel királya, felirataiban *Sumir* és *Akkad* királyának címezi magát, de már előbb, Ur, Iszin és Larsza uralkodói ugyanezzel a címzéssel éltek. Kérdés, mit kell ezen elnevezés alatt értenünk? Meg kell ugyanis jegyeznünk, hogy e nevek értelme hosszú időn keresztül sokat vitatott kérdés volt és csak újabb felfedezések révén tisztázódott végkép. De hogy a kérdés jelentőségét megértsük, fel kell elevenítenünk az assyrológia több alapvető problémájának emlékét.

Közismert dolog, hogy az ékirás megfejtésének kiindulási pontját Darius (522—484) háromnyelvű persepolisi sziklafeliratai képezték. 1802 őszén Grottefend zseniális kombinációk segítségével megközelítően megfejtette e feliratok egyikének értelmét. Miután a megfejtett szöveget két másnyelvű fordítás kísérte, a perzsa szöveg tulajdonnevei alapján sikerült a párhuzamos fordítások egyes jeleit meghatározni s ezen az alapon továbbkutatva nyelvüket kideríteni.

Időközben Layard és Rassam Ninive romjai között Assurbanapal assyr király (668—626) könyvtárának maradványaira bukkantak. Ezer meg ezer kisebb nagyobb ékiratos tábla került napfényre. Ezek írásjegyei és nyelvük a persepolisi sziklafel-

³⁾ L. Winckler, *Geschichte Babyloniens und Assyriens*, Leipzig, 1892. 303—309. II. E nép történetéről és nyelvéről I. Delitzsch, *Die Sprache der Kossäer*, Leipzig, 1884.

⁴⁾ Delitzsch, *Wo lag das Paradies*. 66. l.

⁵⁾ *Orientalistische Literaturzeitung*, 1906 évi. 664 o. *Die El-Amarna Tafeln* bearbeitet von Knudtzon, XI. Lieferung, Leipzig, 1909. 1014. l.

⁶⁾ King, *Chronicles Concerning Early Babylonian Kings*, London, 1907. 10. l.

iratok harmadik fajtájával bizonyultak azonosoknak. Kiderült, hogy ez a nyelv sémi, a héberrel és az arámiival rokon; szó-kincse az előbbienekével nagyjában azonos, nyelvtani alakokban gazdagabb, de tőlük annyiban különbözik, hogy torokhangjai, egy *ch*-t kivéve, hiányzanak.

Az assyr uralkodó könyvesházának vizsgálatakor csakhamar kiderült, hogy nem minden ékiratos tábla íródott ezen a nyelven. Akadtak olyanok is, amelyek a sémi szöveg mellett interlineáris bibliafordításokra emlékeztető módon valami más nyelvű, hosszú ideig minden értelmezési kísérlettel sikeresen dacoló sorokat tartalmaztak. Az írásjelek ugyanazok voltak, mint a sémi szövegéi, de írásmódjuk, nyelvük érthetetlen talányt képeztek. A kétnyelvű szövegek átlag vallásos jellegű irodalmi termékeknek bizonyultak, mert zsoltárféle imákat, varázslásokat, ráolvasásokat és előjelekre vonatkozó tanításokat tartalmaztak. A legkülönösebb azonban az volt, hogy a táblairók szemében nem a sémi szöveg volt a fontosabbik, hanem a másik. A sémi szöveg az előbbinek csak sorközi fordítása volt, amelyet a leírók sokszor el is hagytak, ha a nem-sémi sorok megértése különös nehézség tárgyát nem képezte. Csakhamar kiderült az is, hogy az ékiratos táblák nem-sémi szövege valami régóta holt nyelven íródhatott, amelynek elsajátítása már Assyria írástudóink is nem csekély fáradságot okozott. Előkerültek ugyanis olyan jegyzékek, melyek ennek az ismeretlen nyelvnek írásjegyeit, szavait, sőt egész mondatait assyr nyelven magyarázták.

Rawlinson volt az első, aki 1851-ben ilyen jegyzékre bukkant és annak igazi természetét felismerte.

E felfedezést nyomon követte egy másik. J. Oppert ugyanis a Rawlinson-féle jegyzékek segítségével a nem-sémi szövegrészek nyelvtani tulajdonságait vizsgálat alá véve már 1854-ben kiderítette, hogy nyelvük ragozó és mint ilyen turáni eredetű.

De ez még nem volt minden. Oppert megfigyelte azt is, hogy az ékiratos jegyek, amelyek majd szótagok, majd fogalmak kifejezésére szolgálnak, a legtöbb esetben oly fonetikus-vagyis szótag-értékeket képviselnek, amelyek ugyanazon jelek által kifejezett fogalmak sémi neveivel legtávolabbról sem függenek össze, ellenben a nem-sémi szövegek nyelvéből minden

nehézség nélkül levezethetők. Így pl. 𐎶𐎵 , mint szótag annyira mint *an*; mint ideogramm = ég; a sémi szöveg nyelvében *samû*, a másokban *ana*. 𐎶𐎵𐎶 mint szótag = *ki*; mint fogalom = föld, ország = *irsitu* a sémi szövegekben, *ki* a másokban. E különös jelenségből Oppert teljes joggal következtethette, hogy az ékirás feltalálói nem a babyloniai szemiták voltak, hanem az a nép, amelynek nyelvét a kétnyelvű szövegek megörökítették.

Oppert elméletét főleg Lenormant tette magáévá és több rendbeli tanulmányában vitatta e nem-sémi nyelv turáni eredét. Kutatásaiba bevonta a magyar nyelvet is s ezzel nyelvészeink figyelmét e talányos nyelvre terelte, melyet a régi Babel királyainak címe után *sumír* néven kezdtek emlegetni.

Oppert elmélete mindjárt kezdetben heves ellenzökre talált. Legerősebben Joseph Halévy támadta, egy romániai eredetű zsidó, aki arábiai utazásai révén lett ismert személylyé. Halévy 1875 óta jóformán minden erejét annak a lehetetlen tételnek bizonyítására pazarolta, hogy a szemiták Babylónia őslakói, hogy sumír nyelv nem létezik, hanem igenis volt a régi bábéli papoknak végtelenül komplikált titkos írásuk, vagy ahogy ő szokta mondani, allographiájuk, mely a sémi szövegek gondolatait mesterségesen juttatta kifejezésre.

Halévy felfogását támogatta az, hogy ezek a kezdetben felfedezett kétnyelvű szövegek mind vallásos jellegűek voltak. Már pedig régismert dolog, hogy az ókor babonás hite szerint csak az a ráolvasás hathatós, melyet épeszű ember meg nem ért. Mivel pedig e kétnyelvű szövegeken kívül oly okmányokról nem tudott a világ, amely a sumír nyelv önálló létezését igazolta volna, Halévy föltevése kezdetben nagyon valószínűnek látszott, annál is inkább, mert a sumír nyelv ige- és mondatnana kuszáltságánál fogva szinte kizárta annak a feltevésnek a lehetőségét, hogy e nyelv valaha élő nyelv-számba mehetett. Így azután nem szabad csodálkoznunk, hogy Halévy elméletét több jeles tudós tette magáévá, mint pl. Pognon, Szancherib baviáni feliratainak értelmezője, Guyard és egy időben maga a híres Delitzsch is.⁷⁾

⁷⁾ *Assyrische Grammatik*,¹ Leipzig, 1889. 61–71. ll. Antisumerista álláspontját *Die Entstehung des ältesten Schriftsystems* (Leipzig, 1897) c. művében hallgatagon feladta.

Oppert és Halévy követőinek mérges tollharcai dacára a sumír nyelvkutatás serényen haladt a maga útján. A hetvenes évek végén Haupt Pál (később a John Hopkins-University tanára Baltimore-ban) a British Museum kétnyelvű ékiratos szövegeinek beható vizsgálata révén kiderítette, hogy a sumír nyelvemlékek két tájszólásra oszlanak,⁸⁾ melyek egyikét az ékiratok sémi magyarázói *eme-ku*,⁹⁾ másikat, a kevésbbé tisztát, *eme-szal* beszédnek nevezték el. Mit jelent ez az elnevezés, máig sem tudni. *Eme* = beszéd. *Ku* jelentése nagyon sokféle;¹⁰⁾ többek között urat is jelent. *Sal* = nő. Eszerint a sumír nyelv klasszikus alakja úri nyelv, a kevésbbé tiszta női nyelv lett volna, de milyen értelemben, arra kielégítő választ nem adott még senki.¹¹⁾ Haupt maga a babyloni uralkodók címére: „Sumír és Akkad királya” támaszkodva az egyik tájszólást sumírnek a másikat akkadnak nevezte el. Ez az elnevezés nagy fogalomzavart okozott az assyriológiában és, noha rég kimutatták hamis, légből kapott mivoltát, itt ott még most is kísért, pedig már 1892-ben Lehmann¹²⁾ meggyőző érvekkel cáfolta meg Haupt elnevezését, kimutatva, hogy *Sumír* Délbabilónia neve és a rajta megtelepedett nem-sémi lakosságáé, *Akkad* ellenben Északbabilóniát jelenti és vonatkozik egyuttal sémi lakosságára, az akkadokra, akik már a legrégebb időben megvetették lábukat területén. Jegyezzük meg különben, hogy a legrégebb ékiratok tanúsága szerint Délbabilónia

⁸⁾ *Über einen Dialekt der sumerischen Sprache*, Göttinger Nachrichten, 1880. 17. sz. 513—541. l. — *Akkadische und Sumerische Keilschrifttexte*, Leipzig, 1881. 133. l.

⁹⁾ *Eme-ku* Assúrbanapal egy kétnyelvű szövegében (Lehmann, *Samassumukin*, XXXIV, 14—17) a sumír nyelvet jelenti. Ezen adat alapján Langdon azt hiszi (*A Sumerian Grammar*, Páris, 1914. 4. l.) hogy ez az elnevezés a régi Babilónia sémi nyelvtudósaitól ered s a klasszikus sumír nyelv megkülönböztetésére szolgál kevésbbé tiszta tájszólásaitól. Br. M. 81, 7—27, 130 sz., Bezold által közzétett töredék (*Zeitschr. f. Assyr.* IV, 434) szerint *eme-ku* = *lisán Su-me-ri*, sumír nyelv.

¹⁰⁾ Brünnow, *Classified List*, 426: *bélu* = úr, *rubú* = mágnás, *tasritu* = avatás, *tamú*, ráolvasás. V. ö. Dyneley Prince, *Materials for a Sumerian Lexicon* I. Leipzig 1905. XIV. l.

¹¹⁾ Dyneley Prince *i. h.* hivatkozik az Antillákon lakó karaibi indiánokra, akiknek asszonyai más nyelven beszélnek mint férjeik.

¹²⁾ *Samassumukin*, 84. köv. l.

sumír neve *ki-en-gi* volt, magyarul „föld”, „lapály”.¹³⁾ Az azonban más kérdés, vajjon ez az elnevezés az egész területre, avagy annak csak egy részére vonatkozott. Egy kétnyelvű szójegyzék ugyanis *Ki-en-gi*-t Nippur városával azonosítja.¹⁴⁾ Hommel¹⁵⁾ és Hilprecht¹⁶⁾ Gir-szu-ból a régi Lagas (Tel-lóh) egyik városrészéből származtatták.

Tel-lóh-t említve eljutottunk a sumír kutatásnak ahhoz a fázisához, amelyben a bizonytalan találgatások és meddő feltevések háttérbe szorultak és végre valahára szóhoz jutatták a pozitív történettudomány döntő szavát.

A Saṭt el Hai nevű nagy Eufratcsatorna közelében fekszik a mai arabok által Tel-lóh-nak nevezett romhalmaz. Arab kincskeresők már a 70-es években tudtak felőle és különböző „antikákat” kapartak ki a romokat borító vékony talajréteg alól. Oppertnek is füléhez jutott e becses romterület léte. A Gondviselés Sarzec bárónak juttatta felkutatását, ami tudományos szempontból nagy szerencse volt, mert Sarzec a ritka kutatók közül való, kik nem rombolni, nem rabolni, nem zsákmányolni mentek Mezopotámiába, mint az angol ásatók nagyobb része, hanem a nekik jutott *tell*-t lassú és türelmes munkával felfedni és töviről hegyire átvizsgálni igyekeztek.

¹³⁾ Strassmaier S. J. *Alphabetisches Verzeichniss der assyrischen und akkadischen Wörter der Cuneiform Inscriptions of Western Asia, Vol. II.* Leipzig 1886. 4345 sz. a az 545. l. Lenormant már régebben hangoztatta, hogy a sumír szó a *kin-gir* alak közvetítésével a *kin-gi*-ből származott. (*Études accadiennes* II. serie s. 29, v. ö. Hommel, *Geschichte Ass. u. Bab.* 220. l.) D. Prince szerint (*i. m.* 206. l.) *ki-en-gi* = *kén-gi* = sás-ország; *ki* v. *kin* = ország; *gi* = sás. Az sem lehetetlen, hogy *ki-en-gi* az ország nevének tisztára ideographikus írása volt, a melyet esetleg *su-me-ra*-nak kell olvasni, Egyes szövegekben ugyanis (pl. Gudea A j. tengerf. 11,₁₆ 21₂₅) a *ki-en-gi* szó *ra* phonetikus kiegészítővel írva fordul elő, mely arra vall, hogy az előtte álló név *r*-rel végződött. Jelen esetben csakis a sumír szóra gondolhatunk, melyet a nevezett oknál fogva Hrozný, bécsi assyriológus a *ki-en-gi* phonetikus egyenértékének nyilvánított (*Revue Sémitique* 1908. július havi füzetében). V. ö. King, *A History of Sumer and Akkad*, 14. l. 2. j. Megjegyzendő, hogy már Lenormant próbálta Babylonia héber nevét, a bibliai *sin*-ár-t összefüggésbe hozni a sumír elnevezéssel.

¹⁴⁾ King, *Seven Tablets of the Creation*, I, 217. l.

¹⁵⁾ *Geographie*³ 189. köv. l.: *sumer* = *su-gir* = *gir* + *su*; *su* = *suti*, az arámiak egyik törzse *gir* = padánu, láb; *gir* = Kir: Ámosz 9₁.

¹⁶⁾ *J. m.* 254. l.

Sarzec huszonhárom évi, fáradságteljes munkáját csodálatos siker koronázta. Napfényre került a sumirek egyik legnagyobb városa, amelyet az emlékek SIR + BUR + LA illetve Lagas^{16*)} néven emlegetnek. Ősrégi épületmaradványok, ékiratos jegyekkel teleírt hengerek, táblák stb. kerültek elő. A francia köztársasági kormány nemzeti dicsőségnek tartotta kiadásukat, amelynek nehéz munkáját Leon Heuzy, Sarzec barátja vállalta el.

Ernest de Sarzec, mint a francia köztársaság baszrai alkonzula, 1877-ben kezdte meg Lagas romjainak felderítését. 1888-ban kormánya bagdadi konzulnak nevezte ki és lehetővé tette a máris nagy eredményekkel kecsegtető ásatások erélyes folytatását. A türelmes kutató, aki életének legszebb éveit a művelt emberek társaságától távol, durva arab munkások között, a kietlen romhalmazon töltötte, 1894-ben beteg lett és rövid időre hazatérni kényszerült. Lankadatlan tettvágya csakhamar felfedezéseinek színhelyére kergette. Visszatérése után Ur-Nina-nak, Lagas egy ősrégi fejedelmének leégett magtárát és a tel-loh-i templom levéltárát fedezte fel sok más, értékesebbnél értékesebb régiséggel egyetemben, melyek most a párisi Louvre-t ékesítik. Sajnos, Sarzec nem vigyázott eléggé arab munkásainak hosszú ujjaira, akik a napfényre hozott régiségek egy részét ellopták és különböző régiségkereskedőknél értékesítették. Így azután Európa csaknem minden nagyobb múzeumában találni kisebb-nagyobb tel-loh-i eredetű antikákat. Sarzec 1900-ig tartózkodott a tel-loh-i romokon; hazatérése után 1901-ben ragadta el a halál 64 éves korában.

Sarzec felfedezéseinek legnagyobb érdeme, hogy a sumirek néprajzi sajátosságairól, társadalmi, jogi intézményeiről, multjáról, végül pedig nyelvéről módunkban van immár közvetlen meggyőződést szerezni. „A tel-loh-i emlékek megdönthetetlenül bizonyítják, hogy Babylóniában két teljesen különböző népfaj lakott egymás szomszédságában: északon a sémi akkadok, délen a turáni eredetű sumirek, akik szokások és testalkat dolgában élesen elütnek egymástól. A szemita hosszúarcu, szakállt és haját növeszt, csikos ingfélében jár és szandált hord. A lagas-i sumirek hajukat

^{16*)} Az ideogram kiejtését illetőleg v. ö. *Cuneiform Texts in the Br. M.* XVI. füzet, 364; Meissner, *Seltene assyrische Ideogr.* No. 938 és a berlini múzeum VATHj. töredékének 5. s. I. Reisner, *Babylonische u. sumerische Hymnen*, No. 81. 126. oldal. V. ö. *Zeitschr. f. Ass.* XXIV, 346.

és arcukat borotválják, bő köpenyt viselnek és meztláb járnak.¹⁷⁾ Irott emlékeik kivétel nélkül sumir nyelven írvák, amiből nyilvánvaló, hogy a sumir szövegek nem tekinthetők sémi allographiáknak, mert mennél régibbek, annál tisztább, annál egyszerűbb a nyelvezetük. A tel-loh-i leletek tehát megdöntötték a halévisták egyik legerősebb érvét.

A tel-loh-i emlékek révén immár a sumir föld határait is ismerjük. A sumírek legészakibb városa *Nippur*¹⁸⁾ volt, most Nuffar, az Afeds-mocsarak között a Satt-el-kar nevű Eufrat-csatornától északra. Romjainak felfedése az amerikai Pennsylvania-University expedíciójának érdeme, mely előbb Peters, majd Hilprecht vezetése alatt 1888-tól 1900-ig kisebb-nagyobb megszakításokkal óriási munkát végzett a romok között, melyek eltakarítása után kitünt, hogy a város a Kabar nevű csatorna mindkét oldalán terült el; az egyik oldalon volt a papi negyed, *En-lil*, vagy akkad nyelven *Bél*, Nippur istenének lépcsőtemplomával (sum. *é pa*, akkadul *zikkurra*), a másik oldalon laktak az üzlet- és mesteremberek. A templomtól nem messze volt a nippuri papok könyvtára, mely ezer meg ezer ékiratos táblával jutalmazta az amerikai kutatók kitarató munkáját.

A sumírek földje Nippurtól a Perzsa Öbölíig terjedt. Legdélibb városuk volt *Eri-du*, a „jó város“ *E-a* istennek, a bölcs és jó lénynek híres bucsujárárhelye, melynek romjait Abú Sahrein helyén Taylor fedezte fel 1855-ben. E város az Eufrát jobb partján feküdt két dombsor (Hazem és Kasaim-Dafneh) által körülzárt mélyedésben, mely egyesek szerint valaha édesvízű tó volt s az Eufráttal csatorna útján közlekedett. Eridu az egyedüli város Babyloniában, melynek épületei termésköből készültek. Mint említettük, egy bábeli krónika tanúsága szerint valaha a tenger partján feküdt.¹⁹⁾ Zehnpfund nem tartja valószínűnek, hogy a Perzsa öböl valaha Abú Sahrein-ig ért volna s azért a bábeli krónika szavait egy másik *Eridu-ra* vonatkoztatja, melyet a Tigris régi torkolata közelében keres. Beválik-e ez a feltevés, egyelőre nem tudni.

17) Meyer, Sumerier 43. l.

18) Hilprecht szerint a bibliai Kalneh *Χαλανη* Gen. 9₁₀.

19) V. ö. Delitzsch, *Handel und Wandel in Altbabylonien*, Stuttgart 1910. 44 l. King, *Chronicles* II, 11. Zehnpfund, *i. m.* 60. köv. l.

A sumír-föld leggazdagabb városa kétségtelenül a Satt-el-Hai közelében fekvő *Lagas* volt (Tel-loh). Vele szemben a csatorna másik oldalán terült el Umma,²⁰⁾ amelynek nevét az ékiratok GIS+UH ideogrammal írják. Romjainak mai neve Dsoha. Lagas és Umma örökös harcban álltak egymással és akárhányszor csaknem belepusztultak ebbe az örökös versengésbe.

Említenünk kell még *Ur* városát (most Mukajjar), amely Abú Sahrein-től északra feküdt szintén az Eufrát jobb oldalán. Ur, Sin, a holdisten kultuszhelye, Ábrahám szülővárosa volt. Innen vándorolt Harrán-ba.

A Satt-el-kar csatorna közelében szintén több régi sumír város feküdt. Legdélibb közülök *Larsza*, a bibliában említett Elaszar²¹⁾ most Szenkereh, Babbar, a Napisten kultuszhelye; ettől északra feküdt *Uruk*, a bibliai Erech,²²⁾ Innina vagy Nana, a sumírek Aphroditéjének szent városa. Uruk ledér courtesane-jairól volt nevezetes, akik a *Gilgames*-époszban is, mint templomi prostituáltak szerepelnek.

Uruk felől északra haladva Fára romjaihoz érünk, melyek felfedését a *Deutsche Orientgesellschaft* áldozatkészségének köszönhetjük. E társulat által kiküldött expedíció Delitzsch, Koldewey és Baumgarten vezetése alatt 1902 végén látott munkához, de régi síroknál egyebet nem igen talált. A napfényre hozott csekély számú feliratos emlékekből mindazonáltal meg volt állapítható, hogy Fára helyén feküdt valaha a régi *Surupak*, Atrahaszisz, a babyloni Noe, szülővárosa.

Amint látni, a sumírek városai mintegy 200 km-t kitevő vonalon terültek el az Eufrát mentén. A Tigris mellett egyetlen egy sumír városra sem akadunk. E szabály alól Lagas sem képez kivételt, noha egyes tudósok a mellette elhaladó Satt-el-Hai csatornát a Tigris régi medrének tartják. King azonban két régi arab geográfusra, *Rusta*-ra és *Jaqut*-ra hivatkozva, azt tartja, hogy a folyó régebben is csak ott folyt, ahol mai napság és csak az első kalifák idejében tért ki a csatorna medrébe, amikor a hódító arabok a szasszanidák idejében rendben tartott csatornahálózatot elha-

²⁰⁾ *Cuneiform Texts*, XII, pl. 28 olv. 9 sor. Hrozny, *Zeitschr. f. Assyr.* XX, 421 köv.

²¹⁾ Gen. 14.

²²⁾ Gen. 14.

nyagolták. Az eredmény az volt, hogy a két folyó összefolyásától északra óriási mocsár keletkezett, mely azonban az arabok bejövetele előtt még nem volt meg. Ebben Kingnek teljesen igaza lesz, de már abban alighanem téved, amikor a Satt-el-Hai-t a Tigris régi mellékágának nyilvánítja. Umma ugyanis, a mai Dsoha, a Satt-el-Hai és Satt-el-Kar között terül el száraz, sivatagos területen. Ez a város régebben okvetlenül valami csatorna mellett épült, amely a Satt-el-Kar-ból ágazva el a Satt-el-Hai déli medrén át szakadt a tengerbe.

A sumír városok sajátságos elhelyezkedésének egyszerűen az a magyarázata, hogy az Eufrát vizének iszapja a folyó medrét állandóan feltölti, úgy, hogy partjai valamivel magasabbak, mint a szomszédos lapály, ami a csatornázás munkáját, valamint a folyó vizének okszerű felhasználását lényegesen megkönnyíti. Egyáltalában, úgy látszik, Sumír-földje jóval értékesebb terület volt a mocsaras Északbabyloninál. Az Eufrát áradása is jóval tovább tart, mint a másik ikerfolyóé, amelynek mélyebb medre az árvizet hamarosan elvezeti.

Nem hiszem, hogy a sumírek lakta terület 5—10,000 négyzetkilométernél nagyobb lett volna, sőt az sem valószínű, hogy a sumírek az Eufrát déli folyását hézag nélkül tartották volna megszállva. Városaik szeparatistikus törekvései arra vallanak, hogy Délmezopotámiát nem egyszerre, hanem fokozatosan vették birtokukba és a lakható országrészeket elfoglalva egymástól független telepeket alapítottak.

Akkad országa Nippurtól északra terült el. Romhalmazai még annyira sincsenek átkutatva, mint a sumír földön elterülők, úgy, hogy Akkad történetét illetőleg nagyjából a sumír emlékek adataira vagyunk utalva. Az akkad szó nemcsak földrajzi fogalom volt, hanem az ország lakóinak sémi nyelvjárását is jelentette, amint azt Messerschmidt a berlini múzeum VAT 1200 jelzetű ékiratos táblájából kimutatta.²³⁾ E töredékes tábla szövege Samsu-dítana bábeli király korára vonatkozó dátumot sumíriül idézve, *akkudusa*²⁴⁾ bevezetéssel utánateszi sémi értelmezését. Innen tudjuk, hogy annak a nyelvnek, amelyet a nyelvészek azelőtt assyr- vagy babyloninak neveztek, igazi neve akkad.

²³⁾ *Orientalistische L.-Zeitung* 1905. évf. 270 h.

²⁴⁾ Vagyis: „akkad fordítása”.

Maga e név a legnagyobb valószínűség szerint eredetileg városnév volt, A-ga-ti a Genézis 10. fejezetében említett *Akkad*-nak a neve. Sarru-Kin, aki a Kr. e. III. évezred közepe táján egész Mezopotámiát jogára alatt egyesítette, e várost szemelte ki birodalma fővárosául. Alighanem ez lehetett az oka, hogy e sémi uralkodó birodalmának fővárosa adott nevet úgy a szemiták lakta Északbabyloniának, valamint sémi lakosság nyelvjárásának is.²⁵⁾

Akkad városa az Eufrát balpartján feküdt és Istárnak volt szent helye. Vele szemben, a folyó másik partján emelkednek Abú Habba, a régi Sippar romjai, amelyeket 1881-ben Hormuzd Rassam és 1893-ban Vincent Scheil O. P. kutattak át futólag. Sippar volt Samas, a Napisten kultushelye és Akkad országa legrégebb városainak egyike. Ettől délebbre feküdt *Kútha* (Tell-Ibrahím), melynek lakóit az assyr uralkodók a VII-ik században Szamária földjére telepítették. Kúthában volt *Nergal*, az alvilág vérengző istenének szentélye. Említenünk kell még az ősrégi *Kis* városát (Tell-Oheimír), amelynek királyai már a legrégebbi időben főhatóságot gyakoroltak Sumír városai fölött, *Borszippát* (Birs-Nimrud) Nabú-nak, a táblaírás istenének szent helyét és — last not least — a híres *Babylont*, egykoron Előázsia vallási és kulturális gócpontját.

E város igazi neve: *Báb-il* = Isten kapuja, sumirül *ka-din-girra*. Eredete ősrégi időkbe nyúlik vissza. A King által nem rég kiadott krónikából tudjuk,²⁶⁾ hogy már Sarru-Kin korában (+ 2800 Kr. e.) mint Ea gyermekének, a hős Marduknak kultushelye jelentős szerepet játszott az akkadok vallási életében. Babelben volt az *e-sag-ila*, „a magas fej temploma”, Babylonia leggazdagabb és leghíresebb szentélyeinek egyike. Marduk temploma, továbbá *é-mah*, Nin-mah „a magasztos úrnő”, *é-patula* Ninib s az agadei Istar templomai, a melyeket legujabban a „Deutsche Orientgesellschaft” hozott napfényre. A város szentségét és gazdagságát hirdetik egyéb melléknevei is, amelyekkel az ékiratos szövegek emlegetni szokták: *Tin-tirra* „az élet ligete” és *Su-ana* „az ég hatalma”. Delitzsch e nevekből azt következtette,

²⁵⁾ Ungnad, *Sumerer und Akkader*. Orient. Lit.-Zeitung 1908. évf. 62 h.

²⁶⁾ *Chronicles*, II, 8. l.

hogy a biblia paradicsom-leírása Babelre vonatkoznék.²⁷⁾ Ez azonban légből kapott feltevés.

Ezek volnának Sumír és Akkad legfontosabb városai.

Említettük már, hogy Kis a lagasi emlékek tanúsága szerint már a legrégebbi időben politikai befolyásra tett szert egyes sumír városok fölött. Amde Kis akkad földön feküdt és így eláll az a kérdés, kik képezték Babylonia régebbi lakosságát: a sémi akkadok-e, avagy a valószínűleg turáni eredetű sumírek.

A tudomány mai állása szerint e kérdésre határozott választ adni nem lehet. Három nézet áll szemben egymással e kérdést illetően.

Ungnad szerint²⁸⁾ Babylonia legrégebbi lakói a sumírek voltak. Az akkadok tömeges bevándorlása abba az időbe esnek, amikor Agade városa vezérszerepet játszott, vagyis Sarru-Kín idejében. Azelőtt is lakhattak sémi törzsek Északbabyloniában; de ha nyelvüket és hazájukat Agade városa után nevezték el, fel kell tennünk, hogy tömeges bevonulásuk összeesik e város politikai fellendülésével. A régebbi időben ugyanis Kis játszott Agade-hoz hasonló szerepet és az északbabyloniai szemíták még sem nevezték el magukat utána. Azonfelül a régi sumír szövegekben szemítizmusok alig fordulnak elő, és ha itt-ott nagy ritkán nyomukra akadunk, e nyomok csak annyit bizonyítanak, hogy a sumírek nem éltek izolálva az országuk közelében lakó törzsektől, hanem velük valamelyes összeköttetésben voltak. Azt azonban kimutatni semmiképp sem lehet, hogy a szemíták Északbabyloniát már a legrégebbi időkben megszállották volna.

Ungnad nézetének megfordítottja Meyer Edée, aki viszont az akkadokat tartja Babylonia legrégebbi lakóinak. Meyer érvelése a sumír istenek öltözetéből indul ki. Szerinte a sumírek — mint a föld egyéb népei — saját képükre és hasonlatosságukra alkották volna meg isteneiket, ha ők lettek volna Babylonia legrégebbi lakói. A sumírek hajukat, szakállukat, bajuszukat beretválták és bő köpenyben jártak. A sémiektől szakállt és haját növesztettek és csikos plaid-félébe burkolóztak. Bátran föltehetjük, hogy a két nép isteneinek kosztümje megfelelt nemzeti viseletüknek. A valóság

²⁷⁾ *Wo lag das Paradies*, 78. l. V. ö. Nickel, *Genesis und Keilschriftforschung*, Freiburg, 1903. 149. l.

²⁸⁾ *Orient. Lit.-Zeitung* 1908. évf. 62. köv. hh.

azonban úgy áll, hogy a sumir emlékeken az istenek kivétel nélkül hosszú hajjal és hatalmas szakállal jelennek meg és arcuk is sémi jellegre vallana. Ebből az következnek, hogy a sumirek istenei nem törzsgyökeres sumir lények, hanem a szemitáktól átvett mythológiai alakok. Ámde, ha a sumirek vallásukat a szemitáktól kölcsönözték, föltétlenül bizonyos, hogy nem ők voltak Babylonia legrégebb lakói, hanem az akkadok, akiknek vallási kultúrája előtt a hódítók is kalapot emeltek.

King²⁹⁾ elismeri Meyer éveinek bizonyító erejét, de hozzáteszi, hogy a dolog nem olyan egyszerű, amilyennek látszik. Az igaz, hogy a sumir istenek szépen lengő szakált hordtak, de szobraikon a bajusznak nyoma sincsen, azonkívül fejdíszük sem olyan, mint a régi akkadoké. A bajusz beretválása Babyloniában csak a Kr. e. XX. században jött divatba, a Hammurapi dynasztia korában, amikor a kananitákkal rokon amurru-szemiták törtek Babyloniába. Ezek a mai beduinokhoz hasonlóan bajuszuat s orcáikat beretválták és csak állukon hordtak kecskeszakállt. A sumir istenek ruhája sem az a bizonyos szemita-plaid, hanem a sumirek egyszerű öltözetéhez áll közelebb. A dolog tehát non liquet.

De hozzátehetjük talán azt is, hogy van az, hogy az ékírást nem a szemiták, hanem a sumirek találták fel s az írástudást az akkadok tőlük tanulták? De ha a sumirek az akkadokat e téren felülmúlták, van-e jogunk feltételezni az akkadok föllényét vallási terén is?

A két szélső nézet között a középhelyet P. Dhome elmélete³⁰⁾ foglalja el, aki azt tartja, hogy a sumirek és az akkadok ősrégi időktől fogva egymás szomszédságában laktak Babylonia területén, az előbbieket délen, az utóbbiak északon. Hivatkozik Kis királyainak felirataira, melyek nagyrésze régen Sarru-kín előtt akkad nyelven íródott. Felhossa, hogy ősrégi akkad királyoknak Lagas- és Nippurból származó feliratai között is akadnak sémi nyelven írottak, hogy az akkadok művészi termékei már Sarru-kín korában a tökéletesség oly magas fokán állanak, mint akár a sumirekéi és így egyenesen ki van zárva, hogy az akkadok Északbabyloniában kevéssel előbb letelepedett jövevények lettek volna. Hasonló nézeten van King is.

²⁹⁾ *A History of Sumer and Akkad*, 40—50 ll.

³⁰⁾ *Les origines* . . . 38. l. 2^a i. m. 53. l.

Nézetünk szerint ezek az érvek sem döntők. Kis királyainak legrégebb feliratai tisztára sumír nyelven íródtak. Akkad nyelvű feliratokkal Sarru-kín előtt egyáltalában nem találkozunk, mert *Ri-mus* (vagy ahogy régebben olvasták: Uru-mus) akinek akkad feliratait e nyelv legrégebb termékeinek tartották,³¹⁾ újabb kutatók szerint Sarru-kín utódja volt,³²⁾ ebben az időben pedig az akkadok jelenléte Északbabyloniában magától értetődik. P. Dhome többi érvei is csak annyit bizonyítanak, hogy 2800 körül Kr. e. Babylonia északi részében akkad nyelven beszélő sémi törzsek laktak s a műveltség aránylag magas fokán állottak; ebből azonban semmiképp sem következik, hogy ez az állapot a történelemelőtti időktől datálódik.

A sumírek őshazájának kérdése különben is annyi sok más, nem kevésbé bonyolult kérdéssel függ össze, hogy a tudomány mai állása szerint még egyáltalában meg nem oldható: non liquet.

A geológusok szerint a jégkorszak idején a babyloniai lapály, mint a Perzsa-öböl északi folytatása, tengerfenék volt. Lakhatóvá csak a jégkorszak lezajlása után lön. Tudjuk azonban, hogy a jégkorszak anthropologiai szempontból a palaeolithikus időkbe esik és csak a jégkorszak elmúltával találkozunk a neolithikus, a csiszolt kőkorszak első nyomaival. Nyilvánvaló tehát, hogy a geológia megállapításai értelmében Délmezopotámia csak az alluvium korában népesedhetett be. De a geológia megtanít minket arra is, honnan kaphatta a tenger fenéke alul kibukkant terület első lakóit. Irán u. is még jóval a jégkorszak lezajlása után lakatlan és szinte megközelíthetetlen terület maradt. A Zagrosz hegyein olvadásnak indult hótömeg vizei hosszú ideig úgy felduzzasztották a hegyszakadékok között száguldó vad hegyi folyókat, hogy medreik közlekedési vonalak gyanánt csak később, az alluvium előrehaladt korszakában voltak használhatók. E ténynek megfelelően Morgan határozottan állítja, hogy a Kaukázusban, Örményországban és Északperzsiában végzett kutatásainak tanúsága szerint ezen országrészekben a palaeolithikus s a neolithikus emberi telepeknek semmiféle nyoma nem konsta-

³¹⁾ Thureau-Dangin S. A. K. 161. l.

³²⁾ Erről bővebben a sumírek történetének tárgyalásakor lesz szó.

tálható, az ember letelepedésének legrégibb nyoma pedig a fémipar aránylag előrehaladottabb fejlődési korába esnek.³³⁾

Sajnos, Irán területét még nem sikerült annyira átkutatni, hogy az anthropologiai kutatásoknak ezt a negatív eredményét döntő érvek tekinthetnők; de az argumentum e silentio legalább is valószínűvé teszi, hogy Délmezopotámia első telepeseit nem északról és keletről, hanem nyugatról, Arábia felől kaphatta. Az a magas fennsík, mely a Holttengertől nyugatra egészen az Euphratig s innen délre az Arab-félsziget déli partszegélyeig húzódik, helyenkint már a palaeolithikus időkben emberlakta vidék volt, amint azt Charles Doughty-nak Ma'án vidékén talált leletei bizonyítják.³⁴⁾ Igaz ugyan, hogy az ott talált palaeolithikus szerszámok készítőik nemzetisége felől teljes bizonytalanságban hagynak minket; de ha egyszer bizonyos, hogy a palaeolithikus korban Északarábia lakott vidék volt, éppen nem valószínűtlen, hogy első lakói sémiak voltak. Ha a sémi népek őshazáját biztosan megállapíthatnók, a ma'áni palaeolithikus készítőit nyugodt lelkiismerettel szemitáknak nyilváníthatnók.

Szerencsétlenségünkre a sémi népek őshazájának problémája még mindig nyílt kérdés, amelyről a tudomány korántsem mondta még ki az utolsó szót. Renan³⁵⁾ szerint a szemiták a Kaspi-tó vidékéről kerültek Arábiába. Guidi³⁶⁾ viszont Délmezopotámiában kereste őshazájukat. Érvelése egyoldalúsága dacára rendkívül érdekes. Alapja az összehasonlító sémi nyelvészet. A különböző sémi nyelvek szókincsét vizsgálva, azt találja, hogy csaknem valamennyinek a tengerre, mocsárra, romhalmazra, buzára, nádra, aranyra közös szava van, ellenben a hegy, sivatag, ezüst, vas, stb. kifejezésre más és más szót használ. E tényállásból Guidi azt következteti, hogy a szemiták őshazája

³³⁾ *Les premières civilisations* 92 s a 181. l. Koldewey ugyan említést tesz Babelben talált „palaeolithikus fűrészkezlő”, de az irodalmi jegyzékben i. művének 255. l. látható ábrái után ítélve ezek a „palaeolithikus” olyanféle szerszámok, mint aminőket Milleker Rezső, társulatunk kitűnő tagja, Kis-Ázsiában látott, ahol a timárok a bőrt maí nap is ilyen „palaeolithikus” szerszámokkal vakarják.

³⁴⁾ *Travels in Arabia Deserta*, Cambridge, 1888, I. 29. 35 kövv. ll.

³⁵⁾ *Histoire générale des langues sémitiques*, Paris, 1858, 29. l.

³⁶⁾ *Della sede primitiva dei popoli semitici* (Atti della R. Accademia dei Lincei, Ser. III.) 1879; 566—615 ll.

a tenger közelében fekvő, hegyekben szűkölködő, mocsaras ugyan, de főleg buzatermesztésre alkalmas terület volt. Minthogy e jellemző vonások a szemiták lakta országok közül Mezopotámiára tökéletesen ráillenek, ez lett volna a szemiták bölcsője. Guidi egyoldalú érvei a kérdés megoldásán nem sokat lendítettek. Noeldeke,³⁷⁾ Grimme³⁸⁾ és Streck³⁹⁾ a szemiták afrikai eredete mellett foglaltak állást. Ujabb kutatók, különösen Caetani, theanói herceg és neves orientalista, Saycenek⁴⁰⁾ és Sprengernek⁴¹⁾ adtak igazat, akik a szemiták őshazájának Arábiát nyilvánították.

Különös említést érdemel Caetani elmélete a szemiták őshazájáról.⁴²⁾ Mint már említettük, a jeles orientalista Arábiát vallja ugyan a sémi népek bölcsőjének, amellet azonban magáévá teszi Guidi nyelvészeti érveit, melyek értelmében a sémi népek szétválásuk előtt lapos, földművelésre alkalmas, részben mocsaras, de csapadékban bővelkedő területen laktak. Caetani azonban ezt a földet nem Mezopotámiában, hanem magában Arábiában keresi, csak hogy nem a mai, kopár, kietlen, sivatagos Arábiában, hanem a palaeolithikus korszak termékeny, gazdag, boldog Arábiájában. Ő legalább azt tartja, hogy a történelemelőtti idők Arábiája nem volt az a kietlen, száraz sivatag, ami most.

A jégkorban, midőn Európa északi részét egészen Németországig hatalmas, kompakt tömegű jégmező borította, midőn az Alpok lejtőit, a Kaukázus s a Zagrosz égfelé tornyosuló bérceit óriási méretű hótömegek fedték, Arábiának is volt kiadó esője, bő folyói, erdői s legelői bőven. A jégkorszak elmúltával, midőn a szomszédos hegyvidéket borító hótömeg elolvadt, Arábia klímája egyre szárazabb lett. Az előbb bő esők elmaradtak, a folyók elapadtak, majd teljesen kiszáradtak, s velük együtt elpusztult a növényzet is. Az ország rengeteg területe nem volt képes eltartani nomád lakóit. Nyomortól, éhségtől üzetve vándorbotot fogtak kezükbe és elindultak észak felé jobb hazát keresni.

³⁷⁾ *Encyclopedia Britannica* XXI, 643 l.

³⁸⁾ *Mohammed*, Münster, 6—9 ll.

³⁹⁾ *Klio* VI, 185.

⁴⁰⁾ *An Assyrian Grammar for Comparative Purposes*, London, 1872, 13 l.

⁴¹⁾ *Die alte Geographie Arabiens als Grundlage der Entwicklungsgeschichte des Semitismus*, Bern, 1875, 42 §.

⁴²⁾ *Annali dell' Islám* II. kötetében és annak kivonatában, amely *Studi di storia orientale* c. a. Milánóban jelent meg 1911-ben.

Igy kerültek a szemiták Mezopotámiába, majd később a Földközi-tenger keleti partvidékére.

Amint látni, Caetani a szemiták őshazájának s a sémi népek vándorlásainak kérdését az ú. n. desiccatiós elmélettel hozza összefüggésbe. Ez utóbbi alatt Kropotkin, Stein Aurél, Sven Hedin, Pumpelly és más Ázsiautazók megfigyelésein alapuló feltevést értjük, mely szerint Középázsia belseje valaha nagyszámú beltengerekben és kisebb-nagyob tavakban bővelkedett volna. E beltengerek és tavak párolgása a körülfekvő vidéknek bő esőt, dús növényzetet, lakóinak pedig könnyű megélhetést biztosított. Az elmélet szerint azonban e beltengerek a jégkorszak lezajlása után elpárologtak; helyükön sós sivatagok képződtek; a csapadék mennyisége egyre jobban és jobban kisebbedett, sőt helyenkint teljesen megszűnt; ennek következtében az előbb tevékeny országrészek növényzete elpusztult, lakossága koldusbotra jutott, végül pedig jobb megélhetés reményében vándorbotot fogott kezébe. Ilyenformán tehát a desiccatiós elmélet nemcsak a középázsiai népek (hunok, avarok, magyarok, törökök, stb.) vándorlásait magyarázná meg, hanem azt is, miért kerekedtek fel időnkint egész néprajok az Arab-félsziget belsejéből a határainál elterülő kulturvidékek, Phoinikia és Mezopotámia felé.

Szó, ami szó, a desiccatiós elmélet nagyon tetszetős, csak kérdés, igaz-e? A kritika tűzpróbáját még eddig nem állotta meg. Az egész elmélet alig tiz éves és már is számottevő tudósok nyilatkoztak ellene. Az Ázsiautatók részéről Cholnoky, kolozsvári egyetemi tanár támadta meg a Turáni Társaság egyik felolvasó ülésén és az alapját képező megfigyeléseket helyteleneknek nyilvánította. Szerinte a desiccatió, mint geológiai folyamat, fikció. A geológia az ázsiai kontinens klimájának fokozatos száradásáról mit sem tud. Az ázsiai népek vándorlásának oka pedig egészen más. Tény ugyan, hogy Turkesztánban, Délszibiriában, Tibetben valaha vízbő folyóvizek partjai mentén virágzó telepek terültek el, de ezek elnéptelenedését egészen más okok idézték elő, nevezetesen a középázsiai folyók medrének gyakori változása, melynek következtében az elhagyott meder mentén elterülő és legtöbbször mesterségesen öntözött kulturvidékek víz nélkül maradtak és utána csakhamar teljesen tönkrementek.

Arabia őslakóinak kérdésére egyébként Guidi elmélete tel-

jesen irreleváns. Felületes okoskodók, abból a feltevésből, hogy Arábiát már a palaeolithikus korban szemiták lakták, azt a tanulságot fogják levonni, hogy Babylonia legrégebb lakói az akkadok voltak. Nézetünk szerint ez a következtetés teljesen hibás volna. Mert ha az akkadok bevándorlása a sumírekét megelőzte volna, legott előáll a kérdés: miért nem foglalták el az országnak sumírek lakta értékesebb részét és miért szorultak a sokkal nehezebben művelhető Északbabyloniába? Szerintünk azért, mert a sumírek bevonulásakor egész Babylonia gazdátlan vidék volt, melynek legjavát a sumírek az első foglalók jogán vették birtokukba. Az ország északi része, a hol a két folyó régente még sokkal közelebb folyt egymás mellett, mind mai napság, bizonyára hatalmas mocsarat képezett és csak a sumírek bevándorlása után lett művelhetővé. Akkorára azdnban megkezdődött a szemiták népvándorlási mozgalma; az akkadok birtokukba vették Északbabyloniát és így a sumírek további terjeszkedését egyszer s mindenkorra lehetetlenné tették.

Ez természetesen csak találgatás. Ha őszinték akarunk lenni, meg kell vallanunk, hogy Mezopotámia legrégebb lakóit illetőleg ez idő szerint semmi biztosat sem tudunk. Lehet, hogy a sémi akkadok a sumírek előtt vették birtokukba Északbabyloniát, az is lehet, hogy a két nép bevándorlása egy időben történt: a szemitáké nyugat, a sumíreké Irán felől. Látni fogjuk ugyanis, hogy a sumir nyelv az ural-altái nyelvekkel rokon. Valószínű tehát, hogy a sumírek Északról vetődtek későbbi hazájukba. Milyen irányban? Ki tudná megmondani?

King⁴³⁾ a sumírek őshazáját Középázsiaiban, a mai orosz Turkesztán területén keresi, amelynek homoksivatagjaiban Pampelly és Stein Aurél ősrégi kulturák nyomait fedezték fel. Hommel,⁴⁴⁾ Sayce⁴⁵⁾ és Meyer⁴⁶⁾ szerint a sumírek a Perzsa-öböl mentén, a tengeren át kerültek Délbabyloniába. Ez volna szerintök értelme annak a mythikus hagyománynak, melyet Berossos, III. százdbeli hellenista történetíró jegyzett fel Babylonia első lakói-

⁴³⁾ *History*, 351. köv. I.

⁴⁴⁾ *Grundriss d. Geographie* 19. köv. II.

⁴⁵⁾ *The Archeology of the Cuneiform Inscriptions* 75. I.

⁴⁶⁾ *Sumerier u. Semiten* 114. I.; de most v. ö. *Gesch. d. Altert.*² I. 2, 406.

ról.⁴⁷⁾ E hagyomány értelmében Babyloniában különböző nemzetiségű emberek nagy tömege lakott, állatokhoz hasonló életet élve. A teremtés első évében, az erythreai tenger azon helyén, ahol az Bábellet határos, egy Oannes nevű értelmes lény bukkant elő. Teste olyan volt, mint a halé, de a halfej alatt emberi fővel bírt és emberi hangja volt. Oannes napközben az emberek között időzött s anélkül, hogy táplálékot vett volna magához, az embereket az írás ismeretére, a tudományokra s a művészetekre oktatta; megmutatta, hogyan kell városokat alapítani, templomokat építeni, a földet felmérni stb.

Az ékiratokból mai nap tudjuk, hogy Oannes nem más, mint E-a isten, a bölcs és jó lény, a civilizáció istene. Ea kultuszhelye a tenger mellett fekvő Eridu volt, a „jó város“, a sumirek legrégebbi szentélyeinek egyike. Oannes mythosa ilyenformán a civilizáció terjedését szemlélteti s értelme alkalmasint az, hogy a babyloniai kultúra délről észak felé haladt előre, s az a nép, amely Babyloniát civilizálta, hajón került oda, a tenger mélyéből.

A mese ilyen értelmezése szellemes, de hogy az igazságnak megfelelő-e, ez idő szerint oly kérdés, melyre feleletet adni lehetetlen.

⁴⁷⁾ L. Jeremias, *Das A. Testament im Lichte d. a. Orients*, Leipzig, 1904. 4. l.

Turáni népek az Aral-Kaspi síkságon.

Irta: Timkó Imre.

Az elmúlt év nyarán talajismereti tanulmányi kirándulásom folyamán az orosz birodalom mezőségi és félsivatagi területein járva, a Turáni Társaság megtisztelő bizalmából alkalmam nyílt érdekes adatokat gyűjteni az *Aral-Kaspi* síkságon élő turáni népek települési és gazdasági földrajzi viszonyairól.

Pusztuló pásztoréletünk, ösfoglalkozásunk emlékeit, ha visszaidézni akarjuk, ha a délibábos magyar pusztá mását keressük kelet felé, klasszikusabb helyet alig találhatunk a messze *Aral-Kaspi* síkság pusztáinál. Déloroszország csaknem 20 millió hektár kiterjedésű fekete föld mezősége (csernoszjom sztyep) a doni és orenburgi kozákbirodalmaknál kezd igazi pusztai jelleget öltetni. A sósföldek, sómocsarakkal tarkított puszták (pusztinőj sztyep) világa innen délre terül el Európa délkeleti határán Asztrachan kormányzóságban és behúzódik messze az ázsiai orosz birodalomba, Uralsk, Turgaj, Akmolinsk és Szemirjecs tartományokba. A Volga alsó szakaszán ugyanis ép úgy, mint az Ural-folyó középső szakaszától délre és alsó folyásától keletre óriási kiterjedésű félsivatagi területen turáni népek terelgetik nyájaikat ugyanazokon a nagy legelő térségeken, melyeken egykoron a magyarság honfoglaló útjára indulva el az ázsiai otthon utolsó stációjánál elbúcsuzott örökre a turáni haza rögétől, hogy hosszas vándorlás után a természetnek ezer kincsével teleszórt Kárpátok övezte tiszamenti síkságon találja fel az új hazát. S ha megcsodálta is az ősmagyar a Kárpátok tündérpanorámáját, hol hóvirág tapad a hegykoszoruk fenyőerdőből kimagasló szikloldalaihoz s szelíd nefelejtspázsit szegélyezi a völgyben bujkáló gyógyító forrásvizek kanyargásait, de nem tudta bizonyára fe-

ledni az őshaza pusztáit. Szívét csak a délibábos róna vonzhatta igazán, lelke bizonyára azután vágyhatott, sóvárgott vissza. Azután a látszólag beláthatatlan egyformaság, végnélküli simaságú puszta után, hol a szem hasztalan keres határvonalat, irányt, célpontot; elvész, beleolvad minden a nagy semmiségbe. A puszta a szabadság szimboluma volt neki, melynek zöld rónájára csak a köröskörül ráhajló égbolt vont határt. Aki a pusztát csak valaha látta, s elmerengett annak fönséges képén, bizonyára nem maradt el lelkéből az a magasztos, fölemelő ünnepies érzés, mely a beláthatatlan *végtelenség* nyomán kél bennünk. A csönd, mely ott körülvesz, a rónaság, melyen mint a mérhetetlen ocean tükrén a nap fénye csillog; az égboltozat, melyen helylyel-közzel gyapjas fellegek kergetőznek, — szent áhitattal töltenek el minden fogékony lelket. Rabjai leszünk a látványnak, varázslat lepi meg szívünket, lelkünket egyaránt.

A honfoglaló magyar lelkét az új hazában a rónaság fogta meg az elhagyott őshaza minden édes emlékével.

Álmodjuk vissza magunkat fehérre meszelt nádfedeles kis tanyaházas Alföldünk világából messze keletre a *Kaspi-Arál* síkságra; repüljük keresztül álomszárnyakon a nagy orosz rónaságot s pihenünk meg az Aral-tó környékén avagy a *Szjr Darja*-folyó mentében kis kirkiz pásztortanya tövében. S ha felébredve körülnézünk, a pusztát látjuk itt is, a végtelen rónaságot, legelésző nyáját, őspásztorvilágot s elbódulva a vadvirágok szelid lehelletétől ezer esztendővel többet hagyva magunk után itt találjuk a hont kereső magyarság egyik állomását.

Ha Moszkvából Szaratovba utazunk Rjazan, Kozlov és Tambovon át az Oka-, Don- és Volga-folyók közötti kövér fekete föld mezőségen, akkor európai Oroszország keleti részének talajbelileg leggazdagabb birtoktestét láthattuk. Szaratovnál átkelve a Volgán — egyszerre megváltozik a kép. A mezőség tengerkalászos rónáját, a folyó-völgyek öntésterületeinek és parti homokdűnéinek erdős tájait, mérhetetlen legelő térség: a puszta váltja fel. Megjelennek az árvalányhajas, de még fekete földes dús legelőkön a szikesek, a sós mocsarak, por üli meg az egyszerre nagyon egyhangunak látszó sós agyagos tájat, melyből azonban csakhamar nomadizáló pásztornépek sátrai tűnnek elő. Fűrge lovasok terelik nyájaikat: itt vagyunk a Volga legalsó szakaszá-

nak jobb parti részén a *Kalmük (styeppen) pusztákon*. E nagy kiterjedésű pusztát délről a Kaspi-tenger övezi, nyugatról pedig a *Jergeni dombok* szegélyezik. A mongol népáradat egyik legnyugatibb szigetét leljük fel e népben, mely a 17-ik században telepedve itt meg, ősi buddha vallását megtartotta s békés pásztoréletet élve, újabban földművelést s kertészetet űzve, legmegbízhatóbb elemévé lett a birodalomnak. Számuk mindössze 171,000 lélekre tehető.

De a félsivatagi tájak szépségeiből, a sokszor ugyan silány sós puszták világából csak ízelítő a *Kalmük styep*. Ha átkelünk a Volga balpartjára, ott érjük a félsivatagok igazi hazáját, azt az óriási sikságot, mellyel a kirgizek birodalma veszi kezdetét. Itt Asztrachán kormányzóságban csak legészakibb hordái ütötték fel tanyájukat e turáni népnek. Mindössze 251,000 lelket számol ez az északi kirgiz sziget. A rónaság itt is a végtelenségbe vész, sós tavak, mocsarak tarkítják az agyagos tájat, melynek szegényes vegetációjában itt is az ezüstös levelű, szagos üröm bokrocskák, törpe tamariskusok az uralkodók. S a végtelen róna bűbájos varázsát csak egy tanuhegy zavarja meg a baszkuncsáki szalinák megetté *Bogdo* hegyrög.

Innen délre *Chanskaj Stavkától* egész a Kaspi-tengerig homok-sivatagot találunk.

A kirgiz birodalom azonban innen keletre terül el Uralsk, Turgaj, Akmolinszk és Szemirjecs tartományokban, a Szyr Darja, Amu Darja vidékén és tovább délre Turkesztánba húzódik fel.

Fedjük fel e népnek rég mult történetét, libbentsük fel rövid időre azt az ezüstös árvalányhaj szemfedőt, mely alatt e nép multja van eltemetve. Regéket bontogat ki a bujdosó szél a pusztá fűvének, virágának minden szálából, mesék kelnek itt, színes keleti mesék régi harcokról, legendás multokról.

Az *Aral-Kaspi* sikság bejárt területén két nagyobb törzsét ismertem meg a kirgizeknek. Egyik a valódi kirgizek törzse, kiket *kazakoknak* neveznek, a másik pedig a kara kirgiz törzs, mely magát egyszerűen *kirgiznek* nevezi. A kazakok egyenes leszármazottai a török-mongolság azon néptörzsének, mely Dzsingiszkán uralkodása után is független maradt. A XV. században egy része e törzsnek, kik ma *üzbégek* alatt ismeretesek, az *Amu-Darja* medencéjébe költözött; a keleten visszamaradtak pedig a *Kazák-*

szövetséget alkotva, a XVIII. századig maradtak meg e szövetségben. E szövetség maradványai a nagy-, közép- és kis-kirgiz hordák.

A kirgizek elhelyezkedése különben a következőképen áll ma: A nagy kirgizek Szemirjecs tartományban ütöttek tanyát. Észak-Turkesztánnak a Syr Darja alsó szakaszamenti részében a kazák-kirgizek laknak; az Aral-tó keleti és északi részén pedig Uralszk, Turgaj tartományokban a kis kirgizek helyezkedtek el; végül Akmolinszk tartomány keleti felében a középső hordák telepedtek meg.

Ezúttal csak a kazak- és kiskirgizekről óhajtok egyet-mást elmondani.

A keleti hegységeken visszamaradt kazak kirgizek kizárólag nomád törzs ma is s mindezideig megtartották többé-kevésbé nyugtalan természetüket. Nemesi kasztjuk a *manapa*-k, akiknek ma is még uralkodó befolyásuk van a törzsre. Ezek egyenes utódai a törzs vezéreinek, kik gazdagságuknál fogva is nagy tekintéllyel bírnak a nép előtt.

A *manapák* befolyásos volta főleg akkor tűnik ki, mikor a nép vénét, bíróját választja, kit *bij*- vagy *bey*-nek neveznek. Ez a választás a pártok parázs verekedésével, sőt öldöklésekkel (*baranta*) jár karöltve. A kirgiz nemesség a „*fehér csont*” elpusztult s ma már csak emléke él.

A kazak-kirgiz s az ezekből kialakult hordák leereszkedve a turkesztáni hegyekből, előzönlötték a nagy *Aral-Kaspi* síkságot. A nomadizáló, de egyszersmind harcias nép elkalandozott messze északra a Volga, Don-folyók melléki orosz síkságra s félelmes lovasságuk gyakori pusztításait, rablásait erősen megszenvedte délkeleti Oroszország népe. Ezek ellen a rabló kirgiz-betörések ellen szerveztetett — ép úgy, mint nálunk a vágvidéken a török ellen — az orosz kozákság doni, urali és orenburgi organizációja. A harcias kirgiz törzsek pacifikálása temérdek gondot okozott Oroszországnak. A harci lárma azonban már végleg elült az Aral-Kaspi síkságon. Békésen legelteti nyáját a kirgiz, hűséges alattvalója lett a nagy Orosz Birodalomnak s a hadsereg — találékonyság és ügyességre — leghasznavehetőbb elemét nyerte benne.

Gyors felfogó képessége, vállalkozási készsége messze felülmulja s előnyt biztosít neki a nehézkes, lassú szláv nép felett min-

den téren s pl. mezőgazdasági vonatkozásokban olyan eredményekhez vezette, amelyek méltán bámulatra ragadhatnak.

Tavaszi pompájában tündöklött a délibábos róna, az árvalányhaj ezüst tengerét hozta hullámbzásba a pusztai szél, ragyogott az égbolt s a mérhetetlen ázsiai pusztá végtelenségén elmerülve egy dombocska tetején egyszer sajátságos hang ütötte meg fülem. A nyugateurópai és amerikai modern mezőgazdaságokban gyakran halljuk a szántóföldeken e berregő, zakatoló hangot. Nem hittem szememnek. Egy teve jött a domb lankás oldalán s berregő szerszámot húzott maga után okos arcú kirgizzel nyergében. Kaszáló géppel, legújabb amerikai gyártmányúval vágta a dús fűvet kirgizunk téli eleségül jószágainak. Szinte elképzelhetetlennek látszik ez akkor, midőn a nagy Orosz Birodalomnak körülbelül 20 millió hektárnyi fekete mezőségi talaján, modern felszerelésű, belterjes gazdaságokat bizony csak elenyészően keveset találunk.

Annak a nagy telepítési programnak — melyet az orosz kormány az Aral-Kaspi síkság tartományainak kolonizációjára alkotott — végrehajtása most van folyamatban. Egyenkint circa 700 ezer négyzetkilométernyi területnek kolonizációján dolgozik nagy apparatussal jelenleg az Orenburgban és Taskentben működő két települési igazgatóság. Európai Oroszország Poltava, Jekaterinoszlav, Cherson, Tauria kormányzóságainak kis orosz népéből kerül ki a legtöbb telepes. Ezek nagy kedvezményeket élveznek nemcsak azért, hogy a legjobb földekhez juttatják őket igen kedvező törlesztési feltételek mellett, azonfelül kívánóságaik sok mindenben — talán néha az őslakosság rovására is — meghallgatásra találnak, gazdaságilag pedig főleg a zemsztvók révén hathatósan istápoltatnak. A telepítési igazgatóságok mindenekelőtt az egyes tartományokat kerületek s rajonokra osztva topográfiailag pontosan térképeztetik, azután hidrologiai és talajismereti kutatásokat eszközöltenek botnaikai vizsgálatokkal egyetemben. A botanikai és pedológiai felvételek nyomán készült térképeken azután az egyes művelési ágaknak szánt területek kijelöltenek. Végül gazdasági statisztikusokkal az egyes területeknek birtokleltárát készíttetik el. Ez a nagy munka pár éve vette kezdetét s nagy anyagi áldozatokkal, serény buzgalommal halad előre. Évről-évre egész tudományos expedíciók indulnak az

ázsiai tartományok egyes részeibe az említett cél érdekében s szakemberek tudományos megfigyeléseit a telepítési igazgatóságok azonnal gyakorlatilag értékesíteni igyekeznek. A zemsztvók munkálkodása — mely mezőgazdasági érdekeket karol fel első sorban, emellett azonban számos humánus szociális intézmény létesítésén is fáradozik az Orosz Birodalom egyes kormányzóságaiiban — a telepések révén ide is kiterjed. A modernebb mezőgazdasági gépek pl., melyekről fentebb említést tettem, a zemsztvók révén kerültek a kirgiz őslakosság kezére. Mindkét említett tényező gondoskodása kiterjed végül abban az irányban is, hogy ne csak az ősi, primitív mezőgazdálkodási irányok — így pl. a kirgiz lakosság nomadizáló állattenyésztése mint ősfoglalkozás — folytattassanak itt továbbra is, hanem szorgalmazzák különböző mezőgazdasági ágak meghonosítását is főleg ott, hol a talajviszonyok annak lehetőségét megengedik. A szabad, nomadizáló kirgizt a telepéseknek megfelelően helyhez kötni igyekeznek. A kirgiz *juritok* (sátrak), *zimovkák* (téli szállások) s az ezekből alakult *aulok*, mint a legeltetés és istállózás telephelyei *sztarscsinsztvo* illetőleg *voloszt*-á, azaz rendes községi szervezetté tömörítettnek.

A nomadizáló kirgiz nyári lakása a *jurt*. Szerkezete, berendezése számos keleti utazó leírásából immár közismert. A jurtt könnyen szétszedhető és szállítható voltánál fogva a legkényelmesebb s legpraktikusabb hajlék a nomád ember számára. Telelésre patakok, vízfolyások mentén épült sárkunyhókban (*zimovka*) húzódik meg barmaival a kirgiz pásztor. A vertfalu téliszállás áll egy tiszta szobából, melyben szőnyegek vannak s a falakon fegyverek. Ide jár imádkozni a kirgiz s itt fogadja vendégeit is. Az asszonyok és gyermekek egy közös szobában tartózkodnak. Végül egy nagyobb szabad tűzhelyes konyha egészíti ki a lakóházat, melynek tágas udvarát (*szeráj*) is fal veszi körül, melyen belül marhája lel télen át enyhelyet. A kirgizek ellentétben a szártokkal, szélesebben, azaz nagyobb, szabadabb térségen építik fel lapostetejű, vertfalu házaikat. Sokszor egész a mi alföldi tanyaírnak megfelelően mintegy kis gazdaságuk közepén épül fel a ház, hol is a tágas szérű a baromállomány számára szolgál. Az egészen körülkerített majorság, gazdaság neve *csarbag*, melyben a kisebb területű szántóföld is befoglaltatik. A dzsuvalinszki ke-

rületben pl. már gyümölcsfák is akadnak a csarbagban. A zimovkák *aul*-okba tömörülnek. A csupán állattenyésztéssel foglalkozó aul-oknál közös állatetetőket találunk, mit oroszul *obcsiná*-nak hívnak. Több *aul volosz*-ot alkot, hol már kulturintézményeket (bolt, mecset stb.) is találunk. Az őslakosság mohamedán vallású.

A népesség eloszlására példaként szolgáljon a perovszki kerület egynémely népesedési statisztikája. Itt a kirgizek az összes lakosság 99%-át teszik. Törzsneveik közül a legelterjedtebbek: *Kypcsak*, *Dzsapasz*, *Takyn*, *Kerejt*. A kormányzóság délkeleti részein a *Chodzsi*, *Szunak*, *Tarakti*, *Argin*; az északi és északnyugati részeken pedig a *Dzsalair*, *Bachtijar*, *Taszdán*, *Türja*, *Szaribaj*, *Tama*, *Usakti* stb.

A lakosság sűrűsége itt a 64814 verst² területen úgy oszlik el, hogy minden verst²-re 2·3 lakos esik. A statisztika eddig itt 310 aul-t és 23689 gazdaságot számlált össze. A 78534 összeszámlált férfi és 68968 nőből egy-egy gazdaságra 3·3 férfi és 2·9 nő esik. Itt különben a nagyobb aulok túlnyomó számban vannak a kisebbek fölött. Az 50 gazdaságból álló aul 38·7%-ot tesz ki, az 50—100 aulból álló gazdaság pedig az összesnek 61·3%-a. A kis aulok 16·8%-kal szerepelnek. Egy gazdaságban 5—10 rokoncsalád foglaltatik, kik télen-nyáron együtt élnek. Az életkor megoszlása a következő:

Korhatár.

	13 évesig %	14-től 17 évig %	18-tól 59 évig %	60-on felül élnek %
Férfiak	35·4	8·8	46·6	7
Nők	33·3	10·6	49·6	7·1

A lakoságnak fele rendszeren dolgozó munkás, $\frac{1}{3}$ -ad rész esik a gyermekekre s a többi százalékot a serdülők s öregek adják.

Rendszerint korán házasodik, illetve vesz feleséget a kirgiz. A kultúra áldásai ide is eljutottak már, amennyiben a hozományra nagy súlyt fektetnek. Sok jószág, birka jó partit jelent. A többnejűség csak a gazdagabbaknál dívik. A szegényebbek gazdasági szempontból vesznek több feleséget, hogy így több munkáskészhez

jussanak. A perovszki kerületben pl. a lakosságnak 94%-a két-
neű és mindössze 5%-nak van kettőnél több felesége.

Az *aulieatinszki* kerületben a statisztikai adatok a követke-
zőket mutatják. Az őslakosság itt 95% kirgiz és karakirgizből
áll. $\frac{9}{10}$ -ed része a lakosságnak nomadizáló. 1 verst²-re esik itt
4·7 lélek, legsűrűbb a lakosság az Aral-Kaspi síkságon, aránylag
Taskent vidékén, hol 7·6 lélek esik 1 verst²-re. A kerület népe
275000 lélek, melyből 35283 gazdaság kerül ki. 1000 férfi lakosra
793 nő esik. Az életkor megoszlása itt a következő:

Korhatár.

	13 évesig %	13-tól 17 évig %	18-tól 60 évig %	60 éven felül %
Férfiak	35·60	9·90	48·90	5·60
Nők	34·00	10·40	50·60	5·00

Az Aral-Kaspi síkságon lakó kirgizek között az állatte-
nyésztés mellett főleg ott, hol a talajviszonyok azt megengedik, a
mezőgazdálkodás egyéb ágai is kezdenek fellendülni. A pásztor-
kodással járó független élet mellett a mezőgazdálkodás egyes
ágaiban szorgalmával hasznosat és jövedelmezőt is tud produkálni
ez az igénytelenségében is páratlanul álló nép. A kulturnövények
termelése ugyanis e kontinentális, igen száraz klímájú területen
— melyen épen ezért csak a nomadizáló pásztorokodás volt lehet-
séges — a víz kérdésén mulik. Tavaszi pompájában, ha elragadó
is e táj, dús, füves mezőségein, ha bőséges legelőt talál a nyáj,
nyár felé hajlóban kisül minden itt a nap perzselő hevében. Csak
apró ürömbokrok maradnak csomósan elszórva a vörösés agyag-
talajon, melyet nagy fehér sós foltok tarkítanak. A hamvas, zöldes
artemizia bokrocskák illata száll felénk, ödöngő teve, ló, szarvas-
marha, birka keres, kutat eleség után a kiaszott *takir* (sós agyag)
és *kebir* (kopár, sós agyag) pusztán, gyilkos módon tüzel a nap
az ég azurjáról, melyet azonban egykedvű nyugalommal tűr ilyen-
kor is téli hidegnek öltözött lovas kirgiz pásztor. S ha a jurtok,
sátortanyák közelébe érünk, kicsődül elibénk a kirgizek apraja-
nagyja. A sátortábor sok kutyája hangos csaholással fogadja az

idegent, miközben a férfiak elibünk járulva, erőteljes kézzorítással üdvözölnek s sátraikba tessékelnek. Törökös módra körbe ülünk a jurtban s csakhamar szíves vendégszeretettel kínálnak valami kirgiz-specialitással. A ház asszonya egy nagy faedényben keverni kezd valamit, azután apróbb fatálakba meregetve csakhamar szürcsölgetni kezdjük szíves kínálástól, no meg a szomjúságtól ösztökélve e vidék kedvre derítő italát — a *kumiszt*. Ez a csekély szesztartalmú erjesztett lótej még nótázásra is bírja a vidám arcú kirgizt. Ha pedig sokat ivott, pörbe száll az asszonynéppel s azután kilovagol a pusztába messze akár több napi járó földre egy kis tracs-ra a szomszédba. Azalatt — de meg különben máskor is — a sátor körül jószágot, gyereket az asszonyok látnak el. Egyáltalában a kirgizeknél a munka javarészét az asszonyok végzik.

Ott, hol a félsivatagi területből észrevétlenül jutunk jobb minőségű mezőségi talajokra vagy a folyók árterületén, a kirgiz búza-, rizstermelést, továbbá kertészkedést is üz. Ennek alapfeltétele azonban az öntözés. Ujabbán a kolonizációs igazgatóság hidrotechnikusokat küld e vidékekre az ivó- és öntözővíz kérdésének tanulmányozására.

Az öntözéssel való gazdálkodás a nem nomadizáló kirgizeknél már régibb keletű. A Szyr Darja mentén több régi s újabb öntöző-mű létesült. Természetesen csak igen primitívek. Érdekes, hogy az újabbán létesített modernebb öntöző-művek nem igen váltak be. A régi, kezdetleges öntöző csatornák (*arík*)¹⁾ magasabb vízállás alkalmával teltek csak meg vízzel s ott visszatartva, használtattak fel. Ha a magas víz elmaradt, a csatornák üresek maradtak s a vetés is elmaradt. Az arikok megásásában az egész lakosság részt vesz s így részesedik a használatában is. Árvizek gyakorta elmoszák az egész öntöző-művet, mely hihetetlenül primitíven van megalkotva. Minden évben vetés előtt kitisztítják a csatornákat. Minden egyes udvar e munkához egy-egy embert küld ki. A sztarscsinsztvo bírása az *akszakal*²⁾ a hatóságoktól nyert mandátuma alapján felügyel e munkálatokra. Helyette az *akszakal*-nak s egyben segítője is az ellenőrzés munkájában az

¹⁾ A magyar „árok”. Szerk.

²⁾ Magyarul: fehérszakál. Szerk.

egyes aulok kiküldöttje a *mirak*, kihez mindazok, kik igényt tartanak az öntöző-vízhez, egy-egy segítőt kötelesek küldeni. Aki a munkában nem vett részt, öntöző-vizet nem kap. Az öntözést mindig a magasabban fekvő birtokosok kezdik meg.

Ha a magas víz elmaradt, bizony inség elé néz az aul népe.

A végtelen sós agyag pusztákon, a homoksivatagok barkánjai között messze vidéknek egyedüli vállalkozó fuvarosa végül a kirgiz. Kicsi *tarantasz*-ba (kis kocsi) fogva röpülve halad úttalan területeken a pusztában nevelt vad kirgiz-csikó. Teherszállítást tevekaravánokkal bonyolít le feltétlen megbízhatósággal a vállalkozó kirgiz, mely karavánokkal gyakorta találkozunk a *Nagy Barszuki*, *Kara Kum* és *Kizil Kum* homoksivatagok eltemetett útjain, hol a barkánok útvesztőiben biztosan halad a kirgizkaraván, könnyen túrva a sivatagi utazás összes fáradalmaival, nélkülözéseit. De nemcsak ebben fejt ki kiváló ügyességet a pusztai nép. Amint az élelmes tatár nem ölte bele magát honfíúba az egykor hatalmas birodalma pusztulása felett, hanem faji kiválóságánál fogva hihetetlen energiával feküdt neki európai Oroszország déli, délkeleti s a Kaukázus kereskedelmének, hogy abban magának vezetőszerpet biztosítson, ép úgy a kirgizt ügyessége és találékonysága segíti a pénzszerzés lehetőségeinek felkutatásában. E lehetőségeket és alkalmakat a vagyonszerzésre nem is mulasztja el. Példaként szolgáljon erre a sok közül csak egy körülmény.

Mint a steppén lakó népeket általában, úgy az oroszot is hihetetlenül pusztítja a tüdővész. Leküzdésére állami és zemsztvo gyógyító-intézetek, de még inkább magán-szanatóriumok dicséretes buzgalmat fejtenek ki. Voronyezs, Szamára, Szaratov kormányzóságok steppe vidékeinek azon részein, hol folyó vagy partakvölgyi galeria-erdők ékelődnek be a végtelen fátlan mezőségbe, számos szanatórium létesült tüdőbetegek gyógyítására. Ezek közül nem egyet volt szerencsém láthatni s egyben a többek közt — a taskenti vasúttársaságnak beteg tisztviselői számára létesített gyógyító telepén, Bercsogurban (Turgaj tartomány, Mugodsár hegység) két napot töltöttem is. Ezekben a szanatóriumokban lótej (kumisz) gyógyítanak. Azt állítják, hogy a még kezdeti stádiumban levő tüdővészesek az erjesztett lótejől meggyógyulnak. S ha már lóról és kumiszról van szó, ott nem hiányozhatik a

kirgiz. Ő állítja elő a szanatóriumokba sereglett betegek utolsó reményét, gyógyulásának árkánumát. A gyógyintézetek közelében megjelenik a kirgiz jurttal az élelmes sátorlakó kumisztermelő intézetet létesít s egy modernebb tejszernakot meghaladó gondos szorgalommal kitermeli, erjeszti, töltögeti, dugaszolja a fogyasztásra kerülő gyógyító italt.

Az Aral-Kaspi síkságon élő turáni népsokaságból ezúttal a kirgizről igyekeztem nyújtani bárcsak egy kisebb keretű képet, jobban mondva egy halvány vázlatot. Már e körvonalakból is kicsoda kép bontakozhatik ki, ha felette magyar szempontból elgondolkozunk. E nép között jártamkor önkénytelenül vetődtek fel lekemben gondolatok, melyek sok-sok lelkes keleti tudományos expedícióban részt vett hazánkfiát foglalkoztatták már.

A kirgizt, — s más török-tatár és rokon — nomád (turkmen, kara-kalpak, kipcsak, özbék), másrészt letelepült (dugán, szárt, kalmük, tarandzi) népet, — mely az Aral-Kaspi síkságon és Turkesztánban szétszórva él — sok faji kiválósága kulturnépnek predestinálja. A mai kormányhatalomnak a csak nemrég pacifikált nép kulturális előbbrevitele nem sürgős szükség. Nem is túlnagy a vonzódása sem e fajilag, s egész lelkivilágában elütő török-tatár népnek a szláv elemhez. A kirgiz tatár-iskolába küldi gyermekét, ha egy-egy módosabb iskoláztatásra fogja s úgy hallottam, hogy ma már nem egy képzett emberük van tudományos pályán. Hallottam arról is a közel multban, hogy a kazani tatárok meleg rokonérzéssel fogadták azt az eszmét, melyet a Turáni Társaság lelkes buzgalommal karolt fel, hogy a török-tatárság ifjai a mi iskoláinkat kereshessék fel.

Milyen gyönyörű perspektiva, milyen eszményien szép hivatása a Turáni Társaságnak, hogy irányítója, vezetője legyen e rokon népeknek a jövőndő kulturmunkájában.

Egy júliusi kora reggelen a Barszuki sivatag melletti *Cselkar* kirgiz faluba vetődtem. Kazalinszk felé a sivatagba való kirándulásomhoz embert és szállító alkalmatosságot kerestem. Az orenburgi kormányzó nyílt parancsával kezemben egy kirgiz udvarába igazítottak. Még napfölkelte előtt volt s a kapualj melletti deszkadobogón a kellemes hűs reggelen pompás álmát aludta jó néhány kirgiz. Felköltve egyet s az írást felmutatva, jeleztem jövetelem célját. Többen felébredve eközben, tárgyaltak egymás közt, majd

a szőnyeges tiszta szobába vezettek. Csakhamar 8—10 férfi jött elő egyenkint s a szoba egyik sarkában megimádkozva, körbe telepedtek velem együtt a szamovár mellé. A beszélgetés folyamán tudtam meg, hogy egy zemsztvo kvártélyon vagyok s a regelihez ültek velem együtt a környékről jött megszálló vendégek. Egy intelligens tatár is volt közöttük, kit jól tudván oroszul, no meg kirgizül, tolmácsomul kértem föl. Tea szó mellett, — mit a kirgiz ellentétben az oroszsal nem pohárból, és tisztán, de csészéből és tejjel iszik s mellé édességeket csemegézik, — melegen érdeklődni kezdett a társaság jövetelem igazi célja felől. Elbeszéltem az egyszerű embereknek, hogy egy messze nyugaton élő velük rokon nép fia vagyok. Csillogó szemekkel hallgatták a tatárnak elbeszélésem tolmácsolását a magyarság honfoglalás előtti ázsiai kalandozásairól s a mai Magyarországra való megtelepedéséről. Sok és nagy csodálkozást váltott ki az elbeszélés a hallgatóságból, mely fokozódott, mikor jövetelem célját is elmondtam, hogy t. i. nekünk is vannak pusztáink, sőt földjeink, melyek ha nem is egészen, mégis hasonlítanak némileg az ő „*kebir*“, „*takir*“ területükhöz. Összehasonlító talajismereti tanulmányok hoztak ide az ázsiai kirgiz pusztákra, hogy szüzi mivoltában megismerhessem az ezer évvel ezelőtt elhagyott őshaza rögét, hogy e tanulmányok végső célja azután e ma hasznavehetetlen sósföldök mezőgazdasági jövedelmezőbb kihasználása. A tatár tolmács szavai nyomán bámulat, elképedés, majd élénk megbeszélés keletkezett. Az elmondottaknak nagyobb hatása volt, mint a kormányzó parancsnak, melyről pedig tatárunk kijelentette, hogy „jó levél“, — „sokat érő papir“. A legnagyobb szivességgel bocsátottak mindent rendelkezésemre megteendő utamhoz. Még csak azt említtem itt, hogy a zemsztvo kvártély udvarán egész mezőgazdasági gépraktárt láttam, melyre nézve azt a felvilágosítást kaptam, hogy nagy körzetben ők látják el e modern gépekkel a kirgizeket.

A látottak nyomán azzal a benyomással vágtam neki a homoksivatagnak, hogy mivé fejlődhetne ez az ügyes s minden iránt érdeklődő kezdetleges nép, ha a kultura áldásai rendelkezésére állhatnának.

Nemes feladatot, missiót teljesít a Turáni Társaság, ha expedíciókat szervez s lelkes embereket buzdít e népek tanulmányozására. Minket közelről érdeklő mennyi ethnografiai kincs

vár itt összegyűjtésre, micsoda gyönyörű terrenum lehet folkloristikai tanulmányok eszközlésére. Hálás, szép feladatok ezek s első sorban nekünk valók. Fáradsága jutalmát nagyrésztben már ott kapja meg a tudományos kutató. Mert ki egyszer látta a turkesztáni ég azurját, a ki elandaloghatott e páratlanul vadregényes vidéken, tavaszi pompájában, a csodás énekű hafiz fülemilék danájában, annak lelkét búbajos varázs tartja fogva s könnyen türi kutató munkája fáradalmaikat.

A „Kelet“ vonz, szépsége s eredetisége rabul ejt s a tudományos munka ha talán robot volt itthon, ott gyönyörűség leend.

Most pedig vegyünk búcsút a puszták birodalmától, élelmes, ügyes és rokonszenves kirgiz rokonainktól, kik ott őrzik a turáni őshaza szélén a mi ezer év előtti emlékeinket.

Az ősmagyar regék, mondák elevenedtek fel lelkemben az ázsiai pusztákon való kalandozásaim közben. És mikor belemerrültem a végtelen pusztá nyugati peremén lebukó nap tűzkorongjának nézésébe s biborpiros pompában úsztak fejem fölött a nyugatra tartó fellegek; akkor a felhők nyomán a képzelet szárnyaira visszarepült gondolatom tiszamenti pusztáinkra, melynek gyepes szűzföldjébe maig sem vágott bele az eke. Ide a mi pusztáinkra, mely nemcsak a délibábok, de az ősmagyar foglalkozásnak is klasszikus hazája, melynek neve körül a képzeletvilág tündéries ködében él a pásztorélet népköltői szelidségével.

Gyönyörű pusztánk Nagy-Hortobágy feléd szállt képzelettem. Látni véltem gyepes meződön a legelésző nyáját, kolomp-szót hallottam s nyomában mintha megszólalt volna a juhász furulyán az édes-bús magyar nóta. S az elragadó pusztai naplemente búbajos képében ringatózva nem is tudtam hirtelen, az ázsiai pusztán vagyok-e, vagy odahaza már.

Turáni törzsek a Hymalájában.

Irta : Tóth Jenő.

Előttünk India úgyszólván ismeretlen fogalom. Ismeretlen azért, mert a nagyközönség inkább csak az álmok és mesék országának gondolja. A műveltebbek pedig teljesen árya népek területének hiszik, holott ezzel téves felfogással kerek 150 millió turáni sikkadna el.

Maguk a déli turánok 50 milliónál nagyobb népséget számlálnak, de hozzávéve a *maharatta* népséget, a *gond*, *sontál*, *nága* és hymalájabeli törzseket és más kisebb népet, 100 millióra megy a számuk. A bengalák (*bengál*) nem hinduk, a rádspotok sem eredetileg, a pandsábiak, *sindh*-beliek sem. *Egyedül a bombéyi, a katiavári részeken és a szoroson vett Hindosztánban levőket számíthatjuk azok közé.* Elmondhatjuk, hogy a hindy, indus, hindus elnevezés csak általános valami, amit azokra a népekre fognak, akik India területén tartózkodnak.

E felolvasásom keretében egyedül a hymalájabeli törzsekkel és ezekkel kapcsolatban a dél-indiai népekkel szándékom foglalkozni, mint akik az északi finn-ugor népekkel a legszorosabb testvéri rokonságot mutatják.

Amikor e testvéri rokonságot kimutathatjuk, önkénytelen is előtérbe nyomul a magyar rokonság is, azon egyszerű logika következtében, hogy ha minket az északi ugorokkal hoznak kapcsolatba, akkor kell, hogy rokonai legyünk a hymalájabeli ugoroknak is. Kijelentem, hogy az ugorok északi-, déli ugorokra, avagy északi-, közép- és déli osztályokra való beosztását angol tudósoknak köszönhetjük és hogy ugyancsak ők szedték össze a rájuk vonatkozó anyagot is. Hyde *Clark*, *W. W. Hunter*, *Hodgson* foglalkoztak ezzel különösen. Én egyedül az ő adataikat hoztam úgy össze, hogy tisztán a mi szempontunkból nézhessük

és kiegészítettem egyes olyan szokásokkal, néprajzi adatokkal, amelyek személyes tapasztalataimból valók.

A himaláyabeli törzsekkel és a déli indo-turánokkal a hivatalos magyar tudósvilág még nem foglalkozott; hogy miért, okát nem tudom; de merem állítani, hogy őstörténelmünk szempontjából emiatt nagy kárt szenvedtünk, mivel e népek körében reáakadhattunk volna a magyarság eredetének vezérfonalára.

Talán merésznek hangzik ez a határozott állítás, de ne feledjük, hogy a múlt század hetvenes éveinek elején, amikor a gróf Széchenyi Béla expedíciója ment Keletre, amikor a Schlözer-Hunfalvy éra virágzott, már akkor foglalkoztak ezzel a gondolattal *idegenek*, köztük dr. *Leitner Bey* (Sir *Stein Aurél* elődje, aki először vezetett expedíciót a hunzákhoz) és *Hyde Clark*, a londoni Anthropological Institute igazgatója, aki alapvető cikkét egyenesen így címezte:

Himalayan origin and connection of the Magyar and Ugrian."

Hyde Clark szerencsés kézzel hozta felszínre a magyarság eredetének a kérdését. Dr. *Leitner* és rajta kívül dr. *Duka Tivadar*, dr. *Solymos Béla* és Capt. *Stab* szólottak e kérdéshez. Felemlítem *W. W. Hunter*, *Hodgson*, *Caldwell*, *Campbell*, *Oppert*, *Colonel Dixon*, dr. *Buchanan Hamilton*, dr. *Rost* etc., neveit a harmincnál több angol tudós közül, akik hosszú évtizedeken keresztül gyűjtötték az anyagot. Ilyen oszlopos tagokkal rendelkező angol tudós gárda révén gyűlt össze olyan rengeteg adathalmaz, amelyet, hogy Hunfalvy Pálnak adjunk igazat, csakis magyar tudósok fognak úgy feldolgozni, hogy a tudományok tárházában ez a kincs a maga méltó helyére kerülhessen.

Szükségét éreztem annak, hogy ezeket előrebocsássam, bár sokkal szélesebb körű története van az elmondottnak, semhogy egypár szóval előadhatnám. Ismétlem, hogy ezen előadás keretében erre nem térek ki; egyedül a himaláyabeli törzseknek az északi finn-ugor népekkel való rokonságát bizonyítom.

Az indo-turánok a Kr. előtti homályos évezredek valamelyikében ereszkedtek le Tibet, vagyis Bódjul ország felől India területére, amelyet később Barátha Varsának neveztek el egyik királyukról. Indiának csakis Makedon Nagy Sándor görögjei nevezték el (Ινδοί).

Már Herodot emlegeti őket Kr. e. az V-ik században, amikor elsorolja India lakóit és felemlíti a Padoii nevezetűeket, akik halásznak és barmot őriznek. Vannak, akik házakban tartózkodnak és akik a Baktriában lakókkal egyeznek, szokásokban, mint nyelvben is.

Mikor az áryák, az igazi hindu népek ősei betörnek Indiába Kr. e. 1000—1200-ban, már nagyfokú műveltségre találnak. A vedák könyve kilencven városról, négy erősségről emlékszik meg. Elismerik a turáni őslakók kultúráját. A hódító hinduk kiszorítják őket hosszú háborúskodás után és ez a turánoknak északra és délre való vándorlását vonta maga után. Az északiak a Hymalája heglányban találtak új lakóhelyre, a déliek pedig a mai *Dékánnak* nevezett részt foglalták el.

Nagy Sándor K. e. 326-ban India északnyugati részében árya uralomra bukkan, de Bengáliában a nága népek uralkodtak. A Kr. e. II-ik század körül hun, majd bodjul (tibeti) eredetű népek kerekedtek felül; erre az időtájra esik az Indo-scytha birodalom virágzása is.

Ne higgyük azt, hogy az őslakókat teljesen leigázták volna az indusok. Ez a hódítás csak részleges maradt. Pld. a Dékánban talált legrégebb hindu-emlék a Kr. u. 450. esztendőből való. A hegysek közé szorult turánok megtartották függetlenségüket, egyesek egészen a 15-ik századig. Más törzsek a muzulmán betörésig nyugodtan maradtak. Felemlítem a nagy hódítónak, a turáni eredetű *Mahmúd Gaznavynak* betörését Indiába, akinek táborát egy éjjel annyira megzavarta a kaggarok népe, hogy 8000 muzulmán maradt a csatatéren, ő maga csak nagynehezen menekülhetett meg. A rádspotok szintén nem hódoltak be soha a muzulmán hódítóknak, ők voltak az egyedüli népség, akik ellenük szegültek és tényleg volt függetlenségük. Mikor a sziklavárokba beszorult rádspotok látták, hogy menekvés nincsen, karddal vágtak utat maguknak az ellenségén keresztül és elmenekültek a hegyek közé vagy a sivatagba, ahol új városokat alapítottak, pl.: Ambar-t.

Legtovább tartották meg függetlenségüket az egyes hymaláyabeli törzsek. A bhutáni részeket csak a múlt század hatvanas éveiben lépték át az angolok véres küzdelmek után, aminek záradéka volt az ábor-expedíció 1911-ben.

Hyde *Clark* hymaláyabeli és déli-ugorokra osztotta fel

India turán-népségét, akiknek kiegészítő részét képezik az északi ugorok.

Szűkebb körű csoportosítás szerint a következő osztályokra vannak felosztva:

Tamil-csoport,
Kol, vagy Kallar-csoport
és a tibeti-burman-csoport.

A tamil vagy telinga nagy törzshöz tartoznak a

Telegu,	Marias,
Malayálam,	Kondh,
Kanari,	Dhangar,
Badaga,	Rádsmaháli,
Tulu,	Malér,
Kudagu,	Naikude,
Toda,	Kolami,
Kóta,	Keikadi,
Gond,	Jerukula,
Ráds,	Gadaba.

Ezeken belül ágazó törzsek:

Bengi,	Dher,
Bár,	Mar,
Cseri,	Mang,
Danuk,	Bedar,
Dom,	Vargha, stb. stb.

A Kol vagy Kallar-csoportban a következők vannak:

Sontáli,	Dsuang,
Mundári,	Kuri,
Ho-Kol, v. Larka-Kol,	Kurku,
Bumids,	Mehto,
Korva,	Savara.

A tibeti-burman-csoportban 104 kisebb-nagyobb osztály van, amelyek közül egypárat felemlíték:

Kácsári vagy Bodó,	Aka,
Tipera,	Tibarskad,
Bhútia,	Kiránti,
Tháksya,	Sunvár,
Nevár,	Váyu,
Magár,	Dsoboka,

Tengsa,
Andro,
Sák,
Gyárung,

Mányak,
Horpa,
Tocsu, stb.

Céltalan volna elsorolni az összes törzsek neveit, mivel egy törzs ismét számtalan családra oszlik, például a nepáli magyar törzs Alaja, Rána, Tapa nemzetségre oszlik.¹⁾ Ezeken belül találhatunk 200 családnevet, pl.: Kipcsáki, Dukcsáki, Gúti, Kas, Szárú, Gácsa, etc.

A himaláyabeli és indiai ugorok tehát épp úgy, mint az északi ugorok, számtalan apró törzsrre oszlanak, de összevéve, számuk 100 milliót tesz ki. *Ők képezik tehát a törzs-ugorságot és nem az a kevés számú vogul, osztják, stb., sem a többé-kevésbé indogermán hatás alá került finnek és lappok.*

Tudósok által megállapított tény, hogy ha a *testrészek* nevei, valamint a *számsor* két népnél egyező, úgy azok rokonsága több mint valószínű.

Amde ezenkívül a szókincs nagy része, grammatikai egyezések, ethnographiai és anthropologiai adatok egészítik ki e reánk nézve oly fontos rokonságot, amelynek horderejét vitatni felesleges.

Az itt felemlített adatok *W. W. Hunter* és *Hodgson* szótárából, továbbá *Budenz* József művéből valók.

Az északi ugorok és a közép ugorok közti rokonságot első sorban a következő adatokkal bizonyíthatom:

I. *Testrészek nevei:*

Magyar nyelven :	Északi ugor nyelveken :	Közép és déli ugor nyelveken :
<i>fej</i>	lapp <i>paije</i>	szunvár <i>pija</i>
<i>fog</i>	osztják <i>pank</i>	ábor-miri <i>ipang</i>
<i>haj</i>	votják <i>szi</i>	manyak <i>csi</i>
<i>kéz</i>	vogul <i>kat, kät</i>	kocs <i>háth, kutt</i>
láb	cseremisiz <i>jol</i>	tablung-nágá <i>jahlan</i>
<i>száj</i>	finn <i>szu</i>	szunvár <i>szo</i>
bőr	osztják <i>szog</i>	tablung-nágá <i>szoh</i>
szív	„ <i>szem</i>	tibeti <i>szem</i>
szőr	vogul <i>pun</i>	horpa <i>szpu</i>
test	cseremisiz <i>mongir</i>	ao-nágá <i>mang</i>
vér	votják <i>vir</i>	mrú <i>vi stb.</i>

¹⁾ A „nepalországi magyarokról” szóló cikkem a „Vasárnapi Ujság” hasábjain látott napvilágot.

II. Számnevek:

Magyar nyelven :	Északi ugor nyelven :	Közép és déli ugor nyelveken :
egy	osztják <i>it, i, ja</i>	gyámi <i>i, iku</i>
"	lapp <i>akta, okta</i>	kiránti <i>ektai</i>
"	cseremis <i>ikta</i>	váling <i>akta</i>
"	finn <i>jksi</i>	pákja <i>jek</i>
"	vogul <i>ekve</i>	kuszvár <i>ek</i>
kettő	osztják <i>kat</i>	lepcsá <i>kat</i>
három	vogul <i>korom</i>	kuri <i>akor</i>
négy	finn <i>nila</i>	tamil <i>nalu</i>
öt	" <i>wüsi</i>	gyámi <i>wú</i>
hat	cseremis <i>kut</i>	gyárun <i>kutok</i>
hét	vogul <i>szát</i>	kocs <i>szát</i>
nyolcz	osztják <i>nül</i>	muni puri <i>ni-pál</i>
kilencz	finn <i>ühdekszen</i>	sokpa <i>ieszo</i>
tíz	zürjén <i>dasz</i>	pákja <i>dasz stb.</i>

III. Családi fogalmak:

Magyar nyelven :	Északi ugor nyelveken :	Közép és déli ugor nyelveken :
anya	votják <i>anaj</i>	malabár <i>annei</i>
"	vogul <i>anga</i>	kol <i>enga</i>
ipa	vogul <i>up</i>	vaju <i>upa stb.</i>

IV. Egyéb fogalmak:

Magyar nyelven :	Északi ugor nyelveken :	Közép és déli ugor nyelveken :
fa	lapp <i>muora</i>	badaga <i>mora</i>
falú	eszt <i>küla</i>	municipuri <i>khul</i>
foljó	zürjén <i>ju</i>	kháling <i>jo</i>
ház	cseremis <i>kuda</i>	sontáli <i>kudia</i>
holló	osztják <i>khulakh</i>	szerpa <i>kalak</i>
meny	mordvin <i>menil</i>	jerukula <i>menu</i>
levél	" <i>lopa</i>	csingtángya <i>laphová</i>
só	vogul <i>csah</i>	magár <i>csa</i>
szarv	finn <i>szarve</i>	rodong <i>szarva</i>
szó	finn <i>szana</i>	csin <i>aszán</i>
tehén	zürjén <i>mösz</i>	pahri <i>moszá</i>
toll	mordvin <i>tolga</i>	naikude <i>tolka</i>
víz	zürjén <i>va</i>	rodong <i>va</i>
kemény	mordvin <i>kemä</i>	angámi-nágá <i>kemethi</i>
kicsiny	vogul <i>man(g)</i>	annámi <i>man(g)</i>
meleg	" <i>ren</i>	ahom <i>ran</i>
enni	mordvin <i>szeve</i>	szerpa <i>sze</i>
jönni	votják <i>va</i>	kámi <i>va</i>
lenni	cseremis <i>li</i>	ao-nágá <i>li</i>
nyelni	zürjén <i>nil</i>	dhimál <i>nili</i>
tudni	finn <i>tiete</i>	báhingya <i>teuti</i>

menni	osztják	men	laosz	men
meghalni	finn	kuole	tamil	kollu
ülni	osztják	umsz	tabl.-nágá	umcsi
messze	lapp	mecse	rodong	misze
ez	lapp	ta	thocsu	ta
ki	finn	ke	kuszvár	ke
mi, micsoda	cseremis	ma	bodó	ma
hol	zürjén	kön	nágá	kong
itt	votják	tatin	nevár	thating
szaladni	lapp	varre	malajálma	varu
fonni	mordvin	pona	báhingya	pánna
savanyu	osztják	summim	áhom	szum
piczi	votják	picsi	rodong	picshe
tűz	osztják	tút	tuluva	tu
keserű	cseremis	kacsa	magar	khácso
fehér	lapp	pejok	tocsu	pjok
kutya	votják	kucsa	bráhu	kucsak
szép	lapp	csabba	manipuri	aphudsaba
				stb.

A szóegyezesen kívül grammatikai és más, az összehasonlító nyelvészet körébe vágó adatok várnak a lelkes magyar kutatóra, akinek munkáját nagyban elő fogja segíteni az angol tudósok által megírt, ide tartozó könyvek hosszú sora.

Áttérek most az indo-turánok általános műveltségére és aozkra a néprajzi adatokra, amelyek a nyelvi hasonlóságnak mintegy kiegészítő részét képezik.

Vannak törzsek, amelyek ötezer év előtti szokásokat követnek még, a vasat is csak a mult század hatvanas éveiben ismerték meg; lándzsa helyett kovaszilánkot használtak, ma is dolmen építők. Más törzsek megtartották ősi szokásaikat, de az idő folyamán elsajátították a szükséges műveltségi fokozatokat. Némelyek, mint a bárók, az indiai építkezésnek, szobrászatnak, templomstíleknak vetették meg az alapját. Egyszóval a turánság nemcsak alantas törzsekkel rendelkezik, hanem a teremtés őseréjével megáldott nemzetekkel is, akik abban az időben a művészet, tudomány s irodalom terén vezetőik voltak.

Hogy az indo-turánok nyelvüket, szokásaikat, jóformán érintetlenül őrizték meg ennyi ezer éven keresztül, annak egyik főoka az, hogy a hinduk, ahol csak teheték, a legnehezebb szolgaságba vetették őket. Jogaikat eltörölték. *Manu* törvényhozásában a következő szakaszok szólnak róluk:

A városokon kívül legyen a lakásuk.

Egyedüli vagyonuk a szamár és kutya legyen.

Ruhájuk az legyen, amit a halottak hátrahagynak.

Ékszerük durva vas legyen, semmi egyéb.

Vándorolniok kell városról-városra.

Tiszteletre méltó egyén velük szóba nem állhat.

Akiket a király halálra ítelt, azoknak hóhérjai ők legyenek.

Ezen működésükért a kivégzett ruháját, ékszereit, ágyneműjét maguknak megtarthatják.

Fel sem szabadíthatták volna őket, mivel Manu törvényhozása olyan szigorú volt, hogy ezt kizárta. A VIII-ik fejezetben azt mondja, hogy lehessen az, hogy akiket az Isten a Bramánok szolgálatára rendelt, hogy azokat ember felszabadítsa.

Szokásaikban szembeötlően különböznek a hindo-turánok a hinduktól.

A főbb különbségek a következők:

A hinduk kásztokra vannak osztva; a hindo-turánok ilyesmit nem ismernek, náluk a törzsrendszer és a patriarchális rendszer dívik.

A hindu özvegy nem mehet férjhez. Az indo-turánoknál a megholt bátya feleségét elveszi az öcs. (Ez a „kisebbik uram” szokása.)

A hinduk a tehenet imádják, a hústól tartózkodnak.

Az indo-turánok mindenféle húst megesznek.

A hinduk tartózkodnak a szeszes italok élvezésétől.

Az indo-turánok szeretik az itókát, nincsen cerimóniájuk ivás nélkül.

A hinduk a maguk által készített ételt eszik csak meg.

Az indo-turánok bárki főztjét is megeszik.

A hinduk útálják a vérontást.

Az indo-turánok házi vagy vallásos szertartása vérontás nélkül nem teljes.

A hinduknak bramán papi kasztjuk van.

Az indo-turánoknál nincsenek bramánok. Az ő papjaik rendes életű emberek, akik a mágiában, bűbájos dolgokban, varázslatokban otthonosak, tudnak jósolni és gyógyítani. Ezen tudomány képesíti papjaikat arra, hogy az áldozatokat leöljék és hogy húsukat szétosszák a nép között.

A hinduk égetik halottaikat.

Az indo-turánok temetkeznek és pedig fegyverestől, ékszerestől. Néha áldozatot mutatnak be a sírnál, sőt a meghalt kedvenc állatait is leölik.

A hinduk a városi polgár-rendszert használják.

Az indo-turánok törvénye patriarchális rendszerű.

Természetes, hogy ekkora ellentétek és ezenfelül a hinduk embertelen bánásmódja ébren tartotta bennük a gyűlölködést.

A különféle népek hódító hadjárata reájuk áldás volt. Ők segítették diadalra az angolokat is, ebben a gyűlöletük vezette és az, hogy azokban szabadítókat láttak. Általában az angol írók, katonatisztek nagy dicsérettel szólnak erényeikről, katonás magaviseletükről, amelyek a hinduk előtt ismeretlenek. Igéretüket beváltják, vendégszeretőek, feljebbvalójukhoz hűséggel ragaszkodnak. Mindig készek feláldozni életüket azért, akinek szolgálatában állanak. Veszélyt nem ismernek. E jó tulajdonságaikat ki is használták az angolok, mivel a múltban is, most is katonaságot toboroznak közülök s ezek az ezredek az indiai angol hadsereg magvát képezik. A nepálországi gurkák, magarok, tokrák, kaggárok, rádspotok és szikkek különösen kiemelkednek.

Ezek képezik az indiai turánok arisztokratáit, — különösen a büszke rádspotok és a daliás szikkek. — A nepáli gurkák és magarok kitünő angolpártiak, — ők az indiai angol uralom első oszlopai — bátor, vitélő népség. Bátorságuknak jó bizonyítéka az, hogy a tigrisre egy hosszú késsel, az úgynevezett kardúcsával vadásznak. Guggoló állásban várja a fenevad támadó ugrását és egy ügyes elhajlással nyakát metszi, — amellet félre ugrik. Ennek többször kell megtörténnie egymásután, hogy a tigrist megölje. Az angol gurka tiszték nagyon elegáns megjelenésűek, semmiben sem különböznek európai társaiktól, esetleg a mongol-typus az, ami elárulja indiai voltukat. Különben beszédük, jó modoruk, megjelenésük perfect gentléman-re vall.

A tokrák, kaggárok szintén katonák. A tokrák (tugárok) a kásmiri maharádssa kedvenc testőrei. — Hajukat elől befonják, arcukat beretválják, bajuszukat kifenik, ami némelyiknek tiszta magyaros külsőt kölcsönöz. Eszünkbe jutnak azok az igazi kuralakok.

A rádspotok, akik Közép-Ázsiából jöttek, valamely szittyá-

törzsből váltak le, ők India nemesi osztálya. Rádsasztánra büszkék a nap és a hold fiai, ahogy ők nevezik magukat. Öröm ránézni egy ilyen vérbeli rádspotra. Eszünkbe jutnak a magyar nemesek, arisztokraták fajmagyar arcai, az a jellemző sasorr, értelmes szem, ívelt szemöldök, turáni bajusz és arckifejezés. Büszkék az indiai előkelőségek, de a rádspotok túltesznek őrajtuk is. Multjukra való tekintettel megtehetik, mert küzdelmeik különösen a muzulmán hódítókkal talán párhuzamba állíthatók a magyar-török világ idejével. A győzelmes iszlám fegyvereit csak ők tartóztatták fel ideig-óráig. Ellenszegültek az utolsó leheletükig. Számos monda, hagyomány, színmű (indiai) tartja fenn vitézségük emlékezetét. A rádspot szüzek önkényt mentek a máglyára, de nem adták meg magukat a győztes hadvezéreknek.

A spanyol-grandok etiquett-szeretete vetekedhetik talán egy rádspot nemes büszkeségével. Ez a jó szokása megköveteli mindenkitől a megfelelő tiszteletet. Ha reggel felkél, ágyulövés hirdeti, hogy a nemes, nemzeti nagy úr már felkelt. — Processzió, zenekar fogadja, katonai tisztelgés, alattvalók hajlongása, stb. növeli benne a büszkeség érzetét. Az ősi kard, a családi genealógia, a hősi énekeket zengő bárdok (Csand Bardai volt az első hiresebb bárd a 12. században Kr. sz. u.) a rádspot nemes legelső kelléke. Ezután jön a huka, az elmaradhatlan pipa, csak azután a többi, másodrendű prózai dolog.

A szikkek, mint kitűnő katonák és hűséges angolpártiak nyerték meg a brittek bizalmát. — Intelligens népség, akik érdeket szereztek maguknak arra, hogy az elsők között emlegessék őket. Ők az angol uralmat szent könyvükből a „Grant”-ből magyarázzák ki, ezért is oly határozott angolpártiak.

Az indiai alkirály testőrgárdája válogatott szikk-legényekből van összeállítva. Némelyikük bámulatos férfi-szépség és született katona egyben. E tekintetben felvehetnék a versenyt a világbármely nemzetével.

A szikk, szingh vallási fogalom és nem néptörzs. Ők java részben dsátok. — (Lásd a pandsábi népművészet és ethnographia című felolvasásomat.) — Vallásuk katonai rendszeren alapul és bizonyos keveréke az indiai és muzulmán szokásoknak és egy pár ősi megmaradt tradíciónak. A disznóhust eszik, sőt elő van írva náluk.

Áttérve a dél-turánokra, a telinga népekre, avagy arawa-népségre (arava és avara annyi, mint kóborló; más jelentése: nép), fentemlített törzseik közt nagyon sok érdekes névre akadunk. Ilyenek például a bárók. Ez a híres nép ma Bár, Ráds, Bari, Bharát, Bharátputra néven ismeretes. Azok a tanulok, akik a maharatták vidékén telepedtek meg, két osztályra oszlanak: a barki és halga törzsre. Madráshoz közel Csencsivár Telingana közelében tartózkodik a bedar törzs, a Vargha család, a jenedy dondassi, bandípote, talliár, kamivár, jelmivár, etc. törzsek. A mharok és mangok Mahar-rasthra vidékén tartózkodnak. A tırhúszok Tirkutban, a Domebeliek Domapurban, a bengik Bengál vidékén, a Kol-ok Koly-varában, vagy Kolvánban laknak, a gondok, kondhok, szaura-törzsek, a sontálok Gondvarában, Mirvarában, Bihárban székelnek. A cseri törzs a bárók egyik részét képezi. A mina törzs Dsaipurban és Ambir városában lakik (a minka család megvan a magyaroknál is). A katti, varali, pauria-bil-ek¹⁾ Akráni és Kimár mellett laknak, a csencsi törzs Majszore közelében etc.

Az indo-turánok között legműveltebbek a telinga népek, akiknek ősi nyelvük sokban felülmúlja a nagy szanszkrit nyelvet, irodalmuk ősiség tekintetében messzibb időkbe nyúlik, mint a hindu-irodalom. A telinga népek számlálják a legtöbb milliót, 50-et. Utánuk jönnek a maharatták, azután a tibeti-burman népek közel 35 millió lélekkel. Ezekre bővebben reá nem térhetek, hanem a sontál és kond népekről mondok el egyet-mást, mint akik érdekesebbnek tünnek fel szokásaik révén.

A sontálok Calcuttától északnyugatra fekvő Sontal-parganas nevű kerületben laknak. Ma szántó-vető népek a sontálok, önálló falusi kormányrendszerrel, amelynek élén az áll, aki a falu megalapítójának egyenes leszármazottja. Törzsrendszerük szilárd alapon nyugszik. A sontálira az a legnagyobb büntetés, ha kizárják a törzsből és a dsungelbe kell mennie egyedül, ahol magára van hagyatva, amíg a büntetése letelik. A vérbeli sontáli életében a következő fontos szertartásokon megy keresztül: az újszülött gyerek beigtatása a családba; ez abból áll, hogy az apa reáteszi kezét a gyermek fejére és elsorolja az ősi isteneket. A

¹⁾ A paur törzs Nepálban is megvan.

második főceremóniánál a gyermeket bemutatják a törzs tagjainak. Ekkor megborotválják a gyerek fejét, ami nagy sörivással van egybekötve. A harmadik ceremónia abból áll, hogy a gyermek jobb karját a sontáli ismertető jelekkel betetoválják. A negyedik eléggé fontos, mert az ifjú sontálit megházasítják, ekkor nagy mulatságot rendeznek. Ilyen alkalommal a menyasszony házánál faszenet égetnek, vízzel eloltják, ami a menyasszonynak az apai háztól való elszakadását jelenti. Az ötödik ceremónia már szomorú valami, amennyiben a meghalt sontáli testét elégetik (azelőtt temették). A hatodik ceremónia öszerintük az, amikor a halott az ősök szellemeivel egyesül.

Az eredeti sontáli vallás különféle isteneket ír elő; démonokat, öszellemeket imádnak, vannak hegy-, erdő-, forrás-, folyószellemeik, akikkel a sontálinak jó barátságban kell lenni. Ismerik a napimádás kultuszát. Az istenek egy sál nevű fában rejtőzködnek, amelyek árnyában áll a sontáli gunyhója. Rendesen kecskét, csirkét áldoznak, néha virágot, avagy nemes gyümölcsöt. Némely faluban a fákat körüláncolják, nehogy valamelyik istent megbántsák, aki ott tartózkodik.

A sontáloknak úgy mint a gondoknak, vannak hagyományaik, melyek azt tartják, hogy őket a törzs-isten a Hymalája lábánál Devalagiri tövében teremtette. Halottaikat észak felé fordítva temetik, hogy egykor ismét készen álljanak, ha északi házájukba vissza kell menniök.

Egyes szokásaik különösek. A nair törzsnél több férfi egy feleséget tart, a családfő vagyona testvére gyermekeire száll. Különben ez a hymaláyabelieknél is szokásban van.

A marias törzsnél az adószedés különös módja ötlük szemünkbe. Ugyanis az év bizonyos napján megjelenik az adószedő, megüti a dobot a dsungel szélén, mire a mariasok futva hozzák az adót, ami rendesen otthoni produktum, leteszik és visszafutnak a dsungelbe. A dsuang nép még 1871-ben levelekből összerótt ruhát hordott, az angol kormány adta át nekik ünnepélyes aktus között. A kand népnél divatban van a vérboszu. Náluk a házasság abból áll, hogy a kond ifjú valamely ünnepegről elragadja a választottját. A leányért bizonyos összeget fizetnek le, aki mint szolgáló él az ipa házánál, amíg a kond ifjú eléggé megnő. Ugyanis a nő sokkal idősebb, mint a férfi s így nagy be-

folyást gyakorol reá — néha meg is rakja — ami óriási kiváltság India területén, ahol a nő oly alantas szerepet játszik.

A kondok Tari-pennunak, a föld istenének emberáldozatot mutattak be azelőtt, de az angol kormány eltöröltette velük ezt a szokást. Tari-pennuról sok mindent tart a kond mondavilág; a legérdekesebb talán az, amikor Bura-pennu isten felszólítására nem akarta megvakarni a hátát, nagyon megharagudott és ezért az engedetlenségért Tari-pennunak sokat kellett szenvednie.

Egyes törzseknél ma is szokásban van, hogy kutyára esküsznek. Ez a legszentebb valami előttük. Számptalan különös szokást, gazdag folklórét találhatunk közöttük, jóllehet egyes részük muzulmán hitre tért át, mások keresztényekké lettek, de még nem tűnt el közülök az ősvilág-nézet. Szokásaik között samán-buddhista ceremónia nyomaira bukkanhatunk, amelyek a himaláyabeli törzseknél dívának teljes mivoltukban.

A himaláyabeli törzsek többé-kevésbé a modern buddhismus hívei. Ebben a keverék-vallásban reá akadhatunk bizonyos bramán szokásokra, de a legtöbb megmaradt az ősi samanizmusból. Az eredeti buddhizmust alaposan kivetkőztették formájából. Náluk a pap ördögűző, orvos egy személyben, aki csirkék belsejéből jósol, ahogy a lepcsáknál szokás ma is. Van még egypár furcsa szokásuk, például vajjal kenik magukat, a homlokukat meg — disznóvérrel; nagyon babonások, ahogy a samán hagyományokhoz illik.

Asszámiban az egyik törzsnél a távolság kifejezésére a bételbagót használják. (T. i. amíg valamely faluba ér, ennyi és ennyi bételt rág el — ez az irányadó mérték.)

Ezen futólagos vázlattal inkább az érdeklődést akarom felkelteni, nem pedig hogy korrekt tanulmányt adjak róluk. Hozzáfűzöm, hogy az indo-turánoknak gazdag népszokásuk és meseviláguk van, amelyek sokban egyeznek az északi rokonokéval. Példának hozom fel, hogy a Jumi pátriarcha törzséből származó nép neve (lapp ősi hagyomány) a Jumar, Jumila ősi fiú-bálvány egyezik a nepáli jumila föld elnevezéssel, hasonló nevű várossal és törzsszel. A fiú démon ganes, a nepáli ganes, ganes közeli rokonfogalmak névben úgy, mint felfogás tekintetében is. Sok más hasonló nevet találhatunk Nepálban az Ural, Baltit, Tingri, Duna, etc.

neveket. Találhatunk egyes osztják neveket és sok más egyéb nevet, amelyek kutatóra várnak, hogy napvilágra hozzák őket.

A hindu-turánok általában földművelők, kicsi részük dsungel lakó és halásznépség. Egyes részük katonáskodik, más részük kereskedő, teatermelő.

General Briggs kitünően jellemzi e népeket, dicséri erényeiket. A karnata szipoyok voltak az elsők Clive szolgálatában. Az ő segítségükkel verték le a hindukat számos esetben. Plassey mellett ők segítették diadalra az angolokat, hogy leverjék a hinduk uralmát. Ugyancsak kivették részüket az afgáni hadjáratokban is. Soraikból kitűnő hidépítők és mérnökök kerültek ki.

Ugyancsak így nyilatkozik Colonel Dixon, Sir James Outram is. W. W. Hunter, Colonel Tod kitűnő tanulmányokat írtak róluk, közöttük való több évtizedes tartózkodásuk után.

Az indo-turánok különleges helyzetüknél és voltuknál fogva érdeklődésre tarthatnak számot részünkről. Általában nem ismerjük őket, legyen azért a jövőndő magyar tudósok feladata, hogy a megfelelő helyre emeljék őket a turáni nagy népek sorozatában, annál is inkább, mivel ősmultunk szoros kapcsolatban van velük, ami fényt fog deríteni arra a fontos kérdésre, hogy honnan származunk mi magyarok.

Kölcsönhatások a távol Kelet művészetében.

Irta: F. Takács Zoltán dr.

A távol Kelet művészetének tanulmányozása most kezd biztosabb eredményekhez vezetni. Lelkes bennszülött és idegen kutatók, óriási áldozatoktól vissza nem riadó kiadók önzetlen munkájának eredménye, hogy ma már ez a tudomány is kinőtt gyermekkorából. Igaz, hogy távol vagyunk még attól, hogy Kína és Japán nagy művészeiről olyan megbízható adatokat tartalmazó életrajzokat írassunk, mint az olaszokról vagy németalföldiek-ről. Keletázsia mérhetetlenül gazdag és változatos művészeti fejlődését lassúnak és korlátoltnak látják még sokan azok közül is, kik előtt az átléphetetlen kínai fal meséje már rég összeomlott. De mindezeknek dacára ma már annyira jutottunk, hogy megtaláltuk azt a vörös fonalat, mely a távol napkeleti birodalmak művészetének egyes nagyobb fejlődési fokozatait megszakítás nélkül kapcsolja össze s egymásból magyarázhatóvá teszi.

E tőlünk messze fekvő óriási terület átkutatásához az éles szem és különös rátermettségen kívül még bizonyos romantikus hajlam is szükséges. Nem szabad megijednünk e tudományhoz szokott fülnek veszélyesen hangzó állítástól. Az üzleti életnek, a laboratoriumnak, a boncteremnek is meg van a maga romantikája és vajjon nem hangzik-e szépen és hihetően, ha romantikusnak nevezzük azt az érzést, mely a tudományos kutatót az ismeretlen felé hajtja és képzelőtehetségét elméletek alkotására ösztönzi, szükség esetén, hogy azokkal hidalhasson át végtelennek látszó távolságokat.

Romantikus érzésűek voltak azok a kalandorok is, akik Amerikát felfedezték és az ő vérük folyt abban az emberben is, aki Keletázsia régi művészetének tudományos kutatását megalapozta. Ernest Francisco Fenollosát, kinek nézeteire többször lesz

alkalmam hivatkozni, ritka merész képzelőtehetség és különös ösztön vezette. Az aranykereső spanyol hajósok szelleme hatotta át, mikor gondolatban megjelentek előtte az Aleutok és a polineziai szigetcsoportok lakói, amint primitív bárkáikon, fegyvereiken, eszközeiken, ruházatukon és saját meztelen testükön bemutatják egymásnak azokat a faragott, szőtt, fonott és tetovált formákat, melyeknek keveredése folytán a csendestengeri népek művészetét a homályos őskorban rokon vonások fűzték egy elvitázhatatlan óriási egységbe.

Kétségtelen, hogy a kínai sárkány alapformáit sugalmazó érzés ott született az őskori primitív művészelvekben, ahol a legtávolabbi Kelet megszűnt Keletnek és a legtávolabbi Nyugat megszűnt Nyugatnak lenni. Élénk vita tárgya ma is és valószínűleg az lesz még hosszú ideig, hogy e szimbolikus állat, melyet mai formájában a hüllők és bizonyos tekintetben az emlősök közé sorozhatunk, milyen őstől származik.

A kutatók egy része azzal könnyít feladatán, hogy a legenda állatot a puszta képzelet szülöttének minősíti. Mások az ősellatok, különösen az ichtiosaurus emlékét keresik benne. Legtöbb híve van annak a nézetnek, mely szerint a sárkány a Yang Tse Kiangban előforduló alligator leszármazottja. Fenollosa, a legújabb elmélet képviselője, a sárkány régi formáját a csendestengeri primitív szigetlakók halformájú faragványaira vezeti vissza.

A különböző nézetek pusztá említése is elég annak éreztetésére, mily távol állunk még a fölötte érdekes kérdés végleges megoldásától. Rendkívül megnehezíti és komplikálja a problémát a különös művészi díszítő törekvés energikus volta, melynél fogva a Shan és Chou korszakból, a Kr. előtti második és első évezredből származó bronz edényeken előforduló állati formák a felismerhetetlenségig átdolgozottak. A kínaiak tehát már időszámításunk előtt egy-kétezer évvel a merész elvonatkozások emberei voltak; az igazi értékes művészetet már akkor a sokszoros levezettségben keresték. A régi bronzokról szóló 1119-ben megjelent híres munka, a Po ku t'u lu, élénk világot vet e felfogásra. Wang Fu, a szerző, pl. különös nyomatékkal dicsér itt egy egyszerű, de sok művészettel és gonddal szerkesztett edényt, melyet az emlőt jelképező dudorodásokon kívül a görög meanderhez hasonló

felhőornamentum és az u. n. k'uei sárkány legegyszerűbb formája díszít. Ennek az ideogrammá visszafejlesztett alaknak egyszerű tagolatlan kigyóteste, lábait jelző négy nyulványa és nagy szemét viselő kerek feje egyáltalában semmi pozitívumot sem tartalmaz. Ilyen és hasonló emlékek alapján, azt hiszem, csak egyet lehet bizonyosnak mondani, azt t. i., hogy a kínai díszítő művészetnek ekkor már kifejlett és leszögezett rendszere volt és e rendszer alapjának a felhőornamentumot kell tekintenünk. A gomolygó és menydörgést rejtő felhőnek ez a szüksézu misztikus jelképe nevezhető tehát a kínai díszítő stílus lelkének, sőt tovább mehetünk és azt is megállapíthatjuk, hogy a formáknak ez a szakgatott jelzése felismerhető a kínai középkor és újkor klasszikus mestereinek alkotásain, különösen képzeleti tájainak biztos stílusérzékéből született vonalritmusán. Klasszikus példát keresve ez állítás igazolására, a japánok egyik festőóriása Sesshu ötlik szemünkbe. Ez a lángelme bizonyos tekintetben a távol Kelet sajátos művészi alkotóerejének maximumát képviseli. Tusfestéseinek kristályosodott formában valósul meg az a tendencia, mely a festőt a formák naturalisztikus utánzása helyett szüksézu levezetett képletek alkotására ösztönzi. Ezek a képletek pedig nem arra valók, hogy a látottakról tárgyilagosan és kimerítően beszámoljanak, hanem arra, hogy a művész temperamentumának közvetlen kifejezésére tökéletes eszközül szolgáljanak.

Sesshu a kínai Sung-korszak, a 11., 12. és 13. század klasszikusainak hátrahagyott műveiből tanult. Ezekben pedig ősrégi hagyományok nyilatkoztak meg. Így magyarázható, hogy a nagy japán mester vonalvezetésében kétségtelenül felismerhető a legendás ó-korból származó bronzok felhőornamentumának szelme.

Néhány primitív sárkányalak mindennél jobban bizonyítja, mennyire irányította ez a dekoratív alapforma a művészi térkitöltés logikáját. A Shan és Chou korszakból való bronzedények egynémelyikén a sárkány mozdulata a felhőornamentum összelapított S formáját írja le és a kompozíciónak ez a mintája más motívumokon is felismerhető.

Ez a megfigyelés nagyon alkalmas arra, hogy vele kapcsolatban egy minket magyarokat különösen érdeklő kitérést tegyünk. Őseink faji, illetőleg kulturális hovatartozásának és szár-

mazási helyének kutatói, köztük elsősorban Nagy Géza, jogosan hatalmaznak fel minket arra, hogy a szkithaság gyűjtőfogalma alatt érthető népeket turániaknak tartsuk, magyar elődeinket, esetleg a hunnokat is, közéjük számítsuk és őshazájuknak, származási helyüknek a Baikal-tó, a Jeniszei és az Amur vidékét tekintsük. Szibériának e távoleső része és a hazánk belseje közé eső területen, szóval azon helyeken, hol a szkitha népek vándorlása, történelmi szerepe, illetőleg kialakulása lezajlott, egységes jellegű és határozott kulturális közösséget bizonyító emlékek kerülnek elő a föld alól. Olyanok is tartoznak ezek közé, melyeknek alapján többen azon meggyőződésre jutottak, hogy készítöik, a kínaiak régi tőszomszédjai, az utóbbiakra kulturális, illetőleg művészeti téren befolyást gyakoroltak. Akadt a művészetkutatók közt olyan is, ki a kínai sárkányt szkitha eredetűnek tartja. Ez az állítás többek közt egy Déloroszországban talált iparművészeti tárgyon alapszik, melyen két erős dekoratív érzékkel komponált sárkány látható. Aki azonban e szörnyetegek formájából akarja levezetni a híres szimbolikus állatot, elfelejti, hogy e kecskefejű négylábuak mozdulata is megfelel a felhőornamentum vonalmenetének, amint a velük egy csoporthoz tartozó más emlékeken is megállapítható ez a törvényszerűség.

Egyes darabokon a motívumok olyanformán kerekítik ki egymást, mint az ősi kínai tai gi szimbólumon, a kezdet kezdetét jelentő képleten, mely a pozitívnek és negatívnek egymást kiegészítő fogalmairól egy csavarvonallal két részre osztott körrel ad kifejezést.

Nem hallgathatom el azt sem, hogy a szibériai, illetőleg dél-oroszországi emlékek egy része különböző állati motívumok dekoratív kombinációját mutatja. Találhatók pl. köztük szarvasalakok, melyeknek ékítményesen kiképzett agancsai füles keselyű, illetőleg griffekben, vagy egyéb állatformákban végződnek és testüket is különböző állatok rajza borítja. Ez utóbbi díszítő eljárás közös jellemvonása az ősi kínai és a szibériai művészetnek s valószínűnek tartom, hogy a tetoválásból ered. A griffszerű agancsok viszont elfajult sárkányalakoknak tekinthetők. A kínai bronzokon előfordulnak t. i. olyan karcsú kígyószerű sárkányok is, melyeknek feje határozottan a keselyűre emlékeztet.

A szibériai népek régi művészete elsősorban elrontott asz-

szir-perzsa, szóval mezopotámiai, s amellett, amint jeleztem, de-generált őskinai formákat tartalmaz. Enélfogva nem érthető meg teljesen az utóbbiak ismerete nélkül. Viszont a kínai ékítményes motívumok egy részének magyarázata is csak a velük rokon barbár műtárgyak alapján adható. Ezek képviselik az átmenetet a kínai ékítményes elvonatkozásoktól a naturalisztikus formákhoz. A távol Kelet arisztokratikus dekoratív ösművészetének népies átdolgozása ismerhető fel bennük. Legközelebbi rokonságuk nem az utókor számára is fennmaradt szimbolikus ornamentika, hanem a menyei birodalom klasszikus ókorának elveszett nagy ábrázoló művészete lehetett, melyről ma már csak a vele határos két szélsőség közt bolyongó fantázia költhet homályos regéket.

Kétségtelen, hogy a polinéziai ékítményes motívumok szalagszerű kiképzése jobban egyezik a kínai rituális ősfomák természetével, mint a szibériai és belsőázsiai népek féldekoratív kompozícióival, de a térkitöltés, a formák szoros egybeillesztésének elve, mind a háromnál közös. Ugyancsak közös jellemvonás mindeniknél a heterogén elemek egybekapcsolása, illetőleg egymásból kifejlesztése, ami a csendestengeri, illetőleg amerikai totemek konglomerátumszerű kiképzésében nyilatkozik meg a leg-határozottabb formában.

Tekintetbe véve mindezt, valószínűnek látszik, hogy e művészeti fejlődés középpontja, talán épen kezdetének kezdete Kína volt. A minket közelebről érdeklő népvándorlaskori műtárgyak keletkezése idején, vagyis Krisztus előtt legfeljebb öt évszázaddal, a kínai díszítő stílus már óriási multra tekinthetett vissza; elveit rég leszögezte és a rituális bronzedények ornamentikája meggyőző bizonyíték arra, hogy szigorú logikája semmi indokolatlanságot sem tűrt.

Az indokolás alapja természetesen egy absztraktum volt, egy teljesen elvont térkitöltési elv, amely nem kapcsolódott valamely pozitív ábrázoláshoz, hanem egy mozgási képzetnek, a felhők alakulásának képletes éreztetéséhez.

A belső- és északázsiai nomádok műtárgyain viszont látszik, hogy ők e szigorú törvényszerűséget nem értették meg teljesen. A távol Kelet művészi kulturájának szellemébe nem hatoltak be. Ami ott hibátlan ékítményes logikán épült, náluk exotikus szer-telenség maradt. A motívumok félreértése mellett bizonyít néhány

bronz üst sajátos díszje is. Ujra olyan emlékek, melyek a szkitha népek lakta egész területre jellemzők, de a kutatók nagyobb részének véleménye szerint külön kategóriába osztandók, nem sorozhatók a többi szkitha emlékekkel egy csoportba. Szerény nézetem szerint, ha van jogunk a népvándorlás emlékei közül valamit a hunnoknak tulajdonítani, akkor e különös edényeket első sorban. Ezeknek művészi jellege utal ugyanis a legtávolabbra Kelet felé és tudjuk, hogy egyes mongol törzsek még ma is használnak hasonló üstöket. Magas hengeres formájuk, függélyesen kiemelkedő fülük, négy cikkre osztott oldaluk, teljesen megfelel a kínai rendszereknek. Az üstök szélén látható és praktikus szempontból nem magyarázható gombaalakú nyulványok pedig nem lehetnek egyebek, mint a régi kínai bronzedények egyes fajtáin alkalmazott nyelek csökevényes formái.

A népvándorlás részesei közül a hunnok voltak legszorosabb összeköttetésben a kínaiakkal, ennél fogva nem vitázható el a reális jogunk arra, hogy ez emlékeket nekik tulajdonítsuk.

Nagy szerepet játszanak a népvándorlás szkitha emlékei között a hosszúkás bimbó alakú, áttört oldalú csörgők, tetejükön egy-egy állat (kutya vagy madár) alakjával és alsó részükön szegél vagy csövel, mellyel e tárgyakat botok vagy rúdak végére szokták volt erősíteni. A kínaiak köznapi életében, zenekaraiban stb., nagy szerepet játszottak a botra erősített csörgők, amint azt írott adatokból és a Han korszakból ránkmaradt domborművekből tudjuk. A szkitha csörgők hegyén levő állatalakok asszír mintára vezethetők vissza, és úgy látszik, hogy az ázsiai népeknél általában kedvelt dísz tárgyak voltak. Egy keleti Turkesztánban talált falfestményen, melynek vonalas rajza Grünwedel Albert legújabb nagy munkájában (*Altbuddhistische Kultstätten in Chinesisch-Turkestan*) látható, az indiai hercegek sisakjának hegyét hasonlóan komponált állatalakok díszítik. Ez a festmény természetesen aránylag új keletű, de bizonyosra vehető, hogy a rajta ábrázolt motívumok régi hagyományokra vezethetők vissza.

Kisméretű, gyakran igen esetlen állatalakok sűrűn fordulnak elő az ősz japán sirokban talált, iwaibe név alatt ismert edényeken, a Han-korszakban készült kínai bronz dobokon s általában olyan tárgyakon, melyek a kínai birodalom déli részének ősművészetét, illetőleg annak hagyományait képviselik. Az igény-

telen bronzformák tehát messze földről jutottak Európa szívébe, óriási útat írtak le, míg hazánk területén is megotthonosodtak és e nagy távolságon szétszórt népek egykori szoros összeköttetéséről beszélnek.

A kínaiak és szkithák, illetőleg török-tatár népek közt kifejlett művészeti kölcsönhatás kérdése még nincs tisztázva. A leg-hivatottabb kutatók, köztük elsősorban Reinecke Pál és Berthold Laufer, amilyen fontosnak tartják e problémát, ép oly óvatosan bánnak vele. És óvatosságuk teljesen indokolt, mert hiszen a menyei birodalom legrégibb művészetét illetőleg még a kérdések feltevésének is csak a kezdetén vagyunk. Az ősművészeteknek csak egy ágát, a dekoratív bronzplasztikát ismerjük és annak is csak egy-két motívumával vagyunk némileg tisztában. A főbbek megnevezése és szimbolikus jelentése régen él a köztudatban és ennél fogva már nem kérdés tárgya. Genezisük megfejtése azonban még mindig megoldhatatlannak látszó feladat. Említettem, hogy a legújabb nézetek szerint Kína ősművészete csendestengeri művészetnek nevezhető. Nem vehető természetesen rossz néven, ha ez állításra sokan azzal a kérdéssel felelnek: minő reális alapon? Hiszen a csendestengeri népek ősművészetének mulandó anyagból készült termékei rég eltűntek, tönkre mentek. Igen, de tudjuk, hogy a népművészetek általában konzervatív jellegűek; a régi formákhoz szigorúan ragaszkodnak. Fenollosa tehát jó úton jár, mikor a kínai rituális bronzedények legfőbb díszét, a falánkságot jelképező, feltűnően nagy és ferdeszemű tao-tieh szörnyeteg ábrázolását szoros kapcsolatba hozza az uj-zeelandi bennszülöttek házaín előforduló fafaragásokkal. Az elfogulatlan szemlélő kénytelen belátni, hogy e formák alkotói közös esztétikai elvekből indultak ki, amely elvek a szigetlakók díszítő művészetét ma is irányítják. Bátran aláírhatjuk a Fenollosa által képviselt nézetet arra vonatkozólag is, hogy e motívumok fafaragások és tetoválás formájában születtek és eredeti jellegüket megtartották. A stilizált fregátmadarakból komponált legyezők és hasonló motívumokból összeállított csolnakdíszek kitűnő példák a mondottak bizonyítására s mindenképpől ugyanolyan ékítményes szintétikus érzésről tanuskodnak, amilyen a kínai bronzok alkotóit vezette. A feltűnő szerepet játszó szemformák általános elterjedése alaszakai ékítményeken ellenőrizhető legjobban. Ezek a legbeszédesebb

példák egyuttal arra is, hogy a felhőornamentumok alapján kifejlett szögletes vonalkompozíció mennyire irányadó volt a kínai területen kívül is.

Nem tudjuk, hova helyezhető legtöbb joggal a csendestengeri művészet kiindulási pontja, a tropikus vidékekre-e vagy inkább északra, de valószínűbb az utóbbi feltevés és még valószínűbb, hogy Ázsia és nem Amerika partvidékeinek népeitől indult ki az első impulzus.

Igen közel jutnánk e problema megoldásához, ha sikerülne felfedeznünk és megfejtenünk a kínai bronzokon előforduló legrégibb sárkány- és egyéb szörnyalakok alapformáit. A kutatók, amint a sárkány esetében jeleztem is, különböző álláspontot foglalnak el. A legegyszerűbb felfogás szerint elintézettnek tekinthető az ügy azzal a kényelmes feltevéssel, hogy rendszertelen ötletekkel állunk szemben. A problematikus motívumok gondos vizsgálata azonban hamar meggyőz ez állítás elhamarkodott alaptalan voltáról.

Bizonyos, hogy azok a képzelt szörnyek, melyek a klasszikus korbéli edényeken rendszeren a tao-tieh-formáknak alárendelve láthatók, nem mind sárkányok. Némelyeken határozottan kivehető az emlősállatokra valló fülalak, vagy a szarvasággancs levezetett formája és a tao-tieh szörnyeteg macskafajú ragadozókra emlékeztető szeme. Az állatok egy részének szélesebb teste és meanderszerűleg felhajló farka van. Más részük keskeny alakjával a kígyóra vagy angolnára emlékeztet. Az sem lehetetlen, hogy a primitív művészek csak ez utóbbiakkal akartak sárkányt ábrázolni. A szörnyek általában ragadozó jellegűek, tágra nyitott szájjal, ami olykor csőrnek is nevezhető, gyakran éles tépő fogakkal. Lábaik egyszerű, egymás felé hajló, hegyben végződő nyulványok. Talán ezek miatt gondolt Fenollosa többek között a fókára is, mikor ez alakok mintáját kereste.

Nagyon valószínűnek tarthatunk egyelőre annyit, hogy e képzelt lények alakítása már kezdetben eklektikus módon történt. Nem szabad szem előtt téveszteni továbbá, hogy az állatok általában ragadozó jellegűek. Vissza kell utasítanunk tehát már ennek alapján is azt a feltevést, amely szerint a kínai sárkány a szkitha művészek szarvasalakjainak félreértéséből keletkezett volna.

(Folytatjuk.)

Tibet és az ázsiai nagyhatalmak.

Irta: Dr. Milleker Rezső.

Alig, hogy súlyos belviszályokkal küzdve megszületett a kínai köztársaság, nehéz feladattal találta magát szemközt. Nagy birodalmának két legszélsőbb részét, Mongoliát és Tibetet két hatalmas szomszédjával, Oroszországgal és Angliával szemben meg kellett védenie. Mongolia az orosz befolyásban bízva a belháborúkkal elfoglalt fiatal köztársaságtól kicsikarta majdnem teljes gazdasági és politikai függetlenségét, úgy, hogy Kína még katonaságot sem tarthat ezen tartományában. Közelfekvő azon gondolat, hogy ha csak Kína, Japán mintára magát össze nem szedi, akkor Mongolia az orosz jogar alá kerül. Hasonló sors fenyegeti Kína másik délnyugati tartományát, Tibetet Anglia részéről. Tibet sok ideig az orosz és angol versengésnek színhelye volt, míg az elmúlt évtizedben a Kinával és a tibeti theokrátiával kötött szerződésai révén e terület úgyszólván teljesen Anglia befolyása alá kerül. 1904-ben Anglia Tibettel oly értelmű szerződést kötött, hogy országát Gyang-Cse, Gartok és Yalung-nál megnyitja az angol alattvalók számára és egyszersmind megengedi, hogy Anglia ott ügynökségeket létesítsen. Továbbá kötelezte magát a tibeti kormány, hogy semmiféle út, táviró, vagy vasút koncessziót nem ad másnak, mint angol alattvalónak. Ugyanaz áll a természeti kincsek, főként pedig a bányák kihasználási jogára nézve is. Anglia a béke után Tibet elzárkózottságát fentartotta, mert az európai utasoknak rendszeren megtiltotta a Tibetbe való előnyomulást. Mint látjuk, ez a szerződés oly tekintélyes jogokat biztosít Angliának, amelyek e területnek anektálását megkönnyítették. De mindennek dacára a szerződés keresztülvitele nehézségekbe ütközött Kína hozzájárulása nélkül. Ez 1906-ban hosszú tárgyalások után megtörtént. Az ekkor létrejött konvenció értelmében azonban Anglia

kötelezi magát, hogy nem annektálja Tibetet, továbbá a tibeti adminisztrációba bele nem szól. Ezzel szemben Kína kötelezte magát, hogy más államnak, mint Angliának nem engedi meg Tibetben az akár gazdasági, vagy más úton való térfoglalást. Időközben Anglia több ízben katonai missiókat küldött Tibetbe, melyek egyike az Urgába menekült Dalai Láma helyébe az angoloknak sokkal kedvesebb Tasi Lámát helyezte. Ez már 1905-ben Ravalpindiban üdvözölte az ott időző welsi herceget. Oroszország ekkor nem tudta kellőleg érvényesíteni befolyását és igényeit Tibetre nézve. A japán háború után elgyöngülve, lemondott inváziós tervéről s végre 1907-ben Angliával együtt megállapodott abban, hogy a statusquot Tibetben fenntartják, sőt Anglia lemondott mindazon előnyökről, melyeket számára az 1904-iki tibeti szerződés biztosított. Ez utóbbi megegyezés határozottan Kína javára szolgált. Az angol katonai missziók által a kínai prestige Tibetben nagyot szenvedett, mindenekelőtt hozzá kellett látnia a tartomány keleti végeinek közigazgatási reorganizációjához. Főleg a Sze-Csvan határain fekvő Batang és Litang kerületek lázadtak fel és idővel teljes függetlenséget vívtak ki maguknak. Az odaküldött kínai legátust megölték, ami végre arra kényszerítette Kínát, hogy Ma tábornok vezetésével katonai missziót küldjön a lázadók ellen. E tábornok azonban nem tudta feladatát teljesíteni. Küldött ugyan Pekingbe néhány kosarat teli lámák levágott füleivel és saját tetteit dicsőítő iratokkal, a lázadás azonban mindinkább nagyobb tért hódított. Végre 3000 ember élén elküldték Csao-Öl-Fongot Litangba, aki Szam-Pin-Lin láma kolostort vette ostrom alá. Az élelmiszerekkel bőven ellátott védők könnyen védekezhetek az élelmiszerekben szűkölködő ostromló sereg ellen. Már kénytelenek voltak visszavonulni, midőn felfedezték az erődítményt tápláló vízvezetékét, melyet elvágva, hamarosan kezükbe kerítették a kolostort, hol nagy vérfürdőt rendeztek. 1907-ben ismét kitört a lázadás Lagogun kolostorban, melyet csak három hónapi véres ostrom után tudtak a kínaiak felgyújtani. 1907. közepe táján a tartományokban helyre állott ugyan a rend, de a vidék tönkre volt téve. A láma kolostorok feldúlva, a falvak legnagyobb része leégetve. Az egész vidék katonai kormányzás alá került, mely utóbbinak azonban nehéz szerepe volt Tibet kormányzásában. Itt egy független és türelmetlen egy-

házi hatalommal került szembe, mely meg tudta az országnak sok tekintetben való függetlenségét védeni. Ez az organizáció azonban idővel gyengének bizonyult. Első dolguk volt a kínai adminisztrációt mindenütt behozni. Az eredetileg Sze-Csvan és Yunanhoz tartozó Tibetből egy egységes provinciát alkottak Batang fővárossal, melynek élére Csao-Öl-Fong került. 1908-ban a rendkívül intelligens és erélyes kormányzó kimerítő jelentést küldött Pekingbe, melyben megjelölte mindama reformokat, melyek hivatva vannak Kína helyzetét Tibetben megerősíteni. Terveiből felemlítjük a gazdasági telepítést, katonaság organizációját, a közoktatás széles körökben való behozatalát, a bányák kihasználását és a kereskedelem fejlesztését. Ezek az intézmények jól alkalmazva, tényleg alkalmasak lettek volna Tibetet állandóan a mennyei birodalomhoz csatolni. Az Urgába menekült Dalai Lámát meghívták Pekingbe, ahová ő 1908-ban megérkezett és ahol őt, Buddha földi megtestesülését, kellő tisztelettel fogadták. A fogadtatások menetéből mindazonáltal kitetszett, hogy a Dalai Láma mintegy vazallusa a mennyei birodalomnak. A tárgyalások folyamán arra birták a Dalai Lámát, hogy az előbb említett intézmények mellett, amelyekhez még posta és távirda is járult, átengedje a tibeti kormányzást a kínai alkirálynak és az oda kinevezett tisztviselőknek. Kína volt egyszersmind az, amely Angliának kifizette a tibeti hadikárpótlást, amire 1908-ban az angolok Khumbi völgyét kiűritették. Erre kínai tisztviselők egyezményt kötöttek az angolokkal, mely szerint az indiai kereskedelem számára egyes, Tibetben keresztül vezető utak megnyílnak. A Dalai Láma hosszantartó pekingi tartózkodása alatt azonban újra kitért a tibeti lámák között a nyugtalanodás, amit a hazatért láma nemcsak hogy nem szüntetett meg, hanem a kínaiakkal kötött szerződésben vállalt feladatokat egyenesen megtagadta és a zavarokat mindjobban szította. Ennek következménye az volt, hogy a kínaiak csapatokat küldtek Lasza ellen. A Dalai Láma erre elhagyta Potalai palotáját és 1910. februárjában menedéket keresett az angoloknál Indiában. Dardsilingban berendezkedve, tartósan az angolok oltalma alatt maradt is. Kína azonnal intézkedett, császári dekretum kitörülte a láma nevét a Dalai Lámák sorából és azonnal elrendelte utódjának megválasztását. Mindazonáltal nyugtalanította a mennyei birodalom intéző köreit, hogy a Dalai Láma angol föl-

dön tartózkodik, magát és országát angolok védelmébe ajánlva. Az angolok azonban az Oroszországgal kötött egyezségüket állják és nagyon valószínű, hogy Tibet megszállásához nem látnak, bár a közel múltban kitört zavargásokban ismét nagy gazdasági és politikai előnyöket csikartak ki maguknak. Tibet sorsa mindazonáltal kétséges. Ha Kína nem tudja belső zavarait leküzdeni, Anglia pedig Oroszország igényeit más úton nem képes kielégíteni, akkor a legelső alkalommal Anglia kezét véglegesen Tibetre teszi és ekkor e misztikus ország rövid időn belül a civilizált területekhez sorakozik, bár eddigi, majdnem teljes függetlenségét elveszíti.

HIREK.

Ázsiai expedíciók. A külföldi ázsiai expedíciókról a következő hallatszik: *Henry Viollet* francia archaeologus a francia közoktatási miniszterium megbízásából Perzsiában végez kutataásokot az iszlam művészetének eredetére vonatkozólag. Bagdadból Ahwasz, Suszter és a bachtiarok földjén keresztül Ispahanba érkezett. Utjában a nagy hőség és a bachtiarok fölkelése hátráltatta a kutatót, aki innen Teherán felé indult. — *Uchtomszky* herceg középázsiai expedícióját fia Demeter herceg vezeti, ki Mongoliába hatolt és ott különösen néprajzi kutatásokat végez. Az expedíció motorcsónakkal van felszerelve. — *Oppenheim* báró expedíciója Mezopotámiában érdekes ásatásokat végez a Tell Halafban, a hettiták volt fővárosában. — *Mario Piacenza* vezetésével egy olasz expedíció a *Himaláyát* tanulmányozta az idén. Magas hegycsúcsok megmászásával, fontos helyrajzi felvételekkel, gazdag gyűjteményekkel és pompás fénykép-felvételekkel szaporította eddigi tudásunkat a világ legmagasabb hegységéről.

A bécsi Tudományos Akadémia bölcsészet-történelmi osztálya a kisázsiai bizottságnak 8000 koronát szavazott meg, mint negyedik évi részletet; az egyiptomi bizottságnak 2000 koronát, mint a második triennium első részletét; Pater Wilhelm Schmidt levelező tagjának 3000 koronát, mint második részletet a tüzföldi szigeteken végzett nyelvtudományi kutatásáért.

A párisi Tudományos Akadémia számtalan értékes díjai közül itt csak a *Legendre*-nek megszavazott 3000 frankot említjük meg, melyet a kiváló utazó és tudós Khináról szóló munkájának költségeire nyert az akadémiaától.

A kisázsiai vasútépítkezések. A török kormány Anglia és Franciaország hozzájárulásával Németországnak engedte át a Bagdadtól Assoráig vezető vasútvonalat. Ezzel Németország gazdasági érdekeltsege még erősebb lett Kisáziában.

A török hadsereg konstantinápolyi hadtestének német hadtestparancsnoka lett. A török kormányzatnak ez a lépése úgylátszik a török hadsereg modern megszervezésével fog jární, miután a kinevezett *Liman von Sanders* tábornokkal még 30 német tiszt ment Konstantinápolyba.

Turáni vendégek Magyarországon. Ujabbán egyre-másra keresik fel a keleti államok kiküldöttjei s tudósai Magyarországot, hogy intézményeinket tanulmányozzák. Így a török kormány megbízásából *Refki* bég, a konstantinápolyi *Banque Agricole* aligazgatója, s *Djemat* bég, a török kereskedelemügyi és földmívelésügyi miniszterium osztályfőnöke, akik Magyarország gazdasági, hitelezési s hitelszövetkezeti ügyeinek tanulmányozása végett jártak itt, november közepe táján az Országos Központi Hitelszövetkezet, a Magyarországi Földhitelezeték Országos Szövetsége és a Hangya szövetkezet igazgatóságainak útmutatásai mellett végezték be tanulmányaikat. A két kiváló

török állami tisztviselő hosszabb időt töltött *Ahmed Hikmet* török császári főkonzul társaságában a mezőgazdasági múzeumban és a földművelési miniszterium egyéb intézményeit is meglátogatta. Bucsuként a földművelési miniszter az illusztris török vendégek tiszteletére az Országos Kaszinóban estélyt adott. — Szintén különösen mezőgazdasági tanulmányokat végzett országunkban *H. Beghian*, a török földművelési miniszterium műszaki igazgatója és *Bereket Zade M. Ekrem*, ugyanezen miniszterium tisztviselője. Mindkettő a Mezőgazdasági Múzeumot is alaposan tanulmányozta és rendkívül dicsérőleg nyilatkoztak ezen intézményünkről. — A geológiai intézet agrogeológiai laboratóriumát *T. Nakamizu* dr. japán egyetemi tanár, geológus tanulmányozta a japán kormány megbízásából.

Változások a diplomáciai karban. *Thurn gróf* szentpétervári nagykövetünk január elsején jelenik meg búcsúkihallgatáson a cárnál. Helyébe *Szapáry Frigyes gróf* jön. — Athénben a monarchia új követe, *Szilassy Gyula* dr. már átadta megbízó levelét a görög királynak. — *Ugron István* rendkívüli követ s meghatalmazott minisztert, társaságunk alapító tagját, Ó Felsége a király ettől az állásától kiváló szolgálatainak legfelsőbb elismeréssel felmentvén, szolgálattételre a külügyek cs. és kir. minisztériumába rendelte be; helyébe gieslingeni báró *Giesl* Vladimir altábornagyot, cetinjei rendkívüli követünket s meghatalmazott minisztert nevezte ki a szerb királyi udvarhoz rendkívüli követté s meghatalmazott miniszterré. — *Pözel Tibor* úszkübi alkonzult, társaságunk rendes tagját, ki a lefolyt háborus időben igen jó szolgálatot tett a monarchiának, a király a most alakított kisázsiai adaliai konzulátus vezetésére rendelte ki. *Pözel Tibor*t új állomáshelyére hadihajó vitte el. — *Sen-Sön-Ling* a kínai köztársaság követének megbízó levelét a király átvette.

A Néprajzi Múzeumban most kiállítva volt *Alexander-féle gyűjtemény*, amely különösen mongol, jakut, gilják és tunguz néprajzi tárgyakból áll, teljes mértékben megérdemli figyelmünket. Kívánatos volna, hogy ez a főleg *turáni* népeknek, napról-napra ritkábbá váló felszereléséből álló értékes gyűjtemény a Néprajzi Múzeum tulajdonába menne át és evvel Magyarország részére mentetnék meg.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet történelmi szakosztálya, amely a *Hammurapi* király híres babyloniai törvénykönyvét adta ki magyarul, most *Manu* indus törvénykönyvét fordíttatja. A munkát *Büchler Pál* dr. fordította magyarra, részben az eredeti szanskrit szövegből, részben pedig angol forrásokból.

A Keleti Kereskedelmi Akadémia múzeumát november 15-én nyitották meg az Akadémia Eszterházy-utcai épületében, báró Harkányi János kereskedelmi és Jankovich Béla dr. vallás- és közoktatásügyi miniszter jelenlétében a nagyközönség számára. A múzeum megteremtésén évek hosszú során át dr. *Kunos Ignác*, a Keleti Akadémia igazgatója, rendes tagunk, valamint *Győrffy István* dr. buzgólkodtak. A megnyitás alkalmával *Milleker Rezső* dr. rendes tagunk sikerült előadást tartott Kis-Ázsiáról. Dr. *Kunos Ignác* intenciója az volt, hogy a Keleti Akadémiában folyó oktatást gyakorlatibbá teheti, ha rendelkezésére áll egy a Kelet kereskedelmi érdekeit szolgáló múzeum. Képviselve van benne a keleti népművészégek majdnem minden ága: a textil- és gölöncsér-háziiparon túl a fémművesség, a ruházási háziipar,

a dízműipar, stb. Sok szerencsét kívánunk ennek a gyakorlati célú gyűjteménynek.

A Kereskedelmi Múzeum, helyes érzékkel a Balkán-államok most alakuló gazdasági lehetőségekre, az érdekes előadások egész sorozatát rendezte az elmúlt hetekben. Így előadást tartottak: *Dr. Kovács Gyula*, a múzeum Erdemes és agilis igazgatója *Albániáról*; *Beöthy Sándor* múzeumi levelező *Durazzo és Valona jelene és jövője*; *dr. Schneider Sándor* múzeumi levelező *Az új görög hódoltság mezőgazdasági viszonyairól*, valamint *Szaloniki jelene és jövője*; *Fülöp Sándor*, a múzeum titkára, *Üszküb jelene és jövője*; *dr. Varró István* kamarai fogalmazó *Az új görög hódoltság*; *Vangel Gyula*, a múzeum levelezője, *Priszren, Monasztir és Mitrovica*; *Mauthner Miksa* szövetségi titkár *Uj-Szerbia gazdasági jelene és jövője*.

Turáni előadások. A Turáni Társaság a mostani időnyben több előadást tartott a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében. Az első előadást *Sebők Imre* dr., társaságunk rendes tagja tartotta, aki „*Turáni földön*” (Balkal-tó környéke, burjáték, Mongólia) címen beszámolt középázsiai utazásának legfőbb eredményeiről. A következő előadó monori *Kovács Jenő* dr. volt, ki „*A Kaukázus*” címen különösen közgazdasági szempontból világította meg a most nyáron általa és társa, *Holzwarth Lajos* dr. által bejárt kaukázusi és perzsiai területek mai viszonyait. Utána fehérgyarmati *Tóth Jenő* „*A Himalája turáni népei*” címen megismertette a Himalája déli lejtőjén lakó ugor nyelvű népeket, angol nyelvű kutatók gazdag adatai nyomán. Azután felvinczi *Takács Zoltán* dr., a Szépművészeti Múzeum őrje „*Kölcsönhatások a távoli Kelet művészetében*” cím alatt kiemelte azokat a fontosabb mozzanatokot, melyek a régi khinai, indiai és középázsiai művészet fejlődésére jellegzetesek. Végül ismét monori *Kovács Jenő* dr. „*Tatárok között*” (Kaukázus, Örményföld, Azerbejdán) cím alatt részletesebben ismertette az európai és ázsiai tatárok által lakott városok, falvak és vidékek gazdasági és kulturális viszonyait.

Örvendetes jelenség és eszméink népszerűségének állandó ténylegességét jelenti az a nagyszámú és előkelő közönség, amely előadásaink alkalmával a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermét egészen kitölti és az előadottakat osztatlan figyelemmel és komoly érdeklődéssel kíséri. Hálás köszönetet mondunk ezért e helyen is úgy az érdemes előadóknak, mint pedig a társaságunk meghívását követő nagyérdemű hallgatóságának. — Az előadások szövege a „Turán” legközelebbi füzetében jelenik meg.

Turáni könyvtár és múzeum. A Turáni Társaság tagjaihoz mult számunkban intézett felszólításunk, mint örömmel közölhetjük, nem maradt hatás nélkül, mert szerény kezdetű könyvtárunk és gyűjteményünk nagyon értékes s nagyszámú gyűjteménnyel gyarapodott. Fehérgyarmati *Tóth Jenő* festőművész, társaságunk jeles tagja, Indiában gyűjtött könyvtárának s múzeális tárgyainak, valamint baktriai indoszkytha pénzgyűjteményének javarészt odaajándékozta a Turáni Társaságnak s ezzel nemes példát nyújtott a követségére. Az ajándékozott könyvek, illetve tárgyak leltározása most folyik. *Tóth Jenő* festőművész, aki a Turáni Társaság alapvető eszméjét már több ízben szolgálta sikeresen, ezzel a támogatással új jelét adta áldozatkészségének.

A Turáni Társaság ezen az úton is hálás köszönetet mond az adományozónak. — A Turáni Társaság örömmel fogad el könyvtára és gyűjteményei részére könyveket, térképeket, fényképeket és múzeumi tárgyakat. Azok a társaság irodájába (Városliget, Széchenyi-sziget) küldendőek, ahol az iroda azok átvételét azonnal elismeri.

Vámbéry plakettek. Megboldogult tiszteletbeli elnökünk nyolcvan éves születése napjára sikerült, művészi plakettet verettünk, amely vagy a Turáni Társaság irodájában (Városliget, Széchenyi-sziget), vagy pedig a Kilián-féle könyvkereskedésben, IV., Váci-utca 32. tíz koronáért kapható.

Folyóirat és meghívók. Felkérjük mindazon tagtársainkat kik véletlenül nem kapták meg folyóiratunkat, a „Turán”-t, vagy a meghívókat, hogy erről a társaság irodáját (Városliget, Széchenyi-sziget) értesíteni sziveskedjenek. — Egyben felkérjük tagjainkat, olvasóinkat és mindazokat, akik a társaságunk által képviselt eszméket magukévá tették, hogy úgy közleményekkel, mint pedig esetleges javaslatokkal, avagy óhajokkal a tárgy szerint az elnökséghez, a titkári irodához, vagy a szerkesztőséghez fordulni sziveskedjenek.

KÖNYVEK ÉS TÉRKÉPEK.

Dr. Hollósy István: Magyarország őslakói és az oláhok eredete. Tekintettel a nemzetiségi kérdésre és a magyarság történelmi hivatására. Budapest, 1913. Ráth Mór. Ára 4 korona.

Mult számunkban röviden megemlítettük e munka megjelenését. Erdemesnek tartjuk vázlatosan kitüntetni mindazt, ami abban különösen figyelemre méltó. Gondolatai négy nagy kérdést ölelnek fel: a hazai politikát, a külpolitikát, az oktatás ügyét és az egykorú írók által felemlített s általában nem turániaknak tartott népek turáni rokonságát.

A hazai politikát annyiban érdeklí e munka, mert nagyon érdekes adatokat ad a Havasalföld egykori magyarságáról, másrészt mert kimutatja, hogy a dákok is tulajdonképp turáni faj voltak, minek következtében a dákoromán elmélet „dáciai” része alapját veszti.

A Havasalföldre vonatkozó részek nagyon érdeemesek arra, hogy bővebb tanulmány tárgyává tegye a hazai publicisztika. Ép ezért a velejét közöljük. *A mai Románország őslakói magyar nyelvű kunok, jászok, bessenyők és csángók voltak. Magyar nyelvű nép lakott még a múlt században is 234 helységben (legalább ennyiről számolt be 1840-ben Jerney).* E helységek az alföldi községek szokott nagy lélekszámával bírtak, s köztük nem egy különös hírnévre tett szert. 1647-ben például *Baja* községnek (ma Bogata) 6000 r. kath. magyar lakosa volt. Ezeket később olasz papok latinizálták el. Híres város volt *Bakó* (ma Báku), melynek magyar lakosságát István vajda és leánya, Margit, buzgón védelmezték. Margit 12 magyar szerzetes számára kolostort is alapított, a bakói magyar püspöki székesegyház szomszédságában. Sőt Vazul vajda, s Duha, Moldova főpapja, megintették a magyar egyház engesztelhetetlen ellenségeit, az olasz papokat, hogy ne latinizálják a népet, s ne üldözzék a magyar papokat. *Herló*-nak (ma Herlocsest) híres szépségű magyar temploma volt, *Milko* magyar püspöki székhely volt, *Szeredvásár* püspöki székhely volt, híres búcsújáró templommal. *Ürményesen* (ma UrminésulValén) 1840-ben még 3300 magyar nyelven beszélő csángó volt.

De nemcsak hogy ilyen sűrűn lakták a magyarok Romániát, de a magyarországi románok javarésze is turáni nép volt, legalább az *oláh* népnél a pásztorfoglalkozású turániakat jelzi, s ez a név, mióta turáni vándorlásokról szó van, a harcos néppel kapcsolatban állandóan mint kíséző név szerepel.

S ami úgyszólván szenzációsnak hangzik, a *középkori* Oláhország azokból a magyarokból alakult, akik Drágos vezérlete alatt a latin oltárnyelv elől menekültek ki a bessenyők és kunok ott üressé vált otthonába. Ezen menekültek ilyen nevű magyar községeket hagytak oda: Hidegkút, Sópatak, Bedőháza, Nádaspatak, Magasmart, Egrespatak, Kőkút, Tövismező, Kopácsfalva, Bükkös, Deszefalva, Sugatag.

Hollósy dr. ezen adatokat annyira lényegeseknek tekinti, hogy szerinte alkalmasak a román-magyar kérdés békés, megértő irányba való terelésére.

A könyv a közoktatásnak jövő reformját is követeli, s kikel az ellen, hogy a magyar iskolák a magyar nép s az ázsiai rokonnépek fényes kultúr-történelmével nem foglalkoznak s így kiölik az ifjúságból azt a komoly tűzű, öntudatos faji ragaszkodást, ami nélkül egyetlen egy népnek sem lehet igazi jövője.

Figyelmet érdemel az a rész, amely Szeged környékének helyrajzát *Dsungária* helyeivel kapcsolja össze s a keleti kutatások irányát a magyarok által át nem kutatott *Csungária* felé terelendőnek tartja.

A könyvet úgy politikusainknak, mint tudományos kutatóinknak beható figyelmébe ajánljuk.

Dhammó. Lénárd Jenő könyve. — A mű első kötete 1911-ben, a második ez évben jelent meg. Különös érdeme már az, hogy az első nagy összefoglaló ismertetése a buddhizmusnak magyar nyelven, Gantama Buddha tanának magyarázatán kívül világot vet a nagy bölcséleti és erkölcsi rendszer keletkezésére (annak feltételeire), történetére, hatására, a mai tudományos világ-felfogáshoz és erkölcsi világrendszerhez való viszonyára stb. Az első kötet egy általános bevezetésen kívül a négy, illetőleg három alapigazság fejtegetését és egy függelékben a páli Tipitakamra vonatkozó tudnivalókat, a buddhizmus statisztikáját, a buddhista-társaságok és ujságok ismertetését és a felhasznált forrásmunkák listáját tartalmazza. A második kötet főbb tartalma: a negyedik alapigazság elemzése, adalékok a buddhista tanítás fejlődésének történetéhez, a buddhista modernizmus, buddhista parabolák, Buddhó-mondások, két buddhistamese, glosszárium és forrásmunkák. A mű beható ismertetését a Turán egyik legközelebbi füzete számára tartjuk fenn és ezúttal csak világos beosztással, használhatóságát és előnyös rövidségét emeljük ki. Megjelent Budapesten Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) kiadásában. A két kötet ára 12 korona.

Appelgren-Kivalo, Hjalmao. — Finnische Trachten aus der jüngeren Eisenzeit. Finnül és németül, képekkel. Helsingfors. 24 márka. Hiersemann, Leipzig.

Arnulf, bajor herceg. — Des Prinzen Arnulf von Bayern Jagdexpedition in den Tien-Shan. 2 térképpel és 11 képpel. München, 1910. Oldenburg. 10 márka.

Banse, Ewald. — Auf den Spuren der Bagdadbahn. Weimar, 1913. 153 o. 4 Mk.

Beddoe, John. — The Anthropological History of Europe. 192 oldal, képekkel. Paisley, 1912. Gardner.

Carruthers, W. Douglas. — Notes on the Maps illustrating the Exploration in Mongolia and Dzungaria. Térképekkel. — The Geographical Journal, London, 1913. April.

Chamberlain, I. F. és A. H. — Asia. 207 oldal. New-York 1903., Macmillan.

Chau Ju-Kua. — His work on the Chinese and Arab Trade in the 12 th and 13 th Centuries, entitled Chu-fan-chi. — Csau Dsu-Kua munkája a 12. és 13. század kínai és arabs kereskedelemről. Khinaiból fordította és jegyzetekkel ellátta Prof. Hirth Frigyes és W. W. Rockhill, 1912. Szent-Pétervár, Tudományos Akadémia.

Classen, K. — Die Völker Europas zur jüngeren Steinzeit, ihre Herkunft und ihre Zusammenstellung. 76 oldal. 2 térkép. Stuttgart, 1912. Strecker és Schröder.

Cordier H. — Bibliotheca Japonica. Dictionnaire bibliographique des ouvrages relatifs à l'Empire japonais. Paris. 1912. 774 o.

Filchner, Wilhelm. — Wissenschaftliche Ergebnisse der Expedition Filchner nach China und Tibet 1903—1905. II. köt. Bilder aus Kan-Su. Bearbeitet von Herbert Mueller. 16 ábrával, 3 térképpel és 62 képtáblával. Nüttler, Berlin, 1912. 157 oldal.

Fenollose, E. F. — Ursprung und Entwicklung der chinesischen und japanischen Kunst. 2 kötet 256 oldal és 251 oldal. Leipzig 1913., Hiersemann.

Fox, E. — Problems of the Pacific. 294. oldal. Boston, 1913. Small.

Lefebvre de Montjoye. — Les Ligures et les premiers habitants de l'Europe continentale. Leurs termes géographiques. 128 oldal. Paris 1913, Berger-Leorault.

Velden, Fr. von den. — Über Ursprung und Herkunft der indogermanischen Sprachen und anarische Sprachenwerte in Westeuropa. 92 oldal. Bonn, 1912. Georgi.

Wilke, G. — Kulturbeziehungen zwischen Indien, Orient und Europa. 280. oldal. Würzburg, 1913. Kabitzsch.

Blackwelder, Eliot, Prof. — The geologic history of China and its influence on the chinese people. 1913.

Busch N. A. — Sur la division de la Sibérie en provinces phyto-geographiques. (Oroszul.) St. Pétersbourg, 1913.

Cholmeley, N. G. — The oil-fields of Burma. 1913.

Loti, Pierre. — Siam; Translated from the French by W. O. Baines, London, Laurie, 1913. Különösen Angkor felséges romjait írja le gyönyörűen.

Report on the Working of the Chinese Post Office, for the first year of Chung-Hua Min-Kuo (1912). English and Chinese Text. Shanghai, 1913. — Igen érdekes térképpel.

TOURAN.

Ce mot représente une idée encore nouvelle et qui sort de la tradition ordinaire. Par TOURAN nous entendons la vieille patrie commune, les souvenirs de notre grand passé, les espoirs d'un avenir plus grand encore. La tâche que nous entreprenons est immense et difficile ; c'est heureusement à nous, Hongrois, qu'il appartient de l'accomplir.

Assurer le progrès intellectuel ou moral et le bien-être matériel des races qui forment notre grande famille, non point par la violence des armes, mais par la science rigoureuse et l'art créateur, par les entreprises hardies d'un labeur conscient et assidu, en un mot par les armes les plus nobles et les plus efficaces de la civilisation moderne, en fraternité et en coopération avec les autres peuples non-touraniens,

Étudier profondément, avec l'ardeur qui garentit le succès, et travailler à développer le Touran en Europe comme en Asie, de Dévény à Tokyo, par le passé, dans le présent et dans l'avenir en lui procurant partout des amis et des alliés, pour le plus grand bien de notre race et de l'humanité.

Telle est le grand fin que nous voulons poursuivre, et pour laquelle nous devons unir tous nos efforts.

ALOYSE DE PAIKERT.

A „Turáni Társaság“ elnöksége és választmánya:

Elnökség:

Tiszteletbeli elnök:

SZÉCHENYI BÉLA gróf

Elnök:

TELEKI PÁL gróf dr.

Alelnökök:

CHOLNOKY JENŐ dr.

LÓCZY LAJOS dr.

ERŐDI BÉLA dr.

PAIKERT ALAJOS (ügyvezető)

KÁROLYI MIHÁLY gróf

SZAPÁRY LÁSZLÓ gróf

Választmány:

Almágy György dr.

Hopp Ferenc

Prinz Gyula dr.

Bálint Imre

Jankovich Béla dr.

Radács Jenő

Bánffy Miklós gróf

Kornis Károly gróf

Rákosi Jenő

Csánki Dezső dr.

Kovács Gyula dr.

Róth Lóránt

Déchy Mór dr.

Kvassay Jenő

Sebestyén Gyula dr.

Desseffy Emíl gróf

Lers Vilmos dr.

Vay Péter gróf

Domonyi Mór dr.

Méhely Kálmán

Vélics Antal dr.

Gerenday György dr.

Mészáros Gyula dr.

Vikár Béla

Goldziher Ignác dr.

Palotay Ödön

Zichy Tivadar gróf

Igazgató:

Dr. Tóth Béla

Titkár:

Marzsó Lajos

Iroda:

Budapest, Városliget, Széchenyi-sziget.

Pénzküldemények: HAZAI BANK, V. Dorottya-u. 3. (Turáni Társaság).

REVUE DE HONGRIE

Couronnée par l'Académie Française

ORGANE DE LA SOCIÉTÉ LITTÉRAIRE FRANÇAISE DE BUDAPEST

Membres du COMITÉ DE LA REVUE DE HONGRIE :

M. Albert de Berzeviczy, Président; MM. le Comte Albert Apponyi, Étienne de Bárczy, Zoltán de Beöthy, Vicomte de Fontenay, François Herczeg, Paul Kiss de Nemeskér, François de Kossuth, Léon Láncty, Ladislav de Lukács, Frédéric de Medveczky, Jules de Pekár, Comte Étienne Tisza, Alexandre Wekerle, Comte Marc Wickenburg, Jules de Wlassics, Comte Jean Zichy

GUILLAUME HUSZÁR, Directeur-Gérant.

La REVUE DE HONGRIE est une revue hongroise rédigée en langue française.

La REVUE DE HONGRIE s'occupe de toutes les questions qui, à un point de vue général, peuvent, en mettant en relief les choses de Hongrie, intéresser l'étranger et notamment le lecteur français. Elle publie surtout des articles écrits par des hommes d'État, de littérateurs, de savants hongrois; elle compte également des collaborateurs dans tous les pays et publie des articles d'un intérêt général.

La REVUE DE HONGRIE est une tribune ouverte à tous, indépendante de toute influence de parti.

BUDAPEST, I. Tigris-utca 6.

PARIS

HACHETTE ET CIE
Messageries et Journaux
8, RUE PAUL LELONG

H. LE SOUDIER
Service de la Librairie étrangère
174, Bd ST-GERMAIN

FONTEMOING ET CIE
Libraire-Éditeur
4, RUE LE GOFF

Prix de l'abonnement :

HONGRIE ET AUTRICHE	Un an 25 cour. — Six mois 15 cour.
ÉTRANGER (Union postale.)	— 30 francs — 20 francs.

Prix de la livraison : 2 cour. 50 c.

Un numéro spécimen est envoyé franco sur demande.

تورانی و قبیله‌های مشرقی

	قوت سخی بهلا	ایس قری :
	قوت تارک بهال	ایس :
ایس نایدر	دقتور هوسوکا بهنو ، دقتور اوردی بهلا ، کونسی لایوسه	}
	قوت قار دل مجال ، قوت تاپاری لاسلو ، بایکرت آلایوسه	
	دقتور آلهای رورر ، بالینت امیره ، قوت بانفی مستاقوسه	
	دقتور هانگی ده رو ، دقتور ده شی مور ، قوت ده شه دن ایل	
	دقتور دومینی مور ، دقتور که ازی رورر ، دقتور غولده هر انفتس	
	هویه زره نس ، دقتور بانفودج بهلا ، قوت قونیهه قار دل	
	دقتور قوراج کولا ، قوت استای بهنو ، دقتور له ره بهلوسه	
	مصل فاطان ، دقتور رسا رسه کولا ، بالونای ثو دون	
	دقتور ریسی کولا ، رایسج بهنو ، رفوشک بهنو	
	رون لوانت ، دقتور یهشتی کولا ، قوت وی بهتر	
دقتور ده لیج آنال ، دقتور بهلا ، قوت زبجی توادر		
دقتور طوط بهلا	صدیر :	
بایکرت آلایوسه	صدیر امور :	
مار رولا بوسه	کاتب عمومی :	

انجمنی و طیفه عدا بد . . . بوزن بقه علم آساقطوی خلقک
مدت و علوم و قوتی که زقیات و امور اقتصادیه ای تکمیل کنی کمال
جدید نظر دقت آرزوی بومخصوصی ده ضبط و تحریر ابدیه بکنی . .
نورانی اقوامک زقیات حاضره منده کنی بکیرینه دست معادتی
اورا اروپا اقوام غربیه مدینه نک قتی واقصدای تکمیل کنی استقارہ بری
ثابته هایت و نورانی کنی بکیرینک مجار دار الفوتربله آرزو بکنی
طابته تحصیلدی مخصوصه سعادت و سهولت بار اولونه بگذر . .
جمیع مقصد خبر خوراها مننه فعالیتی مناسبه صورتده تقسیم
ایدہ نک قوتقانس اعصی ، تنعمات ایچون بیاحتاجدی ،
علوم و قوت خدمت ایچون شکل ابدن لقبندره معانات تحصیلدی و اثر
رساله موقوتہ و مسائل معارف نثری و پرده کتبخانه تأسیسی جویندی
واصل اولی عمرم اید . .

نورانی جمعیة اعضای دائمه ایدہ مؤسسہ و مخیرینک قبولی
ایچون لقبندره اداره دن لافضل ادرج دانک تحریر توجیهی ایجاب اید . .
بومخصوصه انتخاب ؛ لیسان اکثر بکیر اجرا ایلیر . اعضای هابیه
لقبندره اداره ایدہ اعضای دکن دن بر دانک توجیهی ادر بر بکیر
آرا اید قبول اولنور .

جمعیکن معنا و مارة سان و شرف و منفقہ نقیبه اید
ابدن اعضانک قیدی رقیبه اولنور . .

تورانی معنی

۔ جمعیت مقصدی ۔

بزرگ قربانہ عرقیہ اولاد اور ویا و آسپاں اقوامک علوم
وقون و امور اقتضا دینی او کز تکلمه برابر بونج فیصد تکلمه ایصال
ایتمک و مجار منافعه بک آهنگ بر دوجہ کثیرتکرر ۔

۔ جمعیت مطمح نظری ۔

مسائل سیاسیہ و مذہبیہ و غرضہ شخصہ دن کلیاً عاری اولیہ
قوه فعلیہ سنی اول بادل علوم و فنونہ صرف اید تجارتی نظر دقتہ
آلبہ بر اصل مقصد اولک تورانی اقوامی و آنرا لای غیر ای باب قون
اید تشریک مساعی اتمکدر ۔

جمعیت مقدر ای باب قون اید بر کلدہ اقوام تورانیہ تاریخہ عمائد
اولک معلوماتی الہ ایتمک اوزرہ تحریات اجزی و اقوام مذکورہ تک
حرف و صنایع و ادبیات اید علوم و فنون اولک خدمتوری و اولیہ اقوام
تورانیہ تک توطئه ایسمہ اولی قری ممالک خلقنک مناسبات طبیعہ
و جغرافیہ لری مقصدہ کہ معلومات مذنیہ لری الہ ایتمکله برابر بویا
قلم آکان مقالاتی اوقات مناسبہ ده رساله موقوتہ صورتہ تشر

توران

توران؛ لغوی یک یکی بر تعبیر دیگر آسمی و طمخ و بکدر.

توران؛ ماضی عظیم مزون و آذین و هابا لایه اوله

اولون استقبالزون بیت ایدر .

تشیان بیون بر مفسده لغوی توجیه استقامت بر تعبیر

مفاسک موقع تطبیق وضعی کسی شرفای بر وظیفه بزجا لایه اصابت

ایچور . بویله بار لایه بر موقفه نظر اولون قلیغجه دکل . علوم

وقون دائره منده جهنیمه حالیه سوب نظر معرفت سابه منده اصل

مفسده و اصل اولوز بید جهن تشبیه بوگونگی مدینک ان

کوزل وان قوی اسلوه علمیه سید جهن انک مدنی سلتاری آرا منده

کندیمز و توران قره اسکریمز ایچون ماری و مصوی بر ترقی تأسیه

ایله برابر آور ویا و آسباده موقفتلر الده اجهنک و " ده ده به

دن توکسبو " قدر " بزرگ و بوتون دنیا

ایچون ماضی و قوعائی نخری ایدر حال و استقبالده اتفاقله و جهوره

کتیرمان عموم تورانی اقوامی ایچون ایجا بیدر .

توزان مجموعہ

جل
۱

توزان جمعیت اہل تہذیب

صافی
۳

سرکاری: پابکر تہذیب

معاذ بہ تحریر: عبداللطیف قندی، دقتور آٹھاسی روز، بلوغ اللہ بر، بالنسب بکرہ
قوتی انقوی سفاہ، دقتور لہو نو کا بنو، دقتور اوردی بد، ف. نافع زولتان، دقتور غولہ زہرا بقتس

مذرجات

دقتور قوتور سفاہی

سومبرل ایکٹیو فرم

تیمقا بکرہ

آزال اید بکر عز آرا منہ کہ اقوام توزانہ

طوط بہ نو

لصمان یادہ توزان فیلی لری

ف. نافع زولتان

اقصای شرفک فنون ضابضک تأثیرات متقابلہ

دقتور سبلا کر رہ رو

تیب و آسا دول مظہری

کتابر، ضربطر، مواد

I Napos ut 4.

ادارہ خانسی: بودایتہ "مجارستان"

بودایتہ ۱۹۱۲